
ટેમ
અને બીજી વાતો
૧૫

ગાંડીવ કુમારમાળા : ૧૫

ટૉમી અને બીજી વાતો

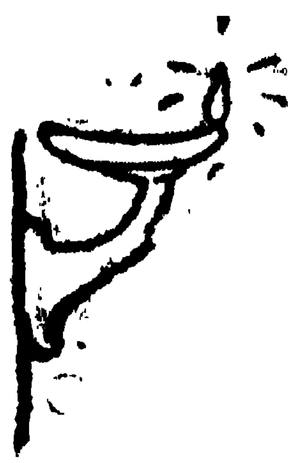
લખનાર

શ્રી ગજાનન ઉ. ભટ્ટ
એમ. એ.

પ્રગટકર્તા—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર
હવાડિયા ચકલા
સુરત

મુદ્રક: પ્રકાશક
નટવર વીમાવાળા
ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર વતી—
ગાંડીવ મુદ્રણાલય
હવાડિયો ચકલો, સુરત.

આવૃત્તિ પહેલી
સં. ૧૯૯૫
સને ૧૯૩૯
કિંમત ૦–૧૨–૦

પ્રસ્તાવના

આ વાર્તાઓ થોડાં વરસો પહેલાં મારા "સ્કાઉટીંગ અને બીજી વાતો"માં પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂકી છે. ભાઇ નટવરલાલના સાહસ અને સદ્‌ભાવથી તે બીજા સ્વરૂપે બહાર પડે છે. જે બાળકો અને કિશોરો માટે આ વાર્તાઓ લખાઈ છે, તેમને તેમાં રસ પડે તો મારો પ્રયાસ સફળ છે તેમ હું જરૂર લખીશ.

ભાવનગર
તા. ૧૭-૧૦-૧૯૩૯ }

ગજાનન ઉ. ભટ્ટ

પ્રકાશકનું નિવેદન

સાહસની અને વિદ્યાર્થીજીવનની કથાઓનું આ પુસ્તક કુમારમાળામાં ગૂંથાય તે તદ્દન સ્વભાવિક છે.

શ્રી ગજાનનભાઇએ નિઃસ્વાર્થભાવે પોતાની આ ઉત્તમ કૃતિ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિરને પ્રગટ કરવા આપી છે તે માટે મંદિર એમનું ઋણી છે. વળી ‘કુમાર’ કાર્યાલયે એમાંનાં ચિત્રોનાં બીબાં આપી ઉપકાર કર્યો છે.

આશા છે કે આ કૃતિનો ગુજરાત યોગ્ય સત્કાર કરશે.

ન. વી.

સાંકળિયું

કેપ ઇવાન્સમાંના પડાવમાંની પોતાની નાનકડી ઓરડીમાં ડાયરી લખતો કૅપ્ટન સ્કૉટ
(દક્ષિણ ધ્રુવની શોધ)

ટોમી

અને

બીજી વાતો

'બસ, એ કૂતરો આપણા ઘરમાં ન જોઈએ. મેં બહુ વાર સહન કર્યું. હવે તો હું તેનાથી ત્રાસી ગયો છું.' હરસુખરાયે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું.

કૂતરાનો માલિક નાનો પ્રેમસુખ પોતાના જીવજાન કૂતરાનો બચાવ કરવા તત્પર હતો; પણ તેની માએ શાંત બેસવા ઈશારત કરી એટલે તે ચુપચાપ બેસી રહ્યો.

'વળી તે કૂતરો આખા પાડોશમાં ત્રાસરૂપ છે; એટલું જ નહિ પણ નકામો છે. તે બહેરો છે, બૂમ પાડીએ તો યે સાંભળતો નથી. ખાય છે, ઊંઘે છે અને નવરો પડે ત્યારે પાડોશીના કૂતરા સાથે લડે છે.' હરસુખરાયે આગળ ચલાવ્યું.

'પણ બાપુજી........' નાનો પિમુ બચાવ કરવા જતો હતો ત્યાં તેની માએ તેને ફરીને અટકાવ્યો અને તેનું વાક્ય અરધું રહ્યું. પોતાના વહાલા, નિમકહલાલ ટોમી વિરૂદ્ધ તે કાંઈ પણ સાંભળી શકે તેમ ન હતું. પણ આવા અનેક પ્રસંગે પોતાની મા વાતને બરાબર ઠેકાણે લાવતી એ શ્રદ્ધાથી તે બોલતો અટક્યો.

'તમે શા માટે ટોમી ઉપર આટલા બધા નાખૂશ થાઓ છો ? દીનશાના કૂતરાને આપણા ટોમીએ માર્યો તેમાં ટોમીનો બીલકુલ દોષ નથી. મેં તે લડાઇ નજરે જોઇ છે. પિમુ અને દીનશાનો દીકરો જીમી કમ્પાઉંડમાં ખોટેખોટે લડતા હતા. તે જોઇ દીનશાનો કૂતરો પિમુને કરડવા દોડયો; એટલે આપણો ટોમી તેના તરફ ધસ્યો. પણ તે કૂતરા લડે તે પહેલાં તો છોકરાઓએ તેમને જુદા પાડયા. વળી લડવું તે તો કૂતરાનો જાતિસ્વભાવ છે; તેમાં આપણા ટોમીનો ખાસ કાંઇ વાંક નથી.' હરસુખરાયનો ઉભરો શાંત થયા પછી પિમુની માએ ઉપરનો ખુલાસો કર્યો.

હરસુખરાય પિતા અને પતિ તરીકે બહુ જ પ્રેમાળ હતા. નાનો પિમુ તેમનો એકનો એક જ લાડીલો પુત્ર હતો. તે ખુશી રહે તેમાં જ પતિપત્ની જીંદગીનો લ્હાવો માનતાં. પણ હરસુખરાયની જીંદગીનો મોટો ભાગ અમલદાર તરીકે ગયેલો હોવાથી જોહુકમી તેમના સ્વભાવનું એક અંગ થઇ ગઈ હતી. તેમના પ્રેમમાં, વિચારમાં કે ઇચ્છામાં નરી જોહુકમી તરી આવતી હતી. ખોટનાં છોકરાં લાડથી બગડે છે, માટે પોતાનો પુત્ર એ નુકસાનથી બચે તેની એ કાળજી રાખતા; અને એ કાળજીનું સ્થાન જોહુકમી લેતી. તેમના આવા સ્વભાવથી તેમનાં પત્ની બહુ જ પરિચિત હતાં, એટલે જ્યારે તેમના સ્વભાવમાં જોહુ-

કમી જુએ ત્યારે શાંત રહેતાં અને બીજે પ્રસંગે કામ પતાવી લેતાં. પિમુ પણ જાણ્યેઅજાણ્યે એટલું તો સમજતાં શીખ્યો હતો કે જ્યારે બાપુજી આજ્ઞા કરે ત્યારે હુકમ ઉપાડી લેવો; અને બીજે પ્રસંગે જ્યારે તેઓ આનંદમાં હોય ત્યારે છૂટ લેવી.

કમનસીબે હરસુખરાય અને તેના લાડકા પિમુ વચ્ચે ટોમી બાબત બહુ જ મોટી ગેરસમજુતી હતી. જેમ ઘણાં માણસોને અમુક ચીજો વિનાકારણ ગમતી જ નથી, તેમ હરસુખરાયને કૂતરૂં બીલકુલ ગમતું નહિ. તેમણે કદિ કૂતરો પાળ્યો જ ન હતો, અને જે કોઈ પાળે તેના તરફ પણ તેમની સહેજે અરૂચિ થતી. બે વર્ષ ઉપર પિમુએ મામાને ત્યાંથી નાના ટોમીને પોતાને ઘેર આણ્યો, ત્યારથી તે કૂતરા ઉપર હરસુખરાયની કરડી દૃષ્ટિ થઇ. પિતા તરીકેના વહાલને વશ થઇ તથા 'તમે તો તેને કદિ કાંઇ લાવી ન આપો, પણ તેના મામાએ આવું સરસ સફેદ કૂતરૂં પિમુને આપ્યું છે તે પણ સહન ન કરી શકો? ભલેને એ કૂતરા સાથે રમતો. શેરીમાં રખડાઉ છોકરા સાથે ભટકે, તેનાથી ટોમી શું ખોટો છે?' આવાં પોતાની પત્નીનાં વારંવારના વચનોથી કંટાળી હરસુખરાય તે વિષે વધારે બોલતા નહિ; અને તેમના ઘરમાં ગયા બે વર્ષથી ટોમીનું સ્થાન વધુ ને વધુ ચોક્કસ થતું ચાલ્યું.

બે વર્ષમાં પિમુ મોટો થયો અને અંગ્રેજી નિશા-

ળમાં પહેલી ચોપડી ભણવા લાગ્યો. હરસુખરાયને મન હવે તે બાળક મટી મોટો થયો. દરમ્યાન રમકડા જેવો સફેદ ટોમી પણ ગલુડિયું મટી પંજાદાર કૂતરો થયો, અને પિમુ જ્યારે નિશાળે જાય ત્યારે તેણે આજુબાજુની સરહદ ઉપર સ્થળે સ્થળે યુદ્ધો જાહેર કરી સામ્રાજ્યની શરૂઆત કરી. આ બંને કારણથી કૂતરા તરફ દાબી રાખેલી અરૂચિએ હરસુખરાયના દિલમાં ફરી ઉછાળો માર્યો.

છતાં કેટલીક બપોરે જ્યારે હરસુખરાય ઓફિસમાં હોય અને નાનો પિમુ નિશાળેથી બપોરની રજામાં ઘેર ચા પીવા આવ્યો હોય, ત્યારે તે પોતાની બાને ટોમીની ઘણી ઘણી વાતો કરતો, અને માદીકરો નિર્ણય ઉપર આવતાં કે ટોમી સંસ્કારી કૂતરો છે ને હરસુખરાયને તેને માટે વિનાકારણ અરૂચિ છે.

એક દિવસ હરસુખરાય બહાર ગયા હતા અને પિમુ બા પાસે બેઠો હતો. તેના ખોળામાં માથું મૂકી ટોમી આંખો મીંચી જાગતોઊંઘતો પડયો હતો. આ વખતે પિમુએ નીચેનો ખુલાસો કર્યો.

‘ બા, ટોમીમાં લડવાનો સ્વભાવ વારસાથી આવ્યો છે એમ મામા કહેતા હતા. કેમકે ટોમીનો બાપ અને વળી તેનો બાપ બંને બહુ જ સારા લડનારા કૂતરા હતા. તેમને શિકાર કરતાં તથા લડતાં શીખવવામાં આવ્યું હતું. પછી તે ગુણ ટોમીમાં આવે એમાં શી નવાઇ ? ધારો કે મારા બાપુજીના બાપુને,

વળી તેના બાપુને, વળી તેના બધા દાદાને જો લડવાનું શીખવવામાં આવ્યું હોય, તો શું બાપુજી આટલા બધા શાંત અને લડાઇ વિરૂદ્ધ હોય? તે પણ ટોમી માફક તકરારી જ થાત.' પિમુએ પોતાનો હાથ ટોમીના માથા ઉપર ફેરવ્યો; અને તેને ટેકો આપતો હોય તેમ ટોમીએ આંખો મીંચી રાખી પૂંછડી પટપટાવી.

'બા, બાપુજી કહે છે કે ટોમી ભાન વગરનો છે; પણ જો તે જુએ કે રસ્તો ઓળંગતા પહેલાં ટોમી કાંઇ મોટર આવે છે કે નહિ તે જાણવા રસ્તાની બંને બાજુએ જોઈ લે છે, તો તેમની ચોક્કસ ખાતરી થાય કે તે અક્કલવાળો છે. અને ટોમીમાં આટલી અક્કલ ન હોત તો હું તેને આ બાબત કેવી રીતે શીખવી શકયો હોત?

'જો, બા; હું ટોમીને મુઠ્ઠી બતાવું તો તે જ્યાં હોય ત્યાં બેસી જાય. હું નિશાળે જતો હોઉં અને તે પાછળ આવતો હોય તો મારે માત્ર એક જ આંગળી હલાવવી અને જાણે સાંભળતો હોય તેમ તે પાછો ફરી જવાનો. આમ છતાં બાપુજી તેની વિરૂદ્ધ જ બોલ્યા કરે છે.'

પરંતુ વાતને અંતે તેની મા તેને દિલાસો આપતી કે, 'તારા બાપુજી બધું સારા માટે કહે છે. તું હમણાં ટોમી કોઈ સાથે ન લડે તેમ રાખજે; વળી એ તેમની નજર આગળ બહુ ન આવે તેમ કરજે. હું તેમને

સમજાવીશ. તેમને પહેલેથી જ કૂતરાં ગમતાં નથી એ જ દુઃખ છે.'

'મને એમ થાય છે કે એક વખત બાપુજીને પણ બતાવી દઉં કે ટોમી કેવો હોશિયાર છે. કાં? ટોમી! હું કહું તેમ કરીશ ને?' ટોમીને પંપાળતા પંપાળતાં પિમુ બોલ્યો. 'બા, ટોમી બહેરો તો છે, પણ તેની સૂંઘવાની શકિત અજબ છે. મારા માસ્તર કહેતા હતા કે ટોમીની જાતનાં બહેરાં કૂતરાંની સૂંઘવાની શક્તિ અલૌકિક હોય છે. હમણાં એક માણસ નિશાળમાં ભાષણ કરવા આવેલો, તે કહે કે–જેની એક ઇંદ્રિય ખોડવાળી હોય તેની બીજી ઇંદ્રિયો બહુ જ તીવ્ર હોય છે. બહેરાં કૂતરાંની સૂંઘવાની શક્તિ બહુ જ તેજ હોય છે. આપણો ટોમી ભલે ન સાંભળે; પણ જેવો ચોર બારણું ઉઘાડે કે તરત જ તેને ગંધથી ઓળખી કાઢવાનો અને ભસીને આપણને ચેતાવી દેવાનો.

'બા, પેલા રસ્તા ઉપરના મકાનમાં જે ડોકટર હમણાં રહેવા આવ્યા છે, તે આપણા ટોમીને જોઇને કહે કે, આ કૂતરાની સૂંઘવાની શકિત ઘણી જ સારી હોવી જોઇએ. અજાણ્યા માણસને તો તે ગંધથી જ ઓળખી કાઢે. મેં તેમને કહ્યું કે તમે એક રાતે ચોરનાં કપડાં પહેરી અમારે ઘેર આવો; અને આપણે જોઇએ કે ટોમી ઓળખે છે કે નહિ. પણ તેમણે તેની તો ના પાડી અને કહ્યું કે કદાચ ટોમી કરડે અથવા

તારા પિતા નારાજ થાય. આ વાત તો હું ચોક્કસ બાપુજીને કહેવાનો છું.'

ટોમીની આવી લાંબી લાંબી વાતો પોતાની માને સંભવવામાં પિમુની બપોરની રજાઓ વીતતી અને મા સ્નેહભીનાં નયને બધું સાંભળતી ને ટેકો આપતી.

ઘણી વખત જ્યારે હરસુખરાય ખુશમિજાજમાં હોય ત્યારે પિમુ ટોમીની વાતો કરતો: 'મારા સ્કાઉટ માસ્તર કહે છે કે દરેક સ્કાઉટ પ્રાણીમાત્રનો મિત્ર છે. દરેકે પોતાની પસંદગીનું એક અથવા વધુ પ્રાણી પસંદ કરવું જોઈએ, પાળવું જોઈએ, ને તેની બરાબર સંભાળ રાખવી જોઈએ.'

'તો તું ટોમીની જેટલી સંભાળ રાખે છે તેટલી આપણી ભેંશની શા માટે રાખતો નથી?' હરસુખરાય વચમાં બોલતા અને પિમુને કાંઈ જવાબ જડતો નહિ.

એક વાર પિમુ ટોમીનાં વખાણ કરતો હતો, એવામાં હરસુખરાય બોલ્યા: 'એ તો ઠીક, પણ તારો ટોમી તો ચોકી કરવા માટે પણ નકામો છે. ભીંત સાંભળે તો એ સાંભળે. ઘર તોડી ચોર ચોરી કરી જતો રહે, પણ તે તો ઊંઘ્યા જ કરે.'

'પણ તેમાં ટોમીનો શો વાંક? મામા કહેતા હતા કે ટોમીના બધા બાપદાદાના કાન કાપી, ખેંચીને અણીવાળા બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેથી તે જાતના કૂતરા મોટે ભાગે બહેરા હોય છે.

ધારો કે તમારા બાપુના, વળી તેના બાપુના એમ બધાના કાન કાપી, પછી ખેંચી અણીવાળા કરવામાં આવ્યા હોત....'

'પિમુ,' તેની મા વચમાં બોલી ઊઠી અને પિમુના ફળદ્રુપ ભેજામાંથી વહેતો પ્રવાહ અરધે જ અટકી પડયો. ત્યાં તો હરસુખરાય બોલી ઊઠયાઃ 'હવે બસ કર. ડહાપણ વેરાવા લાગ્યું.'

હરસુખરાય સાંજે ઓફિસેથી ઘેર આવ્યા અને બધા જમવા બેઠા, ત્યારે તેમની પત્નીએ દીનશાના કૂતરા સાથે થયેલ લડાઇની વાત વિગતવાર કરી. પણ હરસુખરાય ઉપર તેની કાંઇ અસર થઇ નહિ. ટોમી તરફનો તેમનો તિરસ્કાર ટોચે પહોંચ્યો હતો, અને તેમાં વળી દીનશા સાથે પણ સહેજ બોલાચાલી થઇ હતી; તેથી જ્યારે તેમની સ્ત્રીની વાત પૂરી થઇ ત્યારે તે બોલ્યાઃ 'હું ટોમી સંબંધે કાંઇ ચર્ચા કરવા માગતો નથી. પાડોશી સાથે હંમેશાં ઊભા થતા ટંટાફિસાદથી હું કંટાળી ગયો છું. પેલો દીનશા તો મારા ઉપર કેસ કરવા માગે છે. કાલે સવારે ટોમીને વેચી નાખીશ, નહિ તો પાંજરાપોળે મોકલી આપીશ.' પછી પિમુ સામું જોઇ કહ્યુંઃ 'ટોમીને નીચે લઇ જઇ તેની ઓરડીમાં પૂરી દે.'

'પણ બાપુજી....' પિમુને બોલવા જતો જોઈ હરસુખરાય વચ્ચે જ બોલી ઊઠયાઃ 'હું કાંઇ સાંભળવા માગતો નથી; નીચે લઇ જા.' આજે હરસુખરાયના

અવાજમાં સોએ સો ટકા જોહુકમી હતી. પુત્ર અથવા પત્ની પ્રત્યેની લાગણીને તેમાં કયાં ય અવકાશ ન હતો. ટોમીથી વિખુટા પડતાં પિમુને શું દુઃખ થશે તેની કલ્પના સરખી પણ નહોતી. માત્ર પાડોશી અને દીનશાનો તાજો સવાલ તેમના મગજ પર હતો. યંત્રવત્ ઓફિસમાં કામ કરતા હરસુખરાયના મગજરૂપી ચક્રનું આ એક વધુ નિષ્પ્રાણ પરિવર્તન હતું.

નૈઋત્યનો પવન નીકળતાં જેમ એકાદ રડયુંખડયું વાદળું પણ અદૃશ્ય થાય તેમ પિમુની છેલ્લી આશા તેના હૃદયપ્રદેશમાંથી અદૃશ્ય થઇ ગઇ. ટોમીને દોરી તે નીચે ઊતર્યો; ઓરડીનું બારણું ઉઘાડયું અને દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં બંને બેઠા. પિમુએ ધીમે રહી કબાટનું ખાનું ઉઘાડયું અને કેટલુંક ખાવાનું ટોમી આગળ મૂકયું. આજે તેની અને ટોમીની મૈત્રીની છેલ્લી રાત હતી. આ વાત સમજતો હોય તેમ ટોમી પિમુને શાંત જોઇ પોતે પણ શાંત થઇ ગયો.

આજે પિમુએ રોટલીના કકડા અદ્ધર ઉડાડી ટોમીને ઝીલતાં શીખવ્યું નહિ. મુઠ્ઠી, એક આંગળી કે બે આંગળીની નિશાનીઓનું રીહર્સલ પણ કર્યું નહિ. લાંબી મુસાફરીએ જતા પુત્રની વિદાયની તૈયારીઓ માતા જે ભાવથી કરે તેવા ભાવો આજે કુદરતી રીતે પિમુના મગજમાં ઉભરાતા હતા. આવતી કાલે દીનશાનો કૂતરો ફરતો હશે ને પોતાનો ટોમી નહિ હોય;

બપોરની ચા માટે પોતે નિશાળેથી આવતો હશે ત્યારે પૂંછડી હલાવતો ટોમી બગીચાના દરવાજા આગળ નહિ મળે; વહેલી સવારે દૂધવાળાને ભસીને આખા ઘરને જાગ્રત કરતો ટોમી હવેથી નહિ સંભળાય; લાકડી અને રૂમાલ લઇ આવવાની, મિત્રને ચિઠ્ઠી પહોંચાડવાની, ટપાલમાં કાગળ નાખવા જવાની એવી એવી કલ્પી રાખેલી યુકિતઓ હવે પોતે કોને શીખવશે ? આવા અનેક વિચારોથી પિમુનું હૃદય ફાટું ફાટું થઇ રહ્યું હતું. વરસ્યા પહેલાંની સજળ વાદળી જમીન ઉપર જેમ સ્થિર થઇ રહે તેમ પિમુની સજળ આંખો ટોમી ઉપર થંભી ગઇ હતી. ન હતો તેના હૃદયમાં તેના પિતા માટેનો અભાવ કે ટોમીની અરૂચિ. તેના મનમાં તો હીનશાના કૂતરા સાથે છેલ્લી લઢાઇ ન થઇ હોત, તો ટોમીને માથે આ આફત આવત જ નહિ એવા વિચાર ઘોળાયા કરતા હતા. આમ તે અને ટોમી કેટલો વખત સાથે રહ્યાં તેની તેને ખબર જ ન રહી. પાસેના ટાવરમાં દસ વાગ્યાના ટકોરા ગાજવા લાગ્યા અને ઉપરથી તેની માનો સાદ સંભળાયો.

'પિમુ, દસ વાગ્યા; હવે સૂઇ જા, બાપુ.'

ટોમીને દેશનિકાલનું છેલ્લું ફરમાન બહાર પાડી, વાળુ સમાપ્ત કરી હરસુખરાય ઓફિસનું ચડેલું કામ આટોપવા પાસેના ઓરડામાં કામે વળગ્યા. પિમુની માને ઘડીભર એમ થાય કે નીચે જઇ પિમુને દિલાસો

દઉં; તો ઘડીભર એમ થાય કે તેમને સમજાવું; પરંતુ તેને લાંબા અનુભવથી સમજાયું હતું કે હવે વાત છેડવાથી હરસુખરાય વધુ ગુસ્સે થશે, એટલે તેણે નીચે જવાનું કે સમજાવવાનું માંડી વાળ્યું. રસોઈનાં વાસણ સાફ કરી, બધી વસ્તુઓ ઠીકઠાક કરી તે બીજા દિવસનું શાક સમારવા બેઠી.

'સાંભળ્યું ? પિમુને કેટલું દુઃખ થશે તેનો તો તમે વિચાર જ કરતા નથી.'

'શું ? જો તું કૂતરા–ટોમીની વાત કહેતી હો તો હું તે બીલકુલ સાંભળવા માંગતો નથી. બાકી પિમુ માટે તું કહે તે કરૂં.' લખતાં લખતાં ઊંચું માથું કરી હરસુખરાયે જવાબ આપ્યો. જવાબમાંથી હજુ કડકાઈની ગંધ ગઈ નહોતી.

હશે, અત્યારે તેમના સ્વભાવનું ઠેકાણું નથી; સવારે સમજાવીશ. આજે ઓફિસમાં કાંઈક થયું લાગે છે. આમ વિચાર કરી હરસુખરાયની સ્ત્રીએ વાત મુલતવી રાખી. દસ વાગ્યા. સૂવા માટે પિમુ ઉપર આવ્યો ત્યારે તે તદન નિરાશ થઈ ગએલો હતો. તેનો હમેશનો હસતો ચહેરો આજે ગમગીન હતો. ત્રણ ત્રણ પગથિયાં કૂદતો દાદરો ચડે તેને બદલે એક એક પગથિયું ધીમે ધીમે ચડતો હતો. ગંગાના પ્રવાહ જેવી સતત વહેતી તેના ટોમીની વાત આજે એકાએક સમાપ્ત થઈ હતી. તે કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય પોતાના ખંડમાં

ગયો. દીવો હોલવી નાખ્યો અને સૂઇ ગયો. તેની માએ પણ તેને બોલાવવાની હિંમત કરી નહિ. મનોમન સાક્ષી રૂપ તેની માનું મન પિમુના મનમાં શું છે તે બરાબર સમજી ગયું હતું. કદાચ બોલાવું અને તે રોઇ પડે તે બીકે તે શાંત રહી.

ઘણી મોડી રાત સુધી પિમુની માને ઉંઘ ન આવી. અને પોતાને ઉંઘ આવી હતી તેવો ખ્યાલ પણ તેને સામેના ઘર આગળ મોટરે ભૂંગળું વગાડયું ને તે જાગી ગઇ ત્યારે જ આવ્યો. તેણે ઉંઘવાનો પાછો પ્રયત્ન કર્યો, ત્યાં તો ટોમીના ભસવાનો અવાજ સંભળાતો લાગ્યો. ટોમીના ભસવાથી હરસુખરાય જાગી જશે તો વધુ ગુસ્સે થશે, એવા વિચારથી તે સફાળી બેઠી થઇ અને દાદર પાસે ગઈ. ત્યાં તો તેણે હરસુખરાયને હાથમાં સોટી લઈ નીચે જતા જોયા. જતાં જતાં તે બબડયાઃ 'હું હમણાં તેને શાંત કરી પાછો આવું છું.' પોતે પાછી સૂઇ જવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં તો તેણે હરસુખરાયને દોડતા દાદર ચડતા જોયાઃ 'પિમુને લઇ લે, નીચે ચાલ, ઘરમાં આગ લાગી છે.' હરસુખરાય, તેમની સ્ત્રી તથા પિમુ જોતજોતાંમાં ઘરની બહાર નીકળી ગયાં. ઘરના નીચેના ઓરડામાંથી ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળતા હતા. આગના સમાચાર સૌથી પહેલાં ટોમીએ ભસીને સર્વેને આપ્યા હતા. જોતજોતાંમાં ઘણાં માણસો ભેગાં થઇ ગયાં. બંબાવાળાને ટેલિફોન થયો અને કયા

ભાગમાં આગ છે તે નક્કી કરવા હરસુખરાય ઘરના પાછળના ભાગ તરફ ગયા.

લોકોની ધમાલ, મોટરનાં ભૂંગળાં, ટેલિફોનની ટોકરીઓ અને આડોશીપાડોશીના બૂમરાણ વચ્ચેથી ટોમીનો ભસવાનો ધીમો અવાજ સંભળાતો હતો. કોઇ બોલ્યું કે કૂતરો ઘરમાં લાગે છે. પરંતુ ઘરના બારણાંમાંથી તેમજ આજુબાજુની બારીઓમાંથી ધુમાડાના ગોટા એવા તો જોસથી નીકળતા હતા કે કૂતરાને બચાવવાની કોઇની હિંમત ચાલી નહિ.

પિમુ માની પાસે ગભરાયેલો ઊભો હતો. તેણે એકાએક ટોમીના ભસવાનો અવાજ સાંભળ્યો. કોઇ અટકાવે તે પહેલાં તો તે હરણની માફક કૂદ્યો. પોતે ઓઢેલ ધુસો તેણે ફેંકી દીધો, ઘરમાં ધસ્યો અને ધુમાડાની અંદર પલકવારમાં અદૃશ્ય થઇ ગયો. પિમુની માથી ચીસ પડાઇ ગઇ. પિમુ ઘરમાં ગયો સાંભળી હરસુખરાય ત્યાં દોડી આવ્યા અને લોકોમાં ગભરામણ ફેલાઇ રહી.

ટોમી ક્યાં હતો તે તો પિમુ સારી રીતે જાણતો હતો, એટલે તેને ધુમાડાથી ગાઢા બનેલા અંધકારમાં પણ ટોમીની ઓરડીએ પહોંચતાં વાર લાગી નહિ. ઝપાટાબંધ તેણે ઓરડીની સાંકળ ઉઘાડી નાખી અને ટોમી તરત કૂદીને બહાર નીકળ્યો. કૂદકો મારતાં તે પિમુ સાથે અથડાયો, અને હવાને અભાવે, ધુમાડાથી અને ગરમીથી ગુંગળાઈ ગએલો પિમુ બેભાન થઈ નીચે દડી પડ્યો.

પિમુ જાગ્યો ત્યારે તે ખાટલામાં સૂતેલો હતો. તેની મા તેની પાસે બેઠી હતી અને ટોમી ખાટલાની આજુબાજુ આંટા મારતો હતો. પાસેના ઓરડામાંથી તેના પિતા કોઈક સાથે વાત કરતા હતા તે બરાબર સંભળાતી હતી.

'અરે, કૂતરાની તો શી વાત કરૂં ? તેણે તો આજે મને સર્વસ્વ આપ્યું છે. ઘરમાં આગ થઇ છે તે ગંધથી જાણી લઇ તેણે અમને તેમ જ પાડોશીને સૌથી પહેલાં જગાડયાં. આજે ઘર બચ્યું તે તેના પ્રતાપ. કેવી અજાયબ જેવી વાત કે તેણે અંધારામાં અને ધુમાડામાં પડેલા મારા પિમુને ઓળખ્યો ! બહારથી અમે બેત્રણ જણાએ અંદર જવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ ધુમાડા ને અંધકારને લીધે અમે કાંઇ કરી શકયા નહિ. પિમુનું ખમીસ મોઢામાં પકડી ટોમીએ તેને ઠેઠ બારણા સુધી ઘસડી આણ્યો. ટોમી ન હોત તો મારો પિમુ આજે જીવતો ન હોત. ગમે તેટલા પૈસા તો શું પણ કોઇ રાજ્ય આપી દે તો પણ હું ટોમીને ઘરમાંથી બહાર કાઢનાર નથી. ભલે દીનશાને કેસ કરવો હોય તો કરે.'

'કાં ભાઇ, તારા બાપુજી બોલે છે તે સાંભળ્યું ? તારો ટોમી આ ઘરમાંથી હવે કદિ જનાર નથી. તું શાંતિ રાખજે.' પિમુની મા સજળ નયને બોલી.

પિમુની આંખમાં પણ હરખનાં આંસું આવ્યાં અને તેણે ટોમીને પોતાની પાસે ખેંચી એક લાંબી ચૂમી લીધી !

'કાં, સાંભળ્યું ? ખંડેરાવને તો રજા આપવામાં આવી.' મોટા ઝાડના છાંયા નીચે બેઠેલા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશી મોહને કહ્યું.

ક્ષણભર તો આ વાકયનો અર્થ કોઇ સમજી શકયું નહિ, અને બધા શાંત રહ્યા. છેવટે ચોક્કસ વાત સમજવા નૌતમે પૂછયુંઃ 'તું કોની વાત કરે છે ? પ્રિન્સિપાલ એવા મૂરખ નથી કે આવે વખતે રાવને રજા આપે. એક માસમાં તો આપણે સર રોબર્ટ્સ હાઇસ્કુલ સાથે શરતો થવાની છે. તેવે વખતે આપણા ઉસ્તાદને છૂટા કરવામાં આવે એ તો કેમ બને ?'

'કેમ બને ? પૂછ પ્રિન્સિપાલને. હું કાંઇ ગપ્પાં નથી મારતો. હજુ હમણાં જ ખંડેરાવ પાસેથી આવું છું, અને તેમણે જ મને કહ્યું, કે તેમને છૂટા કરવામાં આવ્યા છે.' મોહને અધીરા બની ખુલાસો કર્યો.

'હું નથી માનતો. સર રોબર્ટ્સ હાઇસ્કુલને આપણે હાથ બતાવવો છે. ખંડેરાવ જાય જ નહિ. એ તો તારી

મશ્કરી કરતા હશે.' એકે કહ્યું.

'હું તમને કહું છું કે આ સાચી વાત છે. તેમને રજા આપી અને આજે સાંજની ગાડીમાં તો તે જાય છે. માનવું હોય તો માનો નહિ તો કાંઈ નહિ.' ગુસ્સામાં આવી મોહને કહ્યું.

મોહનના ધ્રૂજતા અવાજ અને ફિક્કા પડી ગએલા ચહેરાથી બધા છોકરાની ખાતરી થઈ કે કાંઈક પણ બન્યું છે ખરૂં. આ બધા વિદ્યાર્થીઓ ખંડેરાવના હાથ નીચે કસરતશાળામાં ખાસ તાલીમ લેતા, અને આવતી શરતોમાં ઉતરવાના હતા. તેમને ખંડેરાવ માટે બહુ જ માન હતું. દર વર્ષે એક વાર સાર્વજનિક સ્કુલ અને સર રોબર્ટ્સ હાઈસ્કુલ વચ્ચે જુદી જુદી રમતોની શરતો થતી અને ઘણા વખતથી સાર્વજનિક સ્કુલ દર વરસે હારતી આવી હતી. ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કરવા છતાં દોડવાની શરતોમાં તે સર રોબર્ટ્સ હાઇસ્કુલની બરાબરી કરી જ શકતી નહિ. બંને સ્કુલોમાં એક એક વિશિષ્ટતા હતી. સાર્વજનિક પોતાના કસરતબાજો અને કસરતશાળા માટે અનેરૂં સ્થાન ભોગવતી, જ્યારે સર રોબર્ટ્સ હાઈસ્કુલ સ્કાઉટિંગમાં અદ્વિતીય માન પામેલી હતી. સાર્વજનિક સ્કુલના વિદ્યાર્થીઓ માંસલ સશક્ત ગાત્રોથી તરી આવતા, ત્યારે મન અને તનના નર્યા તરવરાટથી જુદા પડી જતા સર રોબર્ટ્સના સ્કાઉટોને પિછાનવા તે મુશ્કેલ વાત ન હતી.

દર વરસે થતી શરતોમાં ઉપર્યુક્ત બંને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ ભાગ લેતા. અને તે બીના એટલી બધી અગત્યની ગણાતી કે બંને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ તેની ચાતક માફક રાહ જોતા ને પરિણામો માટે બહુ જ ઈંતેજાર રહેતા. નદી પોતાની નજીક હોઇને તથા તરવાની હરિફાઇ સિવાયની બધી હરિફાઈમાં સર રોબર્ટ્સ સ્કુલ સામે હાર ખાતા. આથી તેમનો ઉત્સાહ ધીમે ધીમે મંદ પડતો જતો હતો. આ ઓલવાઇ જતા ઉત્સાહને સચેત કરવા સાર્વજનિકના પ્રિન્સિપાલે છેલ્લા આઠ માસથી એક સુવિખ્યાત કસરતબાજ ખંડેરાવની નિમણુંક કરી હતી. રાવના આવ્યા પછી તેનાં ખંત, ઉત્સાહ અને કામ લેવાની સખ્તાઇથી સાર્વજનિકના વિદ્યાર્થીઓમાં નવો જ ઉત્સાહ રેડાયો હતો. શરતોમાં જીતવાના અંકુરો તેમનાં દિલમાં ફૂટવા માંડયા હતા અને આ વખતની શરતો કાંઇક ઓર રીતે જ રમાશે એમ તેમનું ચોકકસ માનવું થયું હતું. આવા કટોકટીને પ્રસંગે પ્રિન્સિપાલ ખંડેરાવને રજા આપે તે વાત માની શકાય તેવી ન હતી. પણ મોહનનો ફિક્કો ચહેરો તથા ધ્રૂજતો અવાજ કાંઇ બીજી જ ખાતરી આપતા હતા.

'પણ મોહન, ખંડેરાવને શા માટે રજા આપી ? તેમનો ગુનો શો ? હું નથી ધારતો કે તેના જેટલી ખંતથી બીજો કોઇ માણસ કદિ કયાં યે કામ કરે.'

નોતમે કહ્યું.

તિરસ્કારયુક્ત હાસ્ય કરી મોહન બોલ્યો: 'રાવની બોલવાની રીત સામે પ્રિન્સિપાલને વાંધો આવ્યો! વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રાવને ગમે તેવા બીભત્સ શબ્દો વાપરતા તેમણે સાંભળ્યા પછી તેમને ઓફિસમાં બોલાવી એક કલાક નીતિશિક્ષણ ઉપર પ્રવચન આપી પાણીચું આપી દીધું!'

'ભાષા ગમે તેવી બોલે, પણ જ્યાં સુધી આવી સરસ તાલીમ આપે ત્યાં સુધી વાંધો શો હતો? આપણે ક્યાં નાનાં બચ્ચાં છીએ, કે છોકરીઓ છીએ તે રાવના અપશબ્દોથી શરમાઈ જઇએ અથવા અનીતિમાન થઈ જઇએ. આપણામાં જો કાંઈ નવું ચેતન આવ્યું હોય તો તે તેમની આવી કડક ભાષાથી જ છે. અલબત્ત, હું કબૂલ કરૂં છું કે રાવની વાતચીત બીભત્સ છે, પણ તમે લશ્કરી માણસ પાસેથી તે કંઇ સાહિત્ય પરિષદ્‌ના ભાષણની આશા રાખી શકો? મને તો નવાઇ લાગે છે કે પ્રિન્સિપાલને તેમાં એટલું બધું શું લાગી આવ્યું! હવે આપણને આટલી સરસ તાલીમ કોણ આપશે?' વાકય પૂરૂં કરતાં કરતાં નોતમે પૂછ્યું.

'શી ખબર? મીઠું ને ધીમું બોલતી કોઈ કન્યાશાળાની મહેતીજી શોધી લાવે, નહિતર કોઇ સાક્ષરને વ્યાયામ પર વ્યાખ્યાન આપવા બોલાવે. હવે થયું; આ વર્ષે પણ આપણે તો હારવાના જ.' મોહને

નિસાસો નાખ્યો.

આખા ટોળા ઉપર દિલગીરી છવાઈ રહી; પ્રિન્સિપાલને વિશેષણો પર વિશેષણો અપાયાં. તેમના આ નિર્ણય સામે બધાએ માંહોમાંહે ખૂબ નિંદા કરી અને ઉશ્કેરાએલી લાગણીને આ પ્રમાણે વાચા દ્વારા માર્ગ આપી થોડીઘણી શાંતિ મેળવી.

રાવને રજા આપી તે બાબત શાળાના ઇતિહાસમાં નાનીસૂની ન હતી કે નજીવી ગણી વિસારી શકાય. સાર્વજનિકના શાળાજીવનને તલસ્પર્શ કરતી આ બીના હતી. પ્રિન્સિપાલ સારી રીતે સમજતા હતા કે આવતી શરતો માટે વિદ્યાર્થીઓ કેવા ઝંખી રહ્યા છે, અને રાવનું જવું તેમના ઉપર શી અસર કરશે. મોહન અને તેના મિત્રો પ્રિન્સિપાલને વેદિયો જ ગણતા, અને માનતા કે તેણે સ્કુલના અભ્યાસક્રમ સિવાય રમતગમતમાં કદિ રસ જ લીધો નથી. પણ સાચી વાત તો જુદી જ હતી. ઘણાં વર્ષો પહેલાં તેમના જમાનામાં પ્રિન્સિપાલ એક સારા ખેલાડી હતા. હાઈ-જંપ (અંગદકૂદકા)માં તો તેમણે ઘણાં ઇનામો મેળવેલાં, જે હજુ તેમણે માનપૂર્વક સાચવી રાખ્યાં હતાં. પોતાના નામ પછવાડે લગાડવાની ડિગ્રીના અનેક અક્ષરોની હારદોર કરતાં તેમને મન આ જૂના શરતોના પ્યાલા અનેરૂં સ્થાન ભોગવતા. ખંડેરાવને શોધી શાળામાં તેમની નિમણુંક કરનાર પણ

પોતે જ, અને ખંડેરાવને પગાર ઉપરાંત પોતાની પાસેથી સારી રકમ ખાનગીમાં આપી બીજી શાળામાં જતા કોઇએ અટકાવ્યા હોય તો તે પણ પોતે. પણ આ ખાનગી વાત તેમના સિવાય બીજું કોઇ જાણતું નહિ.

સર રોબર્ટ્સ હાઇસ્કુલ સામે જીતવા માટે વિદ્યાર્થીઓ જેટલા જ ઇંતેજાર પોતે પણ હતા. પણ તેમ કરવા જતાં શાળાને બહુ ભારે કિંમત આપવી ન પડે તેની તે હંમેશાં ચીવટ રાખતા. સાર્વજનિકમાંથી સારા કસરતબાજ અને શ્રેષ્ઠ પંક્તિના વિદ્યાર્થીઓ નીકળે એટલી જ તેમની ધગશ ન હતી. શાળાની બહાર જાહેરજીવનમાં સાર્વજનિકના વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તમ ને જવાંમર્દ નાગરિક તરીકે બહાર પડે એ તેમના દિલની અભિલાષા હતી, એ જ તેમના જીવનનું ધ્યેય હતું. આનો અર્થ વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ ચારિત્ર્યશીલ બનાવવા તે. અને તેથી જ, શરતો જીતવાને નિમિત્તે કોઈ પોતાના વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્ર્યનો અધઃપાત કરે તો તે એ સહી શકે તેમ ન હતા. થોડા વખત ઉપર, સાર્વજનિકના કસરતશિક્ષણની તારીફ કરતા અને સર રોબર્ટસના સ્કાઉટિંગની ચર્ચા કરતા તથા ગયા વર્ષોની શરતોનાં પરિણામની નછાજતી રીતે ટીકા કરતા કેટલાક લેખો તેમણે છાપાંમાં જોયા ત્યારથી તેમને પોતાની કસરતશાળાના વિદ્યાર્થી અને તેમના

ઉસ્તાદ ઉપર સહેજ વહેમ ગએલો. શરતનો પ્યાલો જીતતાં વિદ્યાર્થીઓના જીવનનો પ્યાલો ઊંધો વળતો તેમને ભાસ્યો, પ્રમાણિક હરિફાઇને બદલે ઇર્ષ્યાનો સંચાર થતો તેમને લાગ્યો અને પવિત્ર વિદ્યાર્થીજીવનમાં અપ્રમાણિકતાભરી વેપારીશાહી સ્પર્ધા તેમણે જોઈ. તે દિવસથી તેમનું ધ્યાન રાવ અને તેની પ્રવૃત્તિ તરફ વિશેષ ને વિશેષ વળ્યું. ને એનું પરિણામ આપણે જોયું.

*

વાત આમ બનેલી. રાવ ઘણી જ ખરાબ ભાષા વાપરે છે એવા ખબર પ્રિન્સિપાલને મળેલા અને તે ઉપરથી તેમને બોલાવી પ્રિન્સિપાલે ખાસ સૂચના આપેલી કે તમે તમારી રીત સુધારો નહિતર રજા આપવી પડશે. રાવે વાત કબૂલ પણ રાખેલી. પરંતુ મોહને કહ્યું તે પ્રમાણે તે પછી પ્રિન્સિપાલે રાવને વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે ઘણા જ બીભત્સ શબ્દો વાપરતા કાનોકાન સાંભળ્યા. સાર્વજનિકનું વાતાવરણ આવી અશ્લીલ ભાષાથી અપવિત્ર બને તે વાત તેમનાથી સહન થઇ નહિ. તેમણે રાવને બોલાવ્યા અને બે શબ્દો સંભળાવી તુરતાતુરત રજા આપી.

તે જ દિવસે સાંજે પ્રિન્સિપાલે આખી શાળાને સભામંડપમાં એકત્રિત કરી અને ‘રમત તથા સાચો ખેલાડી’ એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું. રમતમાં રમત

કરતાં પણ કાંઈક ઘણું જ વિશેષ છે તે બતાવવા તેમણે પૂરતો પ્રયત્ન કર્યો, તાલીમથી સ્નાયુઓ અને અવયવો કેવાં ચપળ અને મજબૂત બને છે, રમત જીતવામાં સંકલ્પબળ કેટલું કામ કરી શકે છે, રમતો પોતાને માટે નહિ પણ આખી સંસ્થા માટે કેમ રમાવી જોઇએ, તેનાં યશ અને ઈનામ સંસ્થાને માટે છે— નહિ કે પોતાને માટે, અને સાચો ખેલાડી ભવિષ્યનો સાચો જવાંમર્દ શહેરી કેમ બને છે તે સમજાવ્યું. પછી ખંડેરાવને છૂટા કરવાનાં કારણો બધા સમક્ષ રજુ કર્યાં.

'માણસની જીભ તેનું ચારિત્ર્ય કેવું છે તે બહુ જ સહેલાઈથી બતાવી આપે છે; ગંદા શબ્દો ગંદુ દિલ ઉઘાડું પાડે છે. બીભત્સ શબ્દો જેટલી સહેલાઇથી શીખી શકાય છે તેથી પણ વધુ સહેલાઇથી વાપરી શકાય છે. પણ દિન પ્રતિ દિન તે આપણામાં રહેલી માણસાઇ ઓછી કરે છે. શરતો જીતવા માટે તમારે તાલીમની જરૂર છે, અને તે પણ સખ્ત તાલીમની. તાલીમ વગર—પ્રયત્ન વગર કદિ કાંઇ આવડતું જ નથી. જીવનની મોટી શરતમાં પણ તેમ જ. તમારે મન તેમજ આત્માની કેળવણીની પણ એટલી જ—બલ્કે પહેલી જરૂર છે. અશ્લીલ ભાષા બતાવી આપે છે કે માણસનો પોતાના આત્મા ઉપરનો કાબૂ કેટલો ઓછો છે. તેટલા માટે જ હું તેને ધિક્કારૂં છું. તેટલા માટે જ

આજે આપણા ઘણા જ કાબેલ ઉસ્તાદને મેં રજા આપી છે. આપણી શાળાના આત્માને અપવિત્ર કરતા કોઇ પણ માણસને હું આ ચાર દીવાલોની અંદર રાખી શકું નહિ. હું તમને દરેકને આગ્રહપૂર્વક કહું છું કે સાર્વજનિકનો શુદ્ધ ઉત્સાહ શિથિલ થવા ન દેતા, પણ ખેલાડી શબ્દના સાચા અર્થ પ્રમાણે સારા ખેલાડી થવા પ્રયત્ન કરજો.'

પ્રિન્સિપાલનો ગાજતો અવાજ બંધ થયો અને હાજર રહેલાઓને ઘડીભર એમ થયું કે સાર્વજનિકની આબરૂ સાચવવા આ વખતે બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો. મોહને પોતાના બાંકડા ઉપર આળસ મરડયું. તેના ખૂબસૂરત ચહેરા ઉપર તિરસ્કાર અને ક્રોધ સિવાય બીજા ભાવો વ્યક્ત થતા ન હતા.

પાછળથી તે પોતાના અંગત મિત્રોને મળ્યોઃ 'તદ્દન છોકરી જેવી વાતો. હું તો તેમના આ ધાર્મિક પ્રવચનથી અરધો માંદો પડી ગયો. સર રોબર્ટ્સ સાથે આપણે હારીએ છીએ તેથી જ પ્રેસિડેન્સીમાં આપણુને ક્યાંયે સ્થાન નથી. કિંમત રમતની નથી, જીતવાની છે. જો આપણે સર રોબર્ટ્સ સામે જીતીએ તો પ્રિન્સિપાલનાં આવાં હજારો પ્રવચનથી પણ વધુ પરિણામ આવે. આવા વૈરાગી જેવા પ્રિન્સિપાલ કરતાં ખંડેરાવ સોગણા વધુ કીમતી છે.'

'તે તો હું નથી માનતો. રમત, રમત ખાતર જ

રમાવી જોઈએ. જીત અથવા હાર તો તેનાં પરિણામ છે. રમતની પ્રમાણિકતા અને શુદ્ધિ આગળ રૂપાના પ્યાલા અને ઢાલનો કાંઇ હિસાબ નથી. આવો મત તો આપણા પ્રિન્સિપાલ પ્રમાણે સર રોબર્ટ્સનો દરેક સ્કાઉટ પણ ધરાવે છે. તેમનામાં કાંઈ જુદી જ જાતનો પવન છે.' ટોળામાંથી એક છોકરે કહ્યું.

મોહને તેની સામે બહુ જ ગુસ્સાભરી નજરે જોયું. તકરાર ન થાય માટે તે છોકરે વાત ફેરવી પૂછ્યું: 'તમે રોબર્ટ્સ સ્કુલના કનકસિંહ માટે શું ધારો છો?'

કનકસિંહ સર રોબર્ટ્સ સ્કુલનો સારો દોડનારો હતો. તેણે ગયે વર્ષે બહુ જ સહેલાઇથી બે માઇલની શરતમાં મોહનને હરાવ્યો હતો. પણ આ વર્ષે રાવની તાલીમથી મોહન કનકસિંહની બરાબરી કરી શકે તેમ તો થઇ ગયું હતું. મોહનને ગયા વર્ષની હાર કેવી ખૂંચતી હતી તે નોતમ બહુ જ સારી રીતે જાણતો હતો. સાર્વજનિકના ગૌરવ ખાતર નહિ, પણ પોતાના સ્વમાન ખાતર આ વખતે બે માઈલની શરત જીતવા માટે મરી ફીટવાનો મોહને નિશ્ચય કર્યો હતો. અને તેમાં વળી રાવની તાલીમથી જીતની આશા બંધાઈ હતી. ઉપર પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મોહન બોલ્યો: 'આ વર્ષે તો કનકસિંહ હાર્યો જ માની લે. રાવે મને એક ખાસ યુક્તિ બતાવી છે.

આ વર્ષે બે માઇલની શરત આપણી જ છે. ભલે સૌ જુએ. સાર્વજનિક કાંઈ પાછળ નથી.'

રાવના ગયા પછી શરતોની તાલીમ સહેજ શિથિલ પડી. રાવની ગેરહાજરી બધાને ખૂંચવા લાગી. પ્રિન્સિપાલે નવો કસરતશિક્ષક નીમ્યો. પણ નિમણુંકની આગળથી જ, કોઈ સારો ઉસ્તાદ નહિ આવે તેવો મત બાંધી બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓને એ પસંદગી ગમી નહિ. મોહને તો પહેલે જ દિવસે નવા શિક્ષકનું નામ 'મહેતીજી' પાડયું, ને વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક વચ્ચે સહકાર થવામાં એક દીવાલ ઊભી કરી.

પણ આ સ્થિતિ લાંબો વખત ચાલી નહિ. જેમ જેમ શરતોના દિવસો નજીક આવવા લાગ્યા તેમ તેમ ગમે તે પ્રયત્ને પણ સર રોબર્ટસની સામે જીતવું એવી લાગણીનું મોજું આખી શાળા ઉપર ફરી વળ્યું. સવારસાંજ તાલીમ બહુ જ ઉત્સાહપૂર્વક ચાલી રહી અને દરેક વિદ્યાર્થી પોતાનાથી બનતું બધું કરવા લાગ્યો. મોહનને પણ લાગી આવ્યું કે આ વર્ષે બે માઇલની શરત જીત્યે છૂટકો, કેમકે પોતે જીતશે એવા બણગાં તેણે ઘણાં સમક્ષ ફૂંકેલાં. હવે તે વાકયો સાચાં પાડવા તેણે પૂર્ણ પ્રયત્ન આદર્યો.

પરિણામે શરતને દિવસે સાર્વજનિક શાળાએ આટલાં વર્ષોથી કદિ નહિ મોકલેલી તેવી એક ઘણી જ તાલીમબાજ ટુકડીને શરતમાં ઉતારી.

સર રોબર્ટ્સ હાઇસ્કુલ 'હાઈ–જંપ' અને અરધા માઇલનાં ઇનામ જીતી ગઇ ત્યારે સાર્વજનિકે પા માઇલ અને એક માઇલ જીતી હારજીતનું ત્રાજવું સમતોલ કર્યું. જ્યારે બે માઈલની શરત માટે મોહન દોરી ઉપર ગયો ત્યારે બંને શાળાઓ ઉત્સાહ અને ઇંતેજારીથી ઘેલી થઇ ગઈ. બંને શાળા વચ્ચે રમાતી બધી શરતોની અંદર બે માઈલની શરત અગ્રસ્થાન ભોગવતી, અને તે શરતમાં જીત એ જ સાચી જીત એમ વર્ષોથી મનાતું. ગયે વર્ષે તો થોડા જ ફેરથી સાર્વજનિક હારી હતી. આ વખતે તેના ખેલાડી મોહનની શ્રદ્ધા અપૂર્વ હતી. તેના પગ હરણ માફક થનગનાટ કરી રહ્યા હતા. તેના શરીરનો એકેએક સ્નાયુ દિલરૂબાના તાર માફક ઝણઝણી રહ્યો હતો.

પહેલી જ નિશાનીએ બંને ઉપડયા. રાવની બતાવેલી યુક્તિ પ્રમાણે મોહને સીધું દોડવાને બદલે પ્રથમ છલંગ જ મારી, અને પછી દોડવું શરૂ કર્યું. આ છલંગને પ્રતાપે તે શરતની પહેલી જ ક્ષણથી કનકસિંહની આગળ એક વાર નીકળી ગયો અને તે અંતર એણે ઠેઠ સુધી જાળવી રાખ્યું.

આ બે સિવાયના બીજા દોડનારા તો પાછળ પડી ગયા અને પ્રેક્ષકોનું લક્ષ પણ આ પહેલા બે ઉપર જ હતું. બંને શાળામાં કનકસિંહ અને મોહનની બરાબરી કરી શકે તેવો એક પણ વિદ્યાર્થી ન હતો.

મોહનને પોતાની આગળ દોડતો જોઇ કનકસિંહને બહુ જ લાગી આવ્યું. ઘણાં વર્ષોથી ધારણ કરેલી એ માઇલની શરતની વિજયમાળા તેને પોતાના કંઠમાંથી સરી પડતી જણાઇ. શરમથી તેનો ચહેરો રકતવર્ણો બની ગયો. સર. રોબર્ટસના પ્રથમ પંક્તિના ખેલાડી સામે સાર્વજનિકનો વિદ્યાર્થી બાથ ભીડે તે વાત તેને અસહ્ય લાગી. તેણે એક ઝનૂની ફલંગ મારી અને તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે કનકસિંહ મોહનની સાથે થઈ ગયો. એકબીજાના થાકવાની રાહ જોતા હવે બંને છાતીભર એકસાથે દોડવા લાગ્યા.

પોતાના ખેલાડીને સર રોબર્ટસના ખેલાડીની બરાબર દોડતો જોઈ સાર્વજનિકનો ઉત્સાહ ઉભરાવા લાગ્યો. વિદ્યાર્થીઓની બૂમોથી આખું મેદાન ગાજી ઊઠયું, અને આ ગર્જનાથી મોહનનો ઉત્સાહ વધ્યો. તેને પોતાનાં વાકયો સાચાં પાડવાની નિશાનીઓ દેખાવા લાગી ને ધીમે ધીમે એ કનકસિંહની આગળ નીકળવા લાગ્યો.

સર રોબર્ટસ હાઇસ્કુલના વિજેતાને પ્રતિ ક્ષણે એમ ભાસવા લાગ્યું કે વિજયશ્રી મોહનને વરમાળ પહેરાવે છે. માથું પછવાડે નાખી, હોઠ ભીંસી કનકસિંહે છેલ્લો પ્રયત્ન આરંભ્યો. સ્થિર થઇ ગએલી તેની આંખો સમક્ષ બધું તરવા લાગ્યું, તેની નસોમાં જોસભેર વહેતું લોહી મગજ ઉપર હથોડાના પ્રહાર

માફક અથડાવા લાગ્યું, તેના પગ જમીનને બીલકુલ અડતા જ ન હોય ને જાણે તે ઉડતો હોય તેમ તેને ભાસ થવા લાગ્યો. અને છતાં મોહન અને પોતાની વચ્ચેનું અંતર એક ઇંચ જેટલું પણ તે ઓછું કરી શક્યો નહિ. ખરેખર, મોહને તેને હરાવી દીધો હતો.

ન્યાયાધીશો એક હાથમાં દોરી પકડી તથા બીજા હાથમાં ઘડિયાળ રાખી, લળીલળીને આ સ્પર્ધા જોઇ રહ્યા હતા. હવે માત્ર પાંચ જ સેકંડમાં શરતનો અંત આવશે. મોહન જીતશે તેવું પરિણામ સૌ સહેજે કલ્પી શકે તેમ હતું.

*

ક્યાંથી આવ્યું, તેનો માલિક કોણ હતો, શી રીતે દાખલ થયું અને અત્યાર સુધી કેમ કોઇએ ભાળ્યું નહિ, તે જ નવાઇની વાત હતી; પણ એક નાનું ગલુડિયું, જાણે જમીનમાંથી જ પ્રેત માફક પ્રગટ થયું હોય, જાણે સાર્વજનિક અને સર રોબર્ટ્સ વચ્ચે વધતી જતી ઇર્ષ્યાવૃત્તિ ઓછી કરવા અવતાર લીધો હોય, તેમ પ્રેક્ષકવર્ગના પગમાંથી પસાર થઇ શરતની ભૂમિ ઉપર સીધું દોડયું આવતું હતું. એક કાન ઊંચો અને બીજો કાન નીચો રાખી, સોટી જેવી પાતળી પૂંછડી ટટ્ટાર રાખી, જાણે કાંઇ ખાસ અગત્યનું કામ હોય તેમ, પૂર્ણ બેદરકારીથી બંને ખેલાડીના માર્ગ તરફ તે જતું હતું. ટોળામાંના બધાએ આ કૂતરાને જોયું અને ચોકકસ માન્યું કે

જો તે આ પ્રમાણે આગળ જશે તો મોહન કે કનકસિંહના પગમાં આડું આવશે. એક ક્ષણભર આનંદ અને પ્રોત્સાહનની ગર્જનાઓ બંધ પડી અને કૂતરા તરફ ધસકીની બૂમો શરૂ થઇ. પણ આવી કોઇ પણ જાતની બૂમને ન ગણકારતાં તે આગળ વધ્યું.

ભગીરથ પ્રયત્નથી શ્રમિત થએલા મોહનની આંખો દૂર ક્ષિતિજરેખા ઉપર સ્થિર હતી. પોતાની આજુબાજુ શું છે તેનું તેને કાંઇ ભાન ન હતું. નહોતો જોઇ શકતો તે લગભગ માર્ગમાં આવી પડેલું કૂતરૂં કે દૂર ઊભેલા પ્રેક્ષકજનો; નહોતો સાંભળી શકતો તે સાવચેતીની બૂમો કે પ્રોત્સાહનની ગર્જનાઓ. અત્યારે તો તે એક રાક્ષસી યંત્રની માફક આગળ ધસ્યે જતો હતો. થોડીક ક્ષણો વધુ, માત્ર ત્રીસ વારનું અંતર, અને પોતે શરત જીત્યો! સ્વમાન જાળવવા માટે અને સાર્વજનિકની પ્રતિષ્ઠા માટે હવે માત્ર પાંચ જ સેકંડની વાર હતી—

ત્યાં તો ગલુડિયું મોહનના પગમાં અટવાયું ને તે નીચે ગબડી પડયો.

પૂર જોરથી દોડતા કનકસિંહે આ જોયું—ન જોયું ને શરતની દોરીએ જઇ પહોંચ્યો. દોરી તેના બદનને અડી. કોઇએ તેના હાથ ઝાલ્યા. તે શ્વાસભર બેસી ગયો, અને જ્યારે તેની આંખ આગળનું ધૂમ્મસ દૂર થયું ત્યારે તેણે મોહનને પાછળ પડી ગએલો ને

પગમાં કૂતરૂં આવી ગયેલો જોયો.

કનકસિંહને આ સ્થિતિ સમજતાં વાર ન લાગી. મોહનને તેના કમનસીબ માટે દિલસોજી દેખાડતા ને પોતાને મુબારકબાદી આપતા અનેક અવાજો તેણે સાંભળ્યા. તે શ્વાસથી એવો તો ભરાઇ ગયો હતો કે એ વખતે તો કાંઇ બોલી શકયો નહિ, પણ તેના મનમાં અનેક વિચારો દોડાદોડ કરી રહ્યા હતા. કનકસિંહ બહુ સારી રીતે સમજતો કે મોહને પોતાને ચોકકસ હરાવ્યો છે, માત્ર આ અકસ્માતથી જ પોતે જીત્યો છે. પોતે પૂરતો યત્ન કર્યા છતાં પણ મોહનથી આગળ નીકળી શકયો ન હતો એ વાત તેના મનમાં બહુ જ તાજી હતી. તેને મન આ જીત તે જીત ન હતી, પણ ભાગ્યદેવીની પ્રસાદી હતી. રમત, રમત ખાતર જ હોવી જોઇએ, ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ સાચા ખેલાડીનો જુસ્સો વિસરાવો ન જોઇએ, અને એ જ સર રોબર્ટ્સ હાઈસ્કુલની શોભા છે એ વાત કનકસિંહ તો શું પણ એ આખી સંસ્થાના બધા વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે સમજતા હતા. કનકસિંહ સારો દોડનાર હતો અથવા સારો ખેલાડી હતો એટલું જ નહિ, પણ એ બે વસ્તુ કરતાં પણ કાંઇક વધારે મહત્વ તેનામાં હતું. પોતાને મુબારકબાદી આપનારના હાથ ખસેડી તે એકદમ રમતના ન્યાયાધીશ પાસે શાંતિથી ગયો અને જણાવ્યું કેઃ 'ખરો જીતનાર મોહન છે;

હું નહિ. તેણે મને હરાવ્યો છે!'

'તમારા આવા વિવેક માટે તમને ધન્યવાદ ઘટે છે; પણ અમે કાંઈ કરી શકીએ તેમ નથી. નિયમ પ્રમાણે જે દોરીને પ્રથમ અડે તે જીત્યો કહેવાય.' ન્યાયાધીશે જવાબ આપ્યો.

'તમારે તમારો મત ફેરવવો પડશે. હું ક્યારે જીત્યો અને ક્યારે હાર્યો તે બરાબર સમજી શકું છું. આજ તો હું ચોક્કસ હાર્યો છું ને મોહન જીત્યો છે.' કનકસિંહે આગ્રહપૂર્વક જણાવ્યું.

ન્યાયાધીશે માથું ધૂણાવ્યું. આવી મુસીબત કદિ આવી ન હતી. પરિણામે સાંજે એક સભા ભરવામાં આવી. તેમાં એક કનકસિંહ નહિ પણ સર રોબર્ટ્સ હાઈસ્કુલના બધા વિદ્યાર્થીઓએ એકે અવાજે જાહેર કર્યું કે એ માઈલનું ઇનામ મોહનને જ મળવું જોઈએ. રમતમાં પ્રતિસ્પર્ધીના અકસ્માતનો લાભ લે તે કદિ સાચો ખેલાડી કહેવાય જ નહિ.

ને સર્વાનુમતે શરતનું ઇનામ સાર્વજનિકને આપવામાં આવ્યું.

*

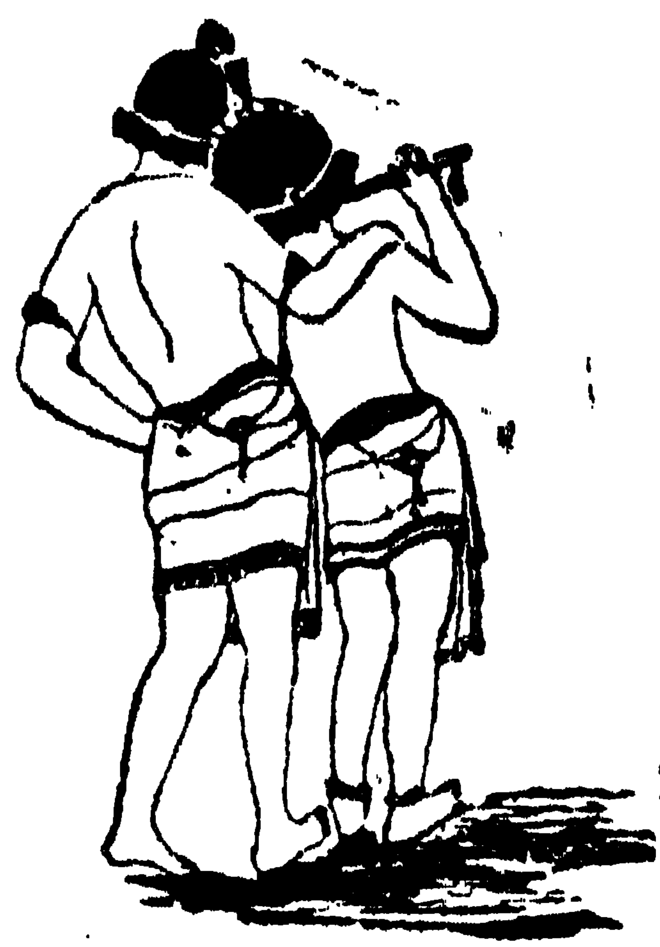
કૂતરા સાથેના અકસ્માતથી તથા હદ ઉપરાંત કરેલા પરિશ્રમથી મોહનની તબિયત એકદમ ખરાબ થઈ ગઈ. તે તદ્દન હતાશ થઈ ગયો અને તેને તુરતા-

તુરત શાળાને મકાને લઇ જવામાં આવ્યો. જ્યારે તેને ખબર મળ્યા કે કનકસિંહે ન્યાયાધીશ પાસે માગણી કરી છે, કે ઇનામ મોહનને જ મળવું જોઇએ. ત્યારે તેણે એક તિરસ્કારયુકત હાસ્ય કરીને કહ્યું: 'ખોટો વિવેક. એવું હાથ આવેલું ઇનામ તે કોઈ જવા દે? મારે તો આવતા વરસથી રમવું જ નથી.'

તેજ દિવસે સાંજના જ્યારે તેને ફરી ખબર આપવામાં આવ્યા કે કનકસિંહની માગણીથી અને આખી સર રોબર્ટસ હાઇસ્કુલના ટેકાથી બે માઇલનું ઇનામ સાર્વજનિક સ્કુલને આપવામાં આવ્યું છે ત્યારે તેને શરત તે શું તેનો આછો આછો ખ્યાલ આવવા લાગ્યો. પ્રિન્સિપાલે ભાષણમાં રમતને જે સ્થાન આપ્યું હતું અને હારજીતને ગૌણપદે મૂકી હતી તે સમજાવા લાગ્યું. કનકસિંહની સ્થિતિમાં પોતે હોય તો શું કરે? 'હાથ આવેલું ઇનામ કદિ કોઇને પાછું આપું જ નહિ' તેવો એના અંતરમાંથી ટહુકો આવ્યો અને શરમિંદો બની ગયો. તેણે પથારીમાં મોઢું છૂપાવી દીધું. કનકસિંહે જે કરી બતાવ્યું તે પોતે વિચારી પણ નથી શકતો એ ખ્યાલે તેને પોતાની જાત બહુ તુચ્છ લાગી. વધુ ઝડપ કે સારી સહનશકિત જ માત્ર સાચો ખેલાડી બનાવી શકતાં નથી. રમત ખાતર રમત રમી, હાર કે જીત કાંઈ હિસાબમાં પણ ન ગણતાં પ્રમાણિકપણે રમત રમતાં

હાર કે જીત સરખા ઉત્સાહથી સ્વીકારે તે જ સાચો ખેલાડી.

સર રોબર્ટ્સ હાઇસ્કુલના પ્રમાણિક ખેલાડીપણાથી મોહન બે માઇલની શરત જીત્યો, એટલું જ નહિ પણ તેણે મોહનને સાચો ખેલાડી પણ બનાવ્યો.

કુમારકોલેજમાં આજે રામનવમીની રજા છે. આખો દિવસ રમતગમતમાં ગાળી થાકી ગએલા વિદ્યાર્થીઓ વાતો કરતા કોલેજના ચોકમાં બેઠા છે અને સાંજના જમવાના ઘંટની રાહ જુએ છે. તે વખતે એક બારેક વર્ષનો કુંવર કોલેજના એક ઉઘાડા કલાસમાં પાટલી પર બેસી પત્ર લખવા પ્રયત્ન કરે છે અને બીજા બે કુંવરો તે જ કલાસના પગથિયાં પર બેઠા બેઠા કાગળની ગોળીઓ વાળી આજુબાજુ તેના ઘા કરે છે. ઘણા વિચાર પછી મોઢાના ખડિયામાં બોળેલી પેન્સિલ બહાર કાઢી પાટલી પર બેઠેલા કુંવરે પત્ર લખવો શરૂ કર્યો:

વ્હાલા પિતાજી,

પંદર દિવસથી પત્ર લખી નથી શક્યો, કારણ કે પેલા ઢીચકા માસ્તર ઘણું જ હોમવર્ક લખવાનું આપે છે; અને બીલકુલ વખત રહેતો નથી. આવતી કાલે ગામની સ્કુલ સાથે અમારે મેચ છે. મોટાભાઇ ઘણું જ સારૂં રમશે તેમ સૌ આશા રાખે છે. આઠ દિવસ પછી અમારી શરતો છે

તેમાં હું સો વાર દોડવાનો છું.

એવામાં એકાએક કાગળની ગોળી તેના કપાળ પર વાગી. 'અલ્યા કોણે માર્યું ? જરા કાગળ તો લખવા દો.' એમ બોલી આગળ કાગળ લખવો શરૂ કર્યો ત્યાં તો બીજી ગોળી આવી પેન્સિલને વાગી અને કાગળમાં લીટો થયો.

'મારી બધી મહેનત પાણીમાં ગઈ. મારો કાગળ બગાડયો. લગાર વિચાર તો રાખો.' એમ બોલતાં બોલતાં તેણે પગથિયાં પર બેઠેલા પેલા બે કુંવરો સામું જોયું. તેમાંના એકનું નામ નિપુણ હતું અને બીજાનું પ્રવીણ. તેઓ તેના દોસ્ત હતા, કલાસમાં સાથે હતા અને તેમને રહેવાના ઓરડા દક્ષિણ દિશા તરફના નિવાસ-ગૃહના ઉપરના ભાગ પર પાસે પાસે જ હતા.

'ઓહોહો, મોટા કાગળ લખવાવાળા થઇ ગયા ! અમારી વાત તો બીલકુલ સાંભળતો જ નથી.' નિપુણ બોલ્યોઃ 'હું પ્રવીણને કહું છું કે તું ભૂતને બીલકુલ માનતો જ નથી; તે કહે છે કે તું માને છે. બોલ, શું કહે છે ?'

'મારા બાપુને પત્ર લખું છું. હું ભૂતને માનું છું કે નહિ તેની તમારે શી પંચાત ? નિરાંતે પત્ર તો લખવા દો.' કુમારે ચીડાઇને કહ્યું. એનું નામ તો હતું પ્રતાપસિંહ, પણ બધા તેને કુમાર કહીને જ બોલાવતા.

'કાગળ પછી; પહેલાં અમારો જવાબ આપ. અમારે

તે બાબત પર શરત થઈ છે. જવાબ દે નહિતર કાગળ ફાડી નાખીશ.' બોલતો નિપુણ ઊભો થયો. કુમાર ગભરાયો. અરધો લખેલો કાગળ ફાટી જવાની તેને ધાસ્તી લાગી. તે એકદમ બોલ્યો: 'હું ભૂતને માનતો નથી. તેવી કાંઇ ચીજ છે જ નહિ.'

પ્રવીણ કહે: 'બહુ સારૂં, ચાલ; તેં અમૃતસિંહના ભૂતની વાત સાંભળી છે ?'

'ના.'

'ત્યારે સાંભળ. આ કોલેજનું મકાન તે મહારાજા અમૃતસિંહનો બંગલો હતો. તેઓ ૧૮૫૭ના બળવામાં નાનાસાહેબ અને તાત્યા ટોપી ભેગા જોડાયા હતા. દિલ્હીનો ઘેરો ઘાલવા જતાં તે ત્યાં મરાયા અને આ શહેર સરકારે હાથ કર્યું. તે બીનવારસ હતા તેથી તેમનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. એમ કહેવાય છે કે તે લડાઇમાં ગયા ત્યારે તેમને પરણ્યે માત્ર નવ જ દિવસ થયા હતા. જતાં જતાં તેમણે પોતાની રાણીને વચન આપેલું કે હું તને જરૂર ફરી મળીશ. પણ યુદ્ધમાં તેઓ મરાયા ને એ વાત સાંભળી તેમનાં રાણીએ આત્મહત્યા કરી. પણ વાત એમ ચાલે છે કે તેઓ વરસમાં એક વખત પોતાની સ્ત્રીને મળવા અહીં આવે છે, ને આજ ઓરડામાં તેમનું ભૂત દેખાય છે.'

વાતમાં રસ પડવાથી કુમારે પુછ્યું: 'અહીં શા માટે દેખાય છે? અને કયે દહાડે દેખાય છે?'

'આ કોલેજનું મકાન તે જ તેમનો રાજમહેલ હતો. પણ સરકારે જ્યારે તેમનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ત્યારે આ મહેલ કુમારકોલેજ કરવા માટે આપી દીધો. વળી આપણા કલાસ જ્યાં બેસે છે ત્યાંજ તેમનાં રાણી રહેતાં, અને તે રામનવમીને દિવસે મરી ગયાં તેથી ભૂત દર રામનવમીએ રાતના બાર વાગ્યે દેખાય છે. આજ રામનવમી છે. અત્યારે સાંજના છ વાગ્યા છે, એટલે છ કલાક પછી ભૂત અહીં દેખાવાનું. હવે તું જો ભૂતને માનતો નથી અને બીતો પણ નથી, તો આજ રાતના બાર વાગ્યે અહીં આવી તપાસ કરી અમને ખબર આપ કે આ દંતકથા સાચી છે કે જૂઠી. વાત બરાબર સ્પષ્ટ કરી પ્રવીણે પ્રશ્ન મૂકયો.

'હું શું કામ તપાસ કરૂં ?' કુમારે તરત જવાબ આપ્યો. તેના મનમાં હવે ખરેખર ડર પેઠો.

'કેમ ? કાંઈ બીતો હોય તેમ લાગે છે. તો કબૂલ કર કે તું ડરે છે.' પ્રવીણે કહ્યું.

'હું ડરતો નથી, પણ મારા મોટાભાઇને ખબર પડે કે હું રાતના બાર વાગ્યે રખડતો હતો, અથવા અચાનક પ્રિન્સિપાલસાહેબ જોઈ જાય તો મારી શી વલે ?' કુમારે કારણ ગોઠવ્યાં.

'એ તો બધાં બહાનાં છે. જો તું ભૂતની ખબર લાવે તો મારે તને માગે તેટલું આઇસક્રીમ ખવડાવવું અને તું ડરે ને ન જાય તો તારે મને ખવડાવવું.

નહિતર કર કબૂલ કે ડરે છે.' પ્રવીણે આગ્રહ કર્યો.

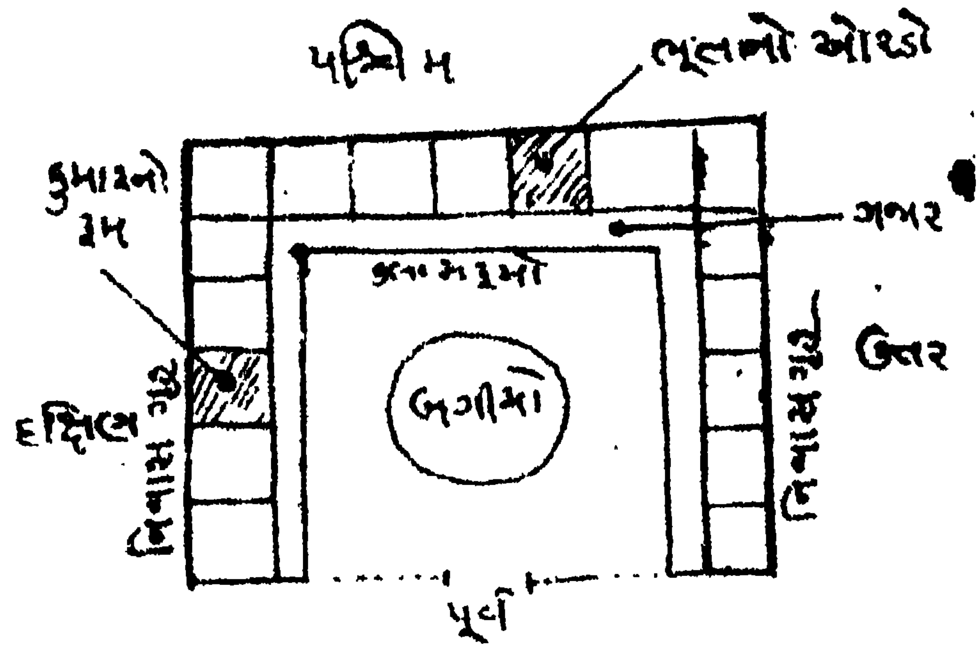
આ બેની સમક્ષ પોતે ડરે છે એવી વાત કોઇ પણ કાળે કુમાર કબૂલ કરે તેમ ન હતો, એટલે છેવટે તેણે ભૂતની તપાસ કરવાનું માથે લીધું.

રાતના બાર વાગ્યે તે જાય કે નહિ તે તપાસવાનું કામ નિપુણે માથે લીધું, કેમકે તેનો ઓરડો કુમારની પાસે જ હતો. અને તે ઓરડામાં ગયો છે કે નહિ તેની ખાતરી માટે પ્રવીણે પોતાનું એક ભાંગેલું ચપ્પુ ભૂતવાળા ઓરડાની બારીમાં મૂકવું અને કુમારે તે રાત્રે જઇને લઇ આવવું એમ બધો કાર્યક્રમ નક્કી થયો.

રાત પડી. વાળુ થઇ રહ્યાં. બધા કુમારો આવતા દિવસના પાઠ તૈયાર કરવામાં પડ્યા હતા, ત્યારે આ ત્રણ કુમારો પોતપોતાના મનમાં રાતના બાર વાગ્યાના વિચાર કરતા હતા. રાતના નવ વાગ્યે કુમાર પોતાની ચોપડીઓ ગોઠવી સૂવાની તૈયારી કરતો હતો, એવામાં નિપુણે બીજા દિવસનું લેસન પૂછવાને બહાને આવી છાનામાના ખબર આપ્યા કે પ્રવીણે બારીની અંદર ચપ્પુ ગોઠવ્યું છે. દસ વાગ્યા, બત્તી ઓલવી નાખવાનો ઘંટ વાગ્યો અને બધે શાંતિ પ્રસરી રહી. આખા દિવસની રમત અને તોફાનથી થાકી ગએલા વિદ્યાર્થીઓ ઘસઘસાટ ઊંઘ લેવા માંડ્યા. માત્ર કુમાર, નિપુણ અને પ્રવીણ પોતપોતાના પલંગમાં જાગતા પડેલા હતા

અને બાર વાગ્યાની રાહ જોતા હતા.

કોલેજના મકાનનો આકાર ચોરસની ત્રણ બાજુ જેવો હતો. ચોથી ઉઘાડી બાજુ તરફથી કોલેજમાં દાખલ થવાનું મુખ્યદ્વાર પૂર્વ તરફ હતું. વચલા ચોગાનની અંદર એક નાનો સરખો બગીચો ઊગાડવામાં આવ્યો હતો. વચલી બાજુ અસલી રાજમહેલ હોઈ

ઘણી જ રૂઆબદાર હતી. તેના ઉપર બે માળ હતા. ચાર બાજુ ચાર બુરજ હતા અને વચલા બુરજ ઉપર ઘડિયાળ ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. તેને અડીને બંને બાજુએ ઉત્તર દક્ષિણ દિશા તરફ બે નિવાસગૃહો બાંધવામાં આવ્યાં હતાં, ને તેમાં જુદા જુદા રજવાડાના કુંવરો રહી શકે માટે જુદા જુદા ઓરડા ઉતારી ઘણો જ સારો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. આ કોલેજ માત્ર સારા ગીરાસદારો અને રાજારજવાડા માટે

બનાવવામાં આવી હતી અને તેના પ્રિન્સિપાલ ડૉ. ફ્રેઝર હતા.

કુમાર પોતાના ભાઈ દિલીપસિંહ સાથે દક્ષિણ નિવાસ-ગૃહમાં રહેતો હતો. દિલીપસિંહ અભ્યાસ તેમજ રમતોમાં ઘણા જ પ્રવીણ હતા અને કૉલેજના બધા વિદ્યાર્થીઓ તેને ચાહતા. પણ આ બધા કરતાં કુમારનો મોટાભાઇ પ્રત્યેનો પ્રેમ અનન્ય હતો. દિલીપસિંહથી કોઈ વધુ શ્રેષ્ટ હોય તેમ કુમાર કદિ માની શકતો નહિ. અને પરિણામે મોટાભાઈની આમન્યા અને આજ્ઞા તે બહુ જ પાળતો.

ટાવરમાં અગિયારના ટકોરા વાગ્યા. આખી કૉલેજમાં સૂનકાર છાઇ રહ્યો હતો. માત્ર ત્રણ કુંવરો બારના ટકોરાની રાહ જોતા હતા. કુમારનું મનોબળ તેની ઉમરના પ્રમાણમાં વિશેષ હતું. પ્રથમ તો તે પોતે માથે લીધેલા સાહસથી ડર્યો, પણ હવે ક્ષત્રિયોને સહજ હિંમત તેનામાં આવી ગઇ હતી. ટાવરમાંથી બારના ટકોરા જોસભેર રણકી રહ્યા, એવામાં કુમારને પોતાના પલંગ પાસે કોઇ આવ્યું હોય એમ લાગ્યું.

'કેમ, કુમાર! જાગે છે કે? બાર વાગ્યા; હવે જા.' નિપુણે નીચા વળી ધીમેથી કુમારના કાનમાં કહ્યું.

તરત કુમાર પલંગમાંથી ધીમે રહી બહાર નીકળ્યો. નિપુણ તેને વળાવી પોતાના ઓરડામાં પાછા જઇ, તેના પાછા બહાર આવ્યાની રાહ જોતો બેઠો. કુમારને જ્યાંથી

ચપ્પું લાવવું હતું તે કલાસ કોલેજને બીજે છેડે હતો. એટલે તેને આખી કોલેજ પસાર કરવાની હતી. ઉઘાડે પગે ધીમે ધીમે તે દાદરો ઉતરી કોલેજની લાંબી કમાનો વાળી ગજારમાં ઉતાવળે પગલે ચાલવા લાગ્યો. ચંદ્ર પશ્ચિમમાં સહેજ નમેલો હોઇ ચોગાનમાં તેમજ ગજારમાં અંધારૂં પડતું હતું. માત્ર પશ્ચિમ દિશા તરફની બારીઓના કાચમાંથી અરધા ચંદ્રનો થોડો થોડો પ્રકાશ કલાસના ઓરડામાં દાખલ થઇ કાળાધોળા પડછાયા પાડી દેખાવ ભયંકર બનાવતો હતો.

કોઈક પાછળ આવે છે તેવાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી કુમાર એકદમ ચમકયો ! મને કોઈ જોઇ ગયું ? મોટાભાઇ પાછળ આવતા હશે ? પ્રિન્સિપાલ સાહેબ તો નહિ હોય ? કે અમૃતસિંહનું ભૂત પાછળ આવતું હશે ? આવા વિચારો ઝડપથી પસાર થઇ ગયા. છેલ્લા વિચારે તો કુમારને પરસેવો વળી ગયો. પગલાં વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યાં; સાથે સાથે કાંઈક ખખડાટ પણ સંભળાયો. કુમાર બહુ જ બીનો. એકદમ દોટ મૂકી પેલા ચપ્પુવાળા કલાસમાં સંતાઇ શું થાય છે તે જોવું એવો વિચાર કરી તે દોડયો અને કલાસના બાંકડા નીચે સંતાઇ ગયો. બીકથી તેના દાંત કડકડતા હતા અને તે આખો ધ્રૂજતો હતો. પગલાં સ્પષ્ટ અને સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યાં, અને થોડી વારમાં

તો તે સંતાયો હતો તે જ કલાસમાં કોઇ દાખલ થયું !

કાચમાંથી ચંદ્રનો ઝાંખો પ્રકાશ આવતો હતો. તેના અજવાળામાં કુમારે સફેદ કપડાંવાળું એક ધડ જોયું ! પોતે બાંકડા નીચે સંતાયો હતો તેથી દાખલ થનારનો ઊપલો ભાગ જોઇ શકયો નહિ. સાથે સાથે તેણે કાંઇક ખખડાટ પણ સાંભળ્યો. નક્કી અમૃતસિંહનું ભૂત ! એવી તેના દિલે સાક્ષી પૂરી અને બીકથી તે આંચો મીંચી ગયો !

એકાદ મિનિટ થઇ હશે ત્યાં કંઇક અવાજ થયો. ઓરડામાં અજવાળું થએલું લાગ્યું અને ઓરડાની હવા એકદમ ઠંડી થતાં કુમારનાં ગાત્ર સહેજ કંપ્યાં. તેણે આંખ ઉઘાડી જોયું તો ચપ્પુવાળી બારી ખુલ્લી હતી અને તેમાંથી ઠંડી હવા આવતી હતી. ચંદ્રના પ્રકાશથી ઓરડામાં કોઇ નથી તેમ ચોખ્ખું દેખાતું હતું. કુમાર એકદમ પાટલી નીચેથી નીકળ્યો. આટલે સુધી આવ્યા પછી ચપ્પુ લીધા વિના જવું તે તેને શરમાવનારૂં લાગ્યું. એક જ ઝપાટે ઉઘાડી બારીમાંથી ચપ્પુ ઉઠાવી તે પોતાના નિવાસગૃહ તરફ દોડયો.

તેણે મનમાં ગાંઠ વાળી કે ભૂતની વાત કોઇને ન કહેવી; નહિતર પ્રવીણ ને નિપુણ રોજ ખીજવશે. અને કદાચ વાત બહાર પડે તો શિક્ષા પણ થાય. તે આવીને ગુપચુપ પથારીમાં પેસી ગયો. તેનું આખું શરીર ધ્રૂજતું હતું ને દાંત કકડતા હતા.

નિપુણે તેના ખાટલા પાસે આવી પૂછ્યું: 'કાં, શું થયું? વાર કેમ લાગી? ભૂત જોયું?'

કુમારે તેને ચપ્પુ આપતાં કહ્યું: 'આ લે; પ્રવીણને કહેજે, કે તે હાર્યો છે. તેણે આપણને આઇસક્રીમ ખવડાવવાનું છે.'

*

આજે ડૉ. ફ્રેઝરે બધા વિદ્યાર્થીઓને કૉલેજના સભામંડપમાં સવારના નવ વાગ્યામાં એકત્ર થવાનું ફરમાન કાઢ્યું છે. સવારના આઠ વાગ્યે કૉલેજના બધા શિક્ષકો તેમજ કેટલાક અગ્રગણ્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રિન્સિપાલસાહેબના ખાનગી ઓરડામાં ભેગા થયા હતા. આજુબાજુ, ઓરડાના ખૂણામાં, ચોગાનમાં, બાંકમાં તેમજ ગજારના થાંભલાઓ પાસે વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળાં ભેગાં મળી ગુપચુપ કાંઇક વાતો કરતા હતા. કૉલેજમાં કાંઇ પણ ગંભીર બનાવ બન્યો છે એમ સર્વને લાગતું હતું. નવ વાગ્યાનો ઘંટ થતાં બધા સભામંડપમાં ભેગા થયા. ડૉ. ફ્રેઝર બોલવા ઊભા થતાં બધે શાંતિ પ્રસરી રહી.

'વિદ્યાર્થીઓ! આજે તમને એક ઘણી જ ગંભીર બીના જાહેર કરવા બોલાવ્યા છે. તમે જાણો છો કે રત્નનગરના ના૦ મહારાજા આપણી કૉલેજમાં એક વખત વિદ્યાર્થી હતા. તેમણે થોડા જ વખત ઉપર એક સારી કિંમતનો રૂપાનો કપ કૉલેજને ભેટ કર્યો છે,—એવી શરતે કે એક માઇલની દોડમાં જે પ્રથમ આવે તેને તે પ્યાલો

એમના તરફથી ભેટ આપવો. આ પ્યાલો આપણા કેપ્ટન અજીતસિંહના ઓરડામાં તેમના કબાટ ઉપર રાખવામાં આવ્યો હતો. ગઇ કાલ સાંજ સુધી તો આપણામાંના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ તેમજ કેટલાક શિક્ષકો તે પ્યાલો જોવા ગયા હતા. આજ સવારમાં તે પ્યાલો એકાએક ગુમ થએલો માલમ પડયો છે. પ્રથમ તો અમે એમ માનેલું કે કોઇ વિદ્યાર્થીએ મજાક કરવા સંતાડયો હશે. પણ તપાસ કરતાં તે વાત કોઇ કબૂલ કરતું નથી. અમે ખાનગી રીતે બધા નોકરોમાં તપાસ કરી છે, પણ કપ બાબત તે સૌ કાંઇ જ જાણતા નથી તેમ કહે છે. હું અહીં તમને બધાને કહું છું કે કોઇએ મજાક ખાતર તે સંતાડયો હોય, અને તે જો કબૂલ કરશે તો તે બાબતમાં કાંઈ કરવામાં આવશે નહિ.'

બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કોઇ કાંઇ બોલ્યું નહિ. સૌ એકબીજાના મોં સામે જોવા લાગ્યા.

'હવે જ્યારે તમે બધા શાંત છો અને કોઈ કાંઇ બોલતું નથી, ત્યારે મારે ઘણા જ ખેદ સાથે કહેવું પડે છે, કે પ્યાલો કોઇક ચોરી ગયું છે, ને તે શોધી કાઢવાનું કામ તમારે બધાને શિરે છે. શરત આજથી સાત દિવસ પછી છે. તે વખતે જો પ્યાલો જડયો નહિ, તો કુમાર-કોલેજના નામને ઓછું કલંક નથી. અને આપણી અંદર આવું દુષ્ટ કામ કરનાર કોઇ છે તે આપણને પણ ઓછું શરમાવા જેવું નથી. કાલ સાંજ સુધી પ્યાલો

આ મકાનમાં હતો. તેથી હજુ તે ઘણે દૂર જઈ શકયો નહિ હોય. માટે તમારા બધાની ફરજ છે કે પ્યાલાનો પત્તો મેળવવો.'

આટલું બોલી સભા વિસર્જન કરવામાં આવી. બધાનાં મોં પડી ગયાં. જુદે જુદે સ્થળે ટોળાં મળી આજ બાબત કુમારો પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા. અજીતસિંહ ખુલાસો આપી આપી થાકી ગયા ત્યાં સુધી તેમણે દરેકને પ્યાલાનો ઈતિહાસ કહ્યો.

'કાં, કિરીટ ? તમે તો ઘણા દિવસથી માઇલની શરત જીતવા પ્રયત્ન કરો છો. પણ પ્યાલો તો ચોરાઈ ગયો !' દિલીપસિંહે કહ્યું.

'શરત જીતનારને પ્યાલો મળવાનો છે તેવું સાંભળ્યું તે દિવસથી હું તો દરરોજ ખરેખર જહેમત કરૂં છું. પણ હવે જે થાય તે ખરૂં.' કિરીટે જવાબ આપ્યો.

બીજા ટોળામાં નિપુણ કુમારને પૂછતો હતો: 'કાં ? તેં તો પેલી વાત અમને ન જ કરી ને ? તેં શું જોયું હતું ? તું ધ્રૂજતો તો બહુ હતો.'

'કાંઇ નહિ. જોયું ન જોયું તેની તમારે શી પંચાત ? હું ચપ્પુ લઇ આવ્યો; હવે આઇસ્ક્રીમ કયારે ?' કુમારે વાત ઉડાવતાં જવાબ આપ્યો.

'તને ચપ્પુ લાવતાં વાર બહુ જ લાગી હતી. તેં તો પ્યાલો તફડાવ્યો નથી ને ? બોલ.' પ્રવીણે પૂછ્યું.

આ આરોપ સાંભળી કુમારનું મોં લાલ થઈ ગયું.

તે બોલ્યો: 'હા, હા, હું લઈ ગયો છું. જે થાય તે કરી લો.' આટલું કહી તેણે નિવાસગૃહ તરફ દોટ મૂકી.

*

'અલ્યા, કુમાર ! અહીં મારા ઓરડામાં શું કરે છે ?' પોતાના ઓરડામાં દાખલ થતાં કબાટ પાસે ખુરશી પર કુમારને ચડેલો જોઈ અજીતસિંહે પૂછ્યું.

કોલેજમાં અરધી રજા હતી. ગામની સ્કુલ સાથે ક્રિકેટની મેચ હતી. બધા વિદ્યાર્થીઓ મેચ જોવા ગયા હતા. પણ સત્તારની પ્યાલાની ચોરી બાબત ખબર પડતાં આજે કોઈનું ધ્યાન મેચ જોવામાં બરાબર ન હતું. ગામની સ્કુલે એકસો ને બાવન રન કર્યા હતા. કેપ્ટન અજીતસિંહ પ્રથમ રમવા જતાં દસબાર રન કરી આઉટ થયા, અને બીજી વાર રમવાનું ન હોઈ પ્યાલા બાબત વિચાર કરવા તથા ખાનગી તપાસ કરવા તે અચાનક પોતાના ઓરડામાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે કુમારને ખુરશી પર ચડેલો જોયો. અજીતસિંહના અચાનક આવવાથી કુમાર ચમકયો અને ખુરશી પર વજન સમતોલ રાખી ન શકવાથી નીચે પડયો.

'બેઠો થા; કેવુંક વાગ્યું ?' અજીતસિંહે પૂછ્યું.

'સહેજ, બહુ નહિ.' કુમારે પડયાં પડયાં જવાબ આપ્યો.

'મારી ગેરહાજરીમાં મારા ઓરડામાં શું કરતો હતો ? તું ચડયો હતો તે જ કબાટ ઉપરથી ગઇ કાલે

રાત્રે પ્યાલો ચોરાયો છે. તું તો લઇ નથી ગયો ને ?' અજીતસિંહે બેઠા થએલા કુમારને પૂછ્યું.

'મોટાભાઇએ રમવા જતાં પહેલાં કહ્યું, કે આપણે ઓરડે જઈ ચાનો બંદોબસ્ત કરાવ, ને જો ડબ્બામાં બિસ્કિટ ન હોય તો અજીતસિંહને ઓરડેથી તેમનો ડબ્બો લઇ આવજે. એટલે રમત જોવી પડતી મૂકી હું અહીં આવ્યો.' કુમારે ખુલાસો કર્યો.

'ઠીક જા, લઇ જા ડબ્બો. પણ આવા વખતમાં મારી ગેરહાજરીમાં મારા ઓરડામાં પેસવું સારૂં નથી. પ્યાલા બાબત તું કાંઇ જાણે છે ?'

'હું જાણતો હોઉં તો તમને કહ્યા સિવાય રહું ? મેચ કેટલેક પહોંચી ?'

કદાચ પૂરી થવા આવી હશે; દિલીપસિંહની રમત પર બધો આધાર છે. તું જલદી જા.'

બિસ્કિટનો ડબ્બો લઇ કુમાર પોતાના ઓરડામાં ગયો. ડબ્બો ટેબલ પર મૂકી ક્રિકેટ જોવા જવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં તેને પોતાના બીજા હાથમાં કંઇક રહી ગયું હોય તેમ લાગ્યું. જુએ તો કોટની બાંહ્યનું ભાંગેલું અરધું બટન હતું. જ્યારે તે ખુરશી પરથી પડયો ત્યારે તેણે કબાટની ઉપલી કોર પકડેલી. તે વખતે તેના હાથમાં આ બટનનો કટકો આવેલો. પણ જ્યારે તે કોર હાથમાં ન રહી અને તે નીચે પડયો ત્યારે તેની મુઠ્ઠીમાં બટન રહી ગએલું તે તેને યાદ

આવ્યું. તે બટન ફેંકી દેવા જતો હતો ત્યાં તેને વિચાર આવ્યો કે પ્યાલાની ચોરી કબાટ ઉપરથી થઈ છે. જેણે તે પ્યાલો ચોર્યો છે તેનું બટન કબાટની ચીપમાં આવી જતાં ભાંગી ગયું હોય. આવાં બટનવાળો કોટ ઘણા કુંવરો પહેરે છે. જેની બાંહ્યે આ બટનનો અરધો ભાગ હોય તે ચોર! વીજળીની ઝડપથી આ વિચારપરંપરા તેના મગજમાંથી પસાર થઇ ગઈ. તેણે બટનનો કટકો પોતાના કોટના ખીસામાં મૂકયો, અને અરધા બટન-વાળો કોટ શોધી કાઢવાનો નિશ્ચય કરી મેચ જોવા દોડયો.

પોતાના મોટાભાઈને સારી રીતે ફટકા મારતા જોઇ તે આનંદમાં આવી ગયો: 'કાં, પ્રવીણ? હવે જીતવાને કેટલી વાર છે?'

'માત્ર ચાર રન કરવાના છે. દિલીપસિંહે પચ્ચીસ કર્યા; હવે જો બે સારા ફટકા મારે તો જીતી જઇએ. બધો આધાર તેમની રમત પર છે.' પ્રવીણે જવાબ આપ્યો. એટલામાં તો દિલીપસિંહે સજ્જડ ફટકો માર્યો અને ચોમેર તાળીઓનો વરસાદ શરૂ થયો. મોટાભાઇની ફતેહ જોઇ કુમારના અભિમાનનો પાર રહ્યો નહિ. દિલીપસિંહે એક વધુ ફટકો માર્યો અને કોલેજ જીતી. રમત બંધ પડી. બાજુથી દિલીપસિંહને અભિનંદવા વિદ્યાર્થીઓ દોડયા.

'કુમાર, આ મારો કોટ લઇ જા અને ચાની તૈયારી કરાવ; હું હમણાં સ્કુલની ટીમના કેપ્ટનને

લઇ ચા પીવા આવું છું.' કુમારને કોટ આપી દિલીપસિંહે કહ્યું. કુમાર આનંદમાં કોટ લઈ પોતાના ઓરડા તરફ દોડયો. રસ્તામાં તેને પ્રવીણ અને નિપુણ મળ્યા.

'કાં, કુમાર? તેં પછી ગઇ રાતની વાત તો અમને ન કહી.' પ્રવીણે પૂછયું.

'વાતનું તમારે શું કામ છે. આઇસક્રીમ કયારે ખવડાવવું છે?' કુમારે કહ્યું. ત્રણે જણ પ્રવીણને ઓરડે ગયા. ત્યાં પેટ ભરીને આઇસક્રીમ ખાધું અને પછી કુમાર પોતાના ઓરડે ચાના બંદોબસ્ત માટે ગયો.

મોટાભાઇનો કોટ જેવો ખીટી પર ટાંગ્યો કે તેની નજર કોટની બાંહ્ય ઉપર પડી. એકાએક તે ધ્રૂજી ઊઠયો. તેનો ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો, નજર સ્થિર થઈ ગઇ અને જાણે પત્થરની મૂર્તિ હોય તેમ તે ત્યાં ચોંટી જ ગયો! કોટની બાંહ્ય ઉપર તેણે અરધું બટન જોયું. પોતાના ખીસામાં હાથ નાંખી બટનની બીજી અરધ કાઢી અને કોઇ ન જુએ તેમ બાંહ્યના બટનની પાસે મૂકી સરખાવી. તે તેને બરોબર બેસી રહી! આ કોટના બટનનો જ અરધો ભાગ તેની પાસે હતો એવી તેની ખાતરી થઇ. અને જે કબાટ પરથી અરધું બટન મળ્યું છે ત્યાંથી પ્યાલો ગુમ થયો છે! આ બીજો વિચાર આવતાં તેના શરીરમાં નખથી શિષપર્યંત કંપારી છૂટી. એકદમ તેણે અરધું બટન ખીસામાં મૂકી દીધું.

શું મોટાભાઇએ પ્યાલો લીધો હશે ? તેમ કદિ બને નહિ. પણ કોટ તો તેમનો જ. તેમનું બટન કબાટ પર ક્યાંથી ? આવા વિચારે તેનું મગજ ભમવા લાગ્યું; કાનમાં તમરાં બોલવા માંડયાં.

'મોટાભાઇ આવે તો કહેજે કે મને ઠીક નથી; મારે જમવું નથી.' આ પ્રમાણે નોકરને કહી કુમાર પોતાના બિછાનામાં સૂઇ ગયો. સાયંકાળ થવા આવેલ હોવાથી બધે દીવાની અને જમવાની તૈયારી થવા માંડી હતી. કોલેજના ચોગાનમાં વાતોનો અવાજ સંભળાતો હતો. તેમાં વખતે વખતે નિપુણ અને પ્રવીણના હસવાનો અવાજ પણ આવતો હતો. તે વખતે કુમાર આંખો મીંચી વિચાર કરતો બિછાનામાં પડયો હતો. પોતે જ પ્યાલાનો ચોર હોય તેમ તેની હિંમત બહાર મોઢું બતાવવા જેટલી પણ રહી ન હતી. કોલેજમાં સૌને આદર્શ રૂપ, અભ્યાસ તથા રમતમાં શ્રેષ્ઠ અને જેની હિંમતથી આજની રમત જીતાઇ તે મોટાભાઇ પ્યાલો ચોરે તે વાત તેને અસહ્ય થઇ પડી. જમવા વખતે દિલીપસિંહે ખબર પૂછાવ્યા તો કુમારે જણાવ્યું કે, માથું સખત દુઃખે છે અને જમવાની રૂચિ નથી. સૂતી વખતે દિલીપસિંહે જાતે આવી તેના માથા પર હાથ ફેરવ્યો; પણ તાવ ન લાગવાથી, આખા દિવસના થાકથી માથું દુખતું હશે તેમ માની તે નિશ્ચિંતપણે સૂવા ગયા.

કુમારને રાત ઘણીજ લાંબી થઇ પડી. ઘડીભર

એમ પણ થયું કે મોટાભાઇને વિનવી પ્યાલાનો પત્તો મેળવું. વળી એક વિચાર એવો આવ્યો કે પોતે જેટલું જોયું છે તેટલું અજીતસિંહને કહેવું. પ્રિન્સિપાલને ખબર પડે, મોટાભાઈને શિક્ષા થાય, તેમની નાલેશી થાય, કોલેજમાંથી કાઢી મૂકે, પોતાને પણ જવું પડે આ વિચારપરંપરા આવતાં અજીતસિંહને ખબર આપવાનો મનસૂબો અટકયો. આવા આવા તર્કવિતર્ક કરતાં આંખ મળી ગઇ. સવારે તે જાગ્યો ત્યારે ચા પીવાનો સમય થઇ ગયો હતો અને મોટાભાઈ તેની રાહ જોતા હતા.

'કાં, કુમાર! કેમ છે? મોઢું ફિકકું કેમ પડી ગયું છે?' ચાનો પ્યાલો આપતાં દિલીપસિંહે કહ્યું. કુમાર બહાનામાં કાંઇક બબડયો. ચા પીતાં પીતાં કાંઇ વિશેષ વાત થઈ નહિ. ચા પૂરી કરી દિલીપસિંહે ખીંટીએથી કોટ પહેરવા લીધો.

'કુમાર, મારો કોટ કયાં? આ તો કોઇ બીજાનો કોટ છે! મેં તને કાલે જે આપ્યો હતો તે આ નહિ. મારા કોટના અંદરના ભાગમાં તો મારૂં નામ લખેલું છે.' દિલીપસિંહે પૂછયું.

'ત્યારે આ તમારો કોટ નથી?' કુમારે ઉત્સાહમાં આવી જઇ પૂછયું.

'ના, તું કયાંથી લાવ્યો?'

કુમારના આનંદનો પાર ન રહ્યો. આ કોટ મોટા-

ભાઈનો નહિ, એટલે પ્યાલો એમણે ચોર્યો જ નથી. કુમાર એકદમ મોટાભાઈને બાઝી પડયો.

'ભાઈ, માફ કરજો. મેં તમને ચોર ધાર્યા હતા.' કુમાર એકદમ બોલી ગયો.

'તું ખરો, મોટાભાઈને ચોર બનાવનારો! પણ જા, આ કોટ જેનો હોય તેને આપી આવ અને મારો કોટ લઈ આવ. પ્યાલો ચોરાયા પછી તો તું બધાને ચોર જ દેખતો લાગે છે.' સહેજ મશ્કરી અને સહેજ કરડાકીમાં દિલીપસિંહે કહ્યું. કુમાર કોટ લઈને હરણ માફક ઉપાડયો. તેના દિલમાં અત્યારે બેવડો ઉમંગ હતો. એક તો મોટાભાઈ નિર્દોષ ઠર્યા, અને બીજું હવે સાચો ચોર પકડાશે.

વાત એમ બની હતી કે જ્યારે કુમાર, નિપુણ અને પ્રવીણ આઈસક્રીમ ખાવા પ્રવીણના ઓરડામાં ભેગા થયા ત્યારે તે દરેક પાસે એક એક કોટ હતો. તે તેમણે આઇસક્રીમ ખાતી વખતે એક ખુરશી પર ભેગા મૂકયા હતા. એટલે લેતી વખતે જેને જે હાથ પડયો તે ઊઠાવી ચાલતા થયા. અને આથી જ કોટની ફેરબદલી થઈ હતી. કુમાર કોટ લઈને પ્રવીણને ઓરડે ગયો. 'કેમ, પ્રવીણ, કાલે સાંજે તારી પાસે કોનો કોટ હતો?'

'કેમ? શું કામ છે? કિરીટસિંહનો.'

'મોટાભાઇના કોટ સાથે બદલાઇ ગયો છે.'

કહેતોક ને કુમાર કિરીટસિંહને ઓરડે પહોંચ્યો. કિરીટ-સિંહ ઉપલા ધોરણના વિદ્યાર્થી હતા, અને આવતી શરતમાં તે પ્યાલો જીતશે તેમ ઘણાનું માનવું હતું. તેમણે કુમારને જોઈ પૂછ્યું: 'કેમ કુમાર ?'

'કોટ બદલાઇ ગયો છે; આ તમારો કોટ ને ?'

'હા, આ કોટ તો મારો; પણ બદલાઇ કેમ ગયો ?' કિરીટે પૂછ્યું. કુમારે બધો ખુલાસો કર્યો.

'પેલા મારા પલંગ પાસે ટીંગાય તે લઇ જા અને આ કોટ ત્યાં ટાંગી દે. જોજે હોં, એ કોટ વળી બીજાનો ન હોય.' કિરીટે પલંગ પાસેનો કોટ દેખાડતાં કહ્યું.

મોટાભાઇનો કોટ લઈ કુમારે પાછા વળતાં વિચાર્યું કે આ કોટવાળી બીના પરથી તો લાગે છે કે જરૂર કિરીટસિંહે પ્યાલો તફડાવ્યો હોય. પણ ચોક્કસ તપાસ કર્યા પછી જ નિર્ણય પર આવવાનું તેણે યોગ્ય ધાર્યું. રખેને પહેલાંના નિર્ણય માફક આ બીજો નિર્ણય પણ કદાચ જૂઠો પડે !

જાતજાતના વિચારો કરતો કુમાર રાત્રે બિછાનામાં પડયો. તેને ઊંઘ આવતી ન હતી. એટલામાં ટાવરમાં બારના ટકોરા વાગ્યા. થોડી જ વારે બાજુમાં કાંઇક બારણું ઉઘડયાનો અવાજ થયો અને કોઇનાં પગલાં દાદર તરફ જતાં સંભળાયાં !

એકાએક તેના મગજમાં વિચાર આવ્યો. જે રાત્રે

મેં ભૂત જોયું તે જ રાત્રે પ્યાલો ચોરાયો છે. હું ભૂતનું મોં જોઇ શકયો ન હતો. કદાચ તે કિરીટ કાં ન હોય? બારી પણ ઉઘાડી હતી. તે પ્યાલો ચોરીને બહાર સંતાડવા કેમ ગયો ન હોય? જો કિરીટ જ તે રાત્રે બહાર ગયો હતો તેમ હું સાબિત કરી શકું તો પ્યાલાના પત્તા તરફ એક પગલું આગળ ગયો ગણાઉં. હમણાં જ કોઈ દાદર તરફ ગયું. કદાચ કિરીટ હોય તો?

કુમાર એકદમ પથારીમાં બેઠો થયો. ધીમે ધીમે તે દાદર તરફ ગયો. દૂર કોઇનાં ધીમાં પગલાં સંભળાતાં હતાં. થોડી વારમાં તે સંભળાતાં બંધ પડયાં. કુમારને થયું કે જરૂર કોઇ બહાર ગયું છે અને હમણાં જ પાછું ફરશે. સંતાઇને જોઉં તો ખરો કે કોણ છે?

દાદરના ઉપરના ભાગમાં એક કબાટ હતું. તેમાં સૌના જોડા રાખવામાં આવતા. કુમાર તેમાં દાખલ થયો અને બારણાં અરધાં બંધ કરી બેઠો. છૂપી પોલીસનું કામ કાંઈ સહેલું નથી. કબાટ નાનું હતું તેથી તેના ઢીંચણ કળવા લાગ્યા અને એકેક મિનિટ કલાક જેવડી મોટી લાગવા માંડી. આખરે કોઈનાં પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં. કુમારે બારણાં વધુ બંધ કર્યાં. જ્યારે તેને ભાસ થયો કે કોઇ પસાર થયું, કે તરત તે અધખોલા બારણામાંથી જોવા ગયો. પણ એટલામાં તો તે માણસ પસાર થઇ ગયો હતો. કુમારે તેને દક્ષિણ નિવાસગૃહની લાંબી ગજારના અંધારામાં અદૃશ્ય થઇ

જતો જોયો.

કુમાર પાછો આવી પલંગ પર પડ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો: જો કિરીટે પ્યાલો ચોર્યો હોય અને આજે તે જ બહાર ગયો હોય તો પ્યાલો કોલેજની આજુબાજુમાં જ છૂપાવેલો હોવો જોઈએ. માત્ર પ્યાલો સહીસલામત છે કે નહિ તે જ જોવા તે બહાર ગયો હોય. આટલી મોડી રાત્રે કાંઇ ગામમાં વેચવા જવાય નહિ. રાખે પણ કોણ? અને તે એટલો જલદી પાછો ફર્યો છે કે તેટલા વખતમાં એવું એકકે કામ થઇ શકે નહિ. આવતી કાલે રાત્રે પણ જરૂર તે બહાર જવાનો; માટે કાલે વિશેષ તપાસ રાખવી. આવો નિશ્ચય કરી કુમાર નિદ્રાવશ થયો.

બીજે દિવસે જ્યારે કુમાર જાગ્યો ત્યારે તેને એક નવીન વિચાર આવ્યો. મેં જ્યારે ભૂત જોયું ત્યારે કાગળ જેવો કાંઇ ખખડાટ પણ સાંભળ્યો હતો. પ્યાલો જે કાગળની અંદર વીંટેલો હશે તે કાગળનો જ એ ખખડાટ. અને તે ભૂત નહિ પણ કોઇ વિદ્યાર્થી જ. કદાચ કિરિટ જ પ્યાલો લઇને તે ઓરડાની બારીએથી બહાર ગએલો હોય. પોતાની પાસે એક સારી રંગીન પેન્સિલ હતી. તેનો કુમારે ઝીણો ભૂકો બનાવ્યો અને પેલી બારી ઉપર તથા આજુબાજુ તે ચોપડવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તે બારીમાંથી જે ચડશેઉતરશે તેના હાથે આ રંગ ચોંટવાનો. અને સવારમાં કંઈક બહાનું કાઢી

કિરિટને ઓરડે જઇ તેના હાથ જોવા. આવો સરસ વિચાર આવતાં કુમાર આનંદમાં આવી ગયો. રાત્રે વાળુ કરી સૌ બીજા દિવસના અભ્યાસની તૈયારી કરવામાં પડયા હતા, તે વખતે કુમાર પેન્સિલના ભૂકાનું પડીકું લઇ છાનોમાનો ભૂતવાળે ઓરડે પહોંચ્યો અને બારીની ઉપર, તેના ઓસારમાં તથા જમીન પર અને બારણે ખૂબ ભૂકો ચોપડયો.

બીજે દિવસે સવારમાં વહેલો ઊઠી કુમાર ભૂતવાળા ઓરડામાં ગયો અને જુએ છે તો રંગ કેટલીક જગ્યાએથી ભૂંસાઇ ગયો હતો અને બારણા ઉપર હાથનાં આંગળાંની છાપ દેખાઇ આવતી હતી. હવે તેનું બીજું કામ કિરીટને મળી તેના હાથ જોવાનું હતું. સીધો તે કિરીટના ઓરડા તરફ દોડયો.

'કિરીટસિંહ છે કે ? મોટાભાઇને તમારી ડિક્ષનરી જોઇએ છે, જરા આપોને; હમણાં જ પાછી મોકલીશ.' ઓરડામાં દાખલ થતાં કુમારે કહ્યું.

કિરીટસિંહ હમણાં જ ઊઠયા હોય એમ લાગતું હતું. તેણે ડિક્ષનરી કુમારને આપી. તે લેતાં કુમારે જોઇ લીધું કે તેના બંને હાથ પેન્સિલના રંગથી રંગાએલા છે.

'આ અત્યારના પહોરમાં હાથ કયાં બગાડયા ?' કુમારે કટાક્ષમાં પૂછયું.

'કાંઇ ખાસ ખ્યાલ નથી. કોઇ તોફાનીનું કામ લાગે

છે. ક્યાંક ટેબલ ખુરશી પર રંગ લગાડયો હશે તેથી મારા હાથ બગડયા. કયારનો સાફ કરવા મથું છું, પણ થતા જ નથી. આ તોફાની જો હાથ પડે તો ખો ભૂલાવી દઉં.' કિરીટસિંહ બોલ્યા. તેમનો ચહેરો તો તદ્દન નિર્દોષ લાગતો હતો.

'કોનું તોફાન ભૂલાશે તે જોવાનું છે.' એમ મનમાં બબડતો કુમાર પોતાના ઓરડા તરફ ચાલ્યો. દરરોજ રાત્રે કિરીટ બહાર જાય છે તેની તો તેણે ખાતરી કરી. પણ તેણે પ્યાલાનું શું કર્યું તે શોધી કાઢવું બાકી રહ્યું. પ્યાલો બગીચામાં ક્યાં ય સંતાડયો હોવો જોઇએ અને બરાબર છે કે નહિ તે જોવા તે દરરોજ બહાર જાય છે. જો આજ રાત્રે તેની પાછળ પાછળ જાઉં તો પ્યાલો ક્યાં સંતાડયો છે તે બરાબર જણાઇ આવે. આ કામ જો કે ઘણું કઠિન હતું, પણ જો તેમ ન કરે તો કિરીટે જ પ્યાલો ચોર્યો તેની શી ખાતરી ? તે રાત્રે કિરીટની પાછળ પાછળ ચોક્કસ જવું તેવો નિશ્ચય કુમારે કર્યો.

રાત્રે સાડા અગિયાર વાગ્યે કુમાર દાદર પાસેના કબાટમાં ભરાઈને બેઠો અને બાર વાગ્યાની રાહ જોવા લાગ્યો. સુદ બારશ તેરશનો ચંદ્ર આકાશમાં ખીલ્યો હતો. ઠંડો પવન મંદ ગતિએ વહન કરતો હતો અને કબાટની અંદર પણ કુમારના સુકોમળ ગાત્રને સ્પર્શ કરી આનંદ આપતો હતો. સર્વત્ર શાંતિ હતી. રૂપેરી પ્રકાશમાં કોલેજના ઊંચા બુરજો રૂપે મઢયા હોય તેમ લાગતું

હતું. બારના ટકોરા વાગવા શરૂ થયા. કબાટનું બારણું અડધું ઉઘાડી કુમાર ઝીણી આંખે દક્ષિણ નિવાસગૃહની અંધારી ગજાર જોઈ રહ્યો. થોડી વારે ગજારમાં એક બારણું ઉઘડયું અને કુમારે કોઈને દાદર તરફ આવતો દીઠો. તે દાદર પાસે આવ્યો અને તેના મોઢા પર ચંદ્રનો પ્રકાશ પડયો. કુમારે કિરીટને બરાબર ઓળખ્યો. પણ આ શું? તેનો ચહેરો તો બહુ જ આનંદમાં હોય તેમ લાગતું હતું તેના પર ચોરી કે બીકની બીલકુલ છાપ ન હતી. તેની દૃષ્ટિ સીધી હતી. કુમારને થયું કે કદાચ કિરીટ ઊંઘમાં તો નહિ ચાલતો હોય? તે દાદર ઉતર્યો એટલે કુમાર ધીમેથી તેની પાછળ ઉતર્યો ને થોડું અંતર રાખી કોલેજની ગજારના મોટા થાંભલાઓના પડછાયામાં છૂપાતો છૂપાતો તે કિરીટની પાછળ ચાલ્યો. કિરીટ એકદમ ભૂતવાળા ઓરડામાં દાખલ થયો. પણ તેની પાછળ પાંચદસ સેકંડે કુમાર પણ દાખલ થયો. ઓરડામાં કોઇ ન મળે! બારી ઉઘાડી હતી. તેમાંથી બહાર જોયું તો ત્યાં પણ કોઇ ન હતું! હજી હમણાં દાખલ થાય છે ને એટલી વારમાં કિરીટ કયાં અદૃશ્ય થઈ ગયો?

એટલામાં થોડે દૂર આવેલા એક મિનારાએ કુમારનું ધ્યાન ખેંચ્યું. આ મિનારો જૂના વખતમાં રાજમહેલનો એક ભાગ હતો, પણ મહેલનો કોલેજ તરીકે ઉપયોગ શરૂ થયો હતો ત્યારથી તે મિનારો કાંઈ પણ

ઉપયોગ સિવાયનો થઈ પડયો હતો અને વર્ષોના ઘસારાથી જીર્ણ થઇ એક ખંડિયેર જેવો બની ગયો હતો. કુમાર એકદમ બારીમાંથી નીચે ઉતરી મિનારા તરફ ગયો. નીચેનું બારણું ઉઘાડી અંદર જોયું, પણ શું દેખાય? અંદર ખૂબ અંધારૂં હતું. ઘડીક કાંઇક સંભળાય છે કે નહિ તે જોવા તે ઊભો રહ્યો. ત્યાં ઉપરના માળમાંથી કાંઇક અવાજ સંભળાયો. અંધારામાં દાદર શોધી તે જેમતેમ કરી ઉપર ચડયો. તે માળ ઉપર છાપરૂં ન હતું તેથી માળનો ઓરડો ચંદ્રના પ્રકાશથી પ્રકાશી રહ્યો હતો. તે પ્રકાશમાં તેણે કિરીટને હાથમાં રૂપાનો પ્યાલો ઝાલી એકીટશે પ્યાલાને નીરખતો જોયો. નવો રૂપાનો પ્યાલો ચંદ્રના પ્રકાશથી ઝગઝગી રહ્યો હતો. કુમારે એકદમ પોતાનું માથું દાદરમાંથી નીચે ખેંચી લીધું. તેને એક વિચાર આવ્યો. કિરીટ પાછો જાય ત્યારે અહીં સંતાઇ રહી પાછળથી પ્યાલો ઉપાડી જવો. પણ કિરીટ ભૂતવાળા ઓરડાની બારી તો અવશ્ય બંધ કરતો જવાનો! તો તો પોતે કોલેજની બહાર રહી જાય. વળી આવી બાબતમાં સાક્ષી રાખવો સારો. નહિતર કયાંક પોતાને માથે આળ આવે. ત્યારે કોને બોલાવવો? એકદમ વિચાર આવતાં તે કેપ્ટન અજીતસિંહના નિવાસગૃહ તરફ દોડયો.

'કાં, અજીતસિંહ! જાગો છો કે?'

'કેમ, કુમાર! આટલી મોડી રાત્રે શું છે?'

'મેં તમારો પ્યાલો શોધી કાઢયો છે, ચાલો જલદી.'

'પ્યાલો ક્યાંથી? સ્વપ્નું તો નથી આવ્યું?'

કુમારે ટૂંકાણુમાં બધી બાબત કહી દીધી ને જણાવ્યું કે મને તો કિરીટ સ્વપ્નમાં ચાલતો હોય તેમ લાગે છે. બંને જણુ ભૂતવાળા ઓરડા પાસે જઇ પહોંચ્યા. બારી હજી ખુલ્લી હતી.

'મને લાગે છે કે કિરીટ હમણાં પાછો આવશે.' કુમારે કહ્યું.

'આપણે બારણાની પાસે જ ઊભા રહીએ. જો સ્વપ્નમાં ચાલતો હશે તો આપણને એ દેખશે નહિ. અને જો દેખશે તો ખુલાસો પૂછીશું.' અજીતસિંહે સમજ પાડી.

બંને જણુ બારણાની બાજુમાં ઊભા રહ્યા કે થોડી જ વારમાં બારીમાંથી કિરીટ દાખલ થયો. તેની દૃષ્ટિ સીધી હતી. મુખમુદ્રા શાંત હતી. તે અજીતસિંહની પાસેથી પસાર થયો, છતાં તેણે તેમને જોયા નહિ. તે અદૃશ્ય થયો એટલે અજીતસિંહ બોલ્યાઃ 'કુમાર, તારી વાત સાચી લાગે છે. પ્યાલો જીતવાની તે બહુ જ ચિંતા કરે છે; અને તે નબળા મનનો છે એટલે ઊંઘમાં જ તેણે આ કામ કર્યું છે, અને દરરોજ પ્યાલાના સ્વપ્નમાં જ તે પ્યાલો જોવા જાય છે. હવે ચાલો, આપણે પ્યાલો હાથ કરી લઇએ.' બંને જણા બારી ટપી મિનારા તરફ ગયા. પ્યાલો

જોતાં જ તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

'કુમાર, તેં આજે કૉલેજની આબરૂ જાળવી છે અને મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે.' કુમારનો હાથ દાબીને છૂટા પડતાં અજીતસિંહે કહ્યું.

'તે દિવસે હું તમારા ઓરડામાંથી બિસ્કિટનો ડબ્બો લેતો પકડાયો, ત્યારથી મને એમ થયા જ કરતું હતું કે મારે તમને કોઇ પણ રીતે મદદ કરવી. તમે એટલા બધા માયાળુ છો કે મને તેમ થઈ આવ્યું. પણ મારે એક વિનંતિ કરવાની છે કે આ વાત તમારે કોઇને કહેવી નહિ. વળી કિરીટને તો ખબર ન જ પડવી જોઇએ કેમકે તે નિર્દોષ છે.' કુમાર આ બોલતો હતો ત્યારે તેના પ્રફુલ્લ ચહેરા પર સરળતા, શરમ અને નિર્દોષતાની રેખાઓ પડી રહી હતી.

'તારી ઇચ્છા એમ છે તો ભલે; નહિતર તને ખુલ્લી રીતે અભિનંદન મળવું ઘટે છે. તેં ખરેખર કુમારકૉલેજનું કલંક ધોયું છે. હું માત્ર પ્રિન્સિપાલ સાહેબને જ વાત કરીશ. તું નિશ્ચિંત રહેજે.' આટલું કહી અજીતસિંહ પોતાના નિવાસગૃહ તરફ ગયા ને કુમાર પોતાના ઓરડે જઇ શાંતિથી ઊંઘમાં પડયો.

બીજે દિવસે પ્રિન્સિપાલસાહેબે બધાને સભામંડપમાં એકઠા કર્યા. તે બોલવા ઊભા થયા ત્યારે તેમનો ચહેરો હર્ષમાં જણાતો હતો.

'આજે ઘણા જ સારા સમાચાર આપવાને મેં તમને અત્રે એકત્રિત કર્યા છે. ચાર દિવસ અગાઉ જે પ્યાલો ગુમ થયાના મેં તમને ખબર આપ્યા હતા તે પ્યાલો આજે પાછો આવી ગયો છે. અને દક્ષિણ નિવાસગૃહને મગરૂર થવાનું છે કે તેમનામાંના એકે આ શોધ કરી આપણા સૌનું કલંક ધોયું છે. તે ભાઇ પોતાનું નામ બહાર આપવાની ના પાડે છે.'

આ સાંભળતાં જ કુમારનો ચહેરો લાલલાલ થઇ ગયો. જાણે પોતે અદ્ધર સ્વર્ગમાં ઉડતો હોય તેમ તેને લાગ્યું.

'વિશેષ ખુશી થવાનું એ છે કે આપણામાંનો કોઇ એ દુષ્ટકાર્ય માટે જવાબદાર નથી. અને તે વાત કોલેજને માટે ઓછી મગરૂરીની નથી.'

શરતોનાં પરિણામ આવ્યાં ત્યારે એક માઇલની શરતમાં કિરીટસિંહ પહેલા આવવાથી રૂપાનો પ્યાલો તેમને મળ્યો અને સો વારની શરતમાં આપણો કુમાર પ્રથમ આવ્યો.

હાથમાં કાગળ લઇ એક છોકરો દોડતો હતો અને તેની પછવાડે બીજો એક નાનો છોકરો કાગળ પાછો મેળવવા દોડતો હતો. કાગળવાળો છોકરો શરીરે કદાવર હતો ને તેણે કાગળને ઘણો જ ઉંચો પકડી રાખેલો હોઇ પાછળ દોડનાર છોકરો કાગળ મેળવવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ ગયો. પેલા મોટા છોકરાએ ટેબલ ઉપર ચડી બૂમ પાડીઃ 'સાંભળો સાંભળો, સિંહ પોતાને ઘેર પત્ર લખે છે તે.'

ડેન લોજની પ્રખ્યાત સ્કુલમાં આજ રવિવારની રજા હતી. બપોરના વરસાદ પડતો હતો ને બધા નાના વિદ્યાર્થીઓ સ્કુલના મોટા લેકચર રૂમમાં ભેગા થયા હતા અને જુદાં જુદાં ટોળાં ગંજીફા, શેતરંજ, ડ્રાફ્ટ વગેરે રમતો રમતા હતા. તેવામાં વ્હેપની બૂમ સાંભળી બધાએ તેના સામું જોયું. વ્હેપ હતો તો નીચલા ધોરણમાં, પણ તેની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં તેના શરીરે વિશેષ ગજું કર્યું હતું. પોતાના વર્ગના બધા છોકરા કરતાં તે મોટો તેમજ બળવાન હતો ને કોઇ તેની

વિરૂદ્ધ જઇ શકતું નહિ. તેમાં વળી ગયે વર્ષે તે જુનિયર ટીમ તરફથી ક્રિકેટ મેચમાં ઉતર્યો હતો અને અણીને વખતે સારા રન કર્યા હતા, એટલે વર્ગમાં તો તે ખાસ નાયક થઇ પડયો હતો. તેની કેટલીક ઉદ્ધત રીતભાત વિદ્યાર્થીઓને પસંદ ન હતી, તો પણ તે અણગમો ખુલ્લી રીતે વ્યકત કરી વ્હેપનો શિકાર બનવાની કોઇની પણ ઇચ્છા હતી. એટલે કોઇ તેની સામે ઉંચો સાદ કરવાની હિંમત ન કરતું. આજે વરસાદ ને લીધે ક્રિકેટ કે ફુટબોલ રમાય તેમ ન હતું, અને શેતરંજ કે ડ્રાફ્ટ જેવી શાંત રમતો વ્હેપને પસંદ ન હતી, એટલે કાંઇક આનંદ મળે તેવું તે શોધતો હતો. ત્યાં તેની નજર લેકચર રૂમને છેડે ટેબલ પાસે બેસી પત્ર લખતા એક નાના છોકરા પર ગઇ.

આ છોકરાને બધા સિંહ કહીને બોલાવતા. તેનું પૂરું નામ શું હતું તે તો હેડમાસ્તર અને હાઉસમાસ્તર સિવાય બહુ થોડાને જ માલમ હતું. લગભગ બધા છોકરાને ટૂંકે નામે બોલાવવા અથવા ખાસ કંઇક ઉપનામ પાડવું એ તો બધી નિશાળોમાં પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો રિવાજ છે. સિંહ સ્વભાવે શાંત ને હસમુખો હતો અને કલાસનાં ખાસ તોફાન અને ગપાટામાં બહુ ભળતો નહિ, કારણ કે તે હિંદુસ્તાનથી તાજો જ ઇંગ્લાંડ ભણવા આવ્યો હતો અને ઇંગ્લાંડના

રીતરિવાજથી હજુ બરાબર માહીતગાર થયો ન હતો. વળી પોતે હિંદુસ્તાનનો વતની છે અને યૂરોપીય નથી એ વાત તેના મનમાંથી ઝટ લઇને ખસી શકતી નહોતી. વ્હેપના હાથમાંથી પોતાનો પત્ર પાછો મેળવવા તેણે ઘણાં ફાંફાં માર્યાં; પણ વ્હેપ ઉંચો હતો ને ટેબલ પર ચડી ગયો હતો. અને નિરૂપાય બની તેણે તે પ્રયત્ન છોડી દીધો ને એક બાજુ કાંઈજ બન્યું ન હોય તેમ, ભીંતને અઢેલી ઊભો રહ્યો.

'હીઅર હીઅર (સાંભળો)! વ્હેપ ભાષણ આપે છે.' પેડલ નામના છોકરે બૂમ પાડી.

'ચૂપ રહે; વાંયડો થા માં.' વ્હેપે ડોળા કાઢયા. મોટા કૂતરાના ભસવાથી નાનું કૂતરૂં જેમ પૂંછડી સંતાડી લપાઈ જાય તેમ પેડલ ચૂપચાપ થઈ બેસી ગયો. આખા ઓરડામાં શાંતિ પ્રસરી ગઈ અને વ્હેપે પત્ર વાંચવો શરૂ કર્યો:

'લેખનું મથાળું', સિંહનો તેની મા પરનો પત્ર.'

ચારે બાજુએ હસાહસ થઈ રહી.

'My dear Mother,

In the last match I made five runs... The fellows here are frightfully decent, and I am having a simply topping time...'

'વ્હાલાં માતુશ્રી, ગઇ મેચમાં મેં પાંચ રન કર્યા હતા. અહીં બધા વિદ્યાર્થીઓ બહુજ ઠાવકા અને

આનંદી છે. હું બહુ જ આનંદમાં છું......'

'તદ્દન જુઠું!' પત્ર ફેંકી દેતાં વ્હેપ બોલ્યો અને બધે હસાહસ થઇ રહી. ફેંકી દીધેલો પત્ર લેવા તથા તેને ફરી વાંચી સંભળાવી સિંહની વિશેષ મશ્કરી કરવા પેડલ દોડયો. પણ એટલામાં તો તેણે પોતાની ને પત્રની વચ્ચે સિંહને ઊભેલો જોયો. તે તદ્દન મૂગો ઊભો હતો, પણ તેનો ચહેરો એવો તો સખ્ત હતો કે પેડલ કાંઇ પણ ચેંચું કર્યાં સિવાય ટપ દઇને પોતાની જગ્યાએ જઈ બેસી ગયો, અને સૌના અચંબા વચ્ચે, જાણે કાંઇ બન્યું જ ન હોય તેમ, સિંહ પત્ર લઇ પાછો પોતાના ટેબલ પર જઇ આગળ લખવા મંડયો. પેડલ તો માત્ર વ્હેપનો અનુયાયી જ હતો. વ્હેપ જે કરે તેમાં ભળવું, વ્હેપના ટપલા બહુ જ આનંદથી સહન કરવા, વ્હેપ જેની પાછળ પડે તેને ખીજવી ખુશી થવું અને દરેક પ્રકારે વ્હેપ રાજી રહે તેમ કરવું એ જ તેનો પંથ હતો. પોતે સિંહની પાસેથી પત્ર મેળવી શકયો નહિ એટલે હવે એક ઘણી જ જૂનીપુરાણી— વાસીકૂસી થએલી સિંહની મશ્કરી તેણે શરૂ કરીઃ 'કાં સિંહ, તારાં મા ઇંડિયામાં શો ધંધો કરે છે?'

આ પ્રશ્ન સિંહને ઘણાએ ઘણી વાર છેલ્લા છ માસથી ફરી ફરીને પૂછયો હતો, પણ સિંહે કોઇને કાંઇ જવાબ આપ્યો ન હતો. આથી વ્હેપ અને તેની ટોળી આ પ્રશ્ન પૂછવામાં અપૂર્વ આનંદ લેતી હતી. સિંહના

કુટુંબની વિરૂધ્ધ કોઈ બાબત જાણીતી ન હતી; પણ દરેક છોકરો પોતાના ઘરની વાત બહુ જ છૂટથી કરતો ત્યારે સિંહ શાંત રહેતો અને ઉપરના પ્રશ્નનો બીલકુલ જવાબ આપતો નહિ. સિંહની આ ટેવ વ્હેપને જરા પણ પસંદ ન હતી, કેમકે તે પોતે તો પોતાના ઘરની બહુ જ છૂટથી વાત કરતો. પોતાનાં ફઈબા લેડી વોરનની વાત તો તેણે અનેક વાર કરી હશે. લેડી વોરન દૂર દેશમાં કેવી રીતે ફરેલાં, હિંદુસ્તાનમાં તેમના પતિ કેવો મોટો હોદ્દો ભોગવતાં, બંગાળામાં વાઘના અને ગીરમાં સિંહના તેમણે કેવા શિકાર કરેલા, તેમનો લંડનનો બંગલો અને દરિયા કિનારાનો બગીચો કેવા અજબ અને મનોહર છે, ઇત્યાદિ અનેક વાતો ભાગ્યે જ કોઈ વિદ્યાર્થીથી અજાણી રહી હશે. આ વાતોના પરિણામ રૂપે લેડી વોરન વ્હેપના વર્ગના દરેક વિદ્યાર્થીના મગજમાં એક મહાન વ્યકિત તરીકે સ્થાન ભોગવતાં, અને આવડી મોટી વ્યકિતનો ભત્રીજો પોતાનો મિત્ર છે તે વાત પેડલને તો પોતાની જીંદગીમાં અતિ મગરૂબ થવા જેવી લાગતી.

એક એવી પણ વાત ચાલતી કે વ્હેપ એક વખત સ્કુલની ટીમના કેપ્ટનને મળેલો અને કહેલું કે જો મને આ વખતે મેચમાં રમાડો તો હું તમને લેડી વોરનના મહેમાન તરીકે આ રજામાં લઇ જવાનો બંદોબસ્ત કરૂં. આ વાત કદાચ તદ્દન સાચી તો નહિ

હોય, પણ એટલું તો સૌએ જોએલું કે ટીમનો કેપ્ટન સ્ટંપ લઈને વ્હેપની પાછળ દોડેલો! આ વાત દરેક છોકરો સારી રીતે જાણતો, છતાં વ્હેપની હાજરીમાં ન બોલવાની ખાસ કાળજી રાખતો!

હજુ વરસાદ બંધ પડયો ન હતો. વ્હેપને નિરૂદ્યમી? બેસી રહેવું પસંદ પડયું નહિ. તેણે પેડલ સાથે શેતરંજ રમવી શરૂ કરી.

'લેડી વોરનને તો શેતરંજ બહુ જ સારી આવડતી હશે, નહિ?' પેડલે પૂછ્યું

'અરે. પહેલાં તો તેઓ એકીસાથે છ જણ સાથે શેતરંજ રમતાં! પણ હાલમાં બીલકુલ રમતાં નથી.' વ્હેપે ફેંકયું.

મહા મહેનતે રમત પૂરી થઇ અને પેડલ હાર્યો.

'ચાલ, બીજી રમત રમીએ.' વ્હેપે કહ્યું.

'હવે નહિ; તમે તો બહુ સારૂં રમો છો.' પેડલે ખુશામત કરી. એને ન રમવાનું કારણ તો એ હતું કે વ્હેપનું શેતરંજનું જ્ઞાન માત્ર મહોરાંના નામ પૂરતું જ હતું, ને ગઇ રમત પેડલ મહા મહેનતે, જાણીબુજીને હાર્યો હતો! હવે બીજી રમે અને કદાચ જીતી જવાય તો વ્હેપ સાથે દુશ્મનાવટ થાય!

'હું આજે જ આ રમત રમ્યો. પણ શેતરંજની રમત અમારા કુટુંબની જ હોવાથી મારામાં પણ તેના સંસ્કાર જન્મથી આવ્યા છે!' આટલી વાત કરી વ્હેપ

ઓરડાની બહાર ગયો.

'તદ્દન જુઠું !' એ શબ્દો સિંહના મગજમાં ગાજતા હતા. અવારનવાર વ્હેપનો માર ખાવો, વર્ગની મશ્કરીના પાત્ર બનવું, કોઇ પણ જાતની રમતમાં ખાસ ભાગ ન લેવો, કોઇ પણ મિત્ર સિવાયનું અટૂલું જીવન ગાળવું,–ને છતાં 'હું બહુ જ આનંદમાં છું.'–એવો પત્ર દર અઠવાડિયે ઘેર લખવો તે જુઠાણું નહિ તો બીજું શું ? વ્હેપ જેવા રખડેલ, પેંડલ જેવા ખુશામતિયા ને બાકીના હૃદયશૂન્ય છોકરાઓને વિષે ઘેર લખવું કે 'અહીં બધા વિદ્યાર્થી બહુ જ ઠાવકા ને આનંદી છે' તે જુઠાણું નહિ તો બીજું શું ?

'તદ્દન જુઠું !' એવા પડઘા ચારે બાજુથી પડતા છતાં, સિંહે તે જ પત્ર પૂરો કરી ટપાલમાં નાખ્યો.

*

છાપામાં પ્રસિદ્ધ થએલી એકાદ નાનકડી બાબત કેટલીક વાર બહાર જનસમાજમાં કેવી અસર કરે છે તે હકીકત ઘણી વાર છાપનારની ધ્યાન બહાર જાય છે. તે જ પ્રમાણે 'ધ પબ્લિક વોઈસ' નામના છાપામાં બહાર પડેલા એક પત્રે ડેન લોજમાં વિચિત્ર ખળભળાટ ઊભો કર્યો. 'ધ પબ્લિક વોઇસ'માં અવારનવાર ઈંગ્લાંડની પ્રેપરેટરી સ્કુલો બાબત માબાપ તરફથી ચર્ચાના લેખો આવતા, અને તે બાબત પર શિક્ષકો અને માબાપો વચ્ચે ચર્ચાચર્ચી થતી. આ કારણે એ છાપું ખાનગી સ્કુલોના અંતઃપુર સુધી પ્રવેશ પામી શક્યું હતું.

'ધ પબ્લિક વૉઇસ'ના અધિપતિને ખ્યાલ પણ નહિ હોય કે તેમાં છપાએલા એકબે પત્રોથી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનાં જીવનમાં સુખદુઃખમાં ભરતીઓટ થશે. હસતા ચહેરા દુઃખી બનશે અને દુઃખી ચહેરા રડશે.

બાબત એમ બનેલી કે સ્કુલના ત્રીજા પીરિયડમાં ક્લાસમાસ્તરે વાતચીતમાં 'ધ પબ્લિક વૉઇસ'માં આવેલા પત્ર પર છોકરાઓનું ધ્યાન ખેંચેલું ને પીરિયડ ખલાસ થતાં તે પત્ર ળ્હેપે વાંચ્યો તથા પોતાના બીજા સોબતીઓને વંચાવ્યો. અને પછી તે બધા સિંહની ઉપર એકાએક તૂટી પડયા.

'આ વાંચ્યું ?' ડોળા કાઢી ળ્હેપે સિંહને પૂછયું.

'શું ?' કાંઈ ન સમજવાથી સિંહે સામું પૂછયું.

'આ કાગળ. આવો કચરો કાગળ લખવાનો તારી માને શો હક્ક છે ? જરા શરમા !' ળ્હેપનો ગુસ્સો વધ્યો અને છાપું સિંહના નાક આગળ ધર્યું. છાપામાં નીચે પ્રમાણે પત્ર હતો:

અધિપતિ સાહેબ,

આવા મોંઘવારીના જમાનામાં જ્યારે માણસોને પેટપુરતું ખાવા પણ મળતું નથી ત્યારે ખાનગી નિશાળો પોતાની ફી વધારીને જબરી કમાણી કરે છે તે ઓછું શરમાવા જેવું નથી. આથી વિશેષ શરમાવાનું તો એ છે કે જ્યારે આપણા છોકરાઓએ વિશેષ કામ કરવું જોઇએ ત્યારે સ્કુલમાસ્તરો મોટાં મોટાં વેકેશનો પાડી તેમને આળસુ

બનાવે છે. ટૂંકામાં, વધુ પૈસા લઇ ઘણું જ થોડું ભણાવે છે.

લિ. **મીનાક્ષી સિંહ**

સિંહ પત્ર વાંચી રહ્યો એટલે વ્હેપે તેને પૂછ્યું: 'બોલ, આ કાગળ કોણે લખ્યો ?'

'મને ખબર નથી.' સિંહે હસીને ઉત્તર વાળ્યો.

'મીનાક્ષી સિંહ તારે શું થાય ?' વ્હેપે પૂછ્યું.

'કાંઇ નહિ.' સિંહે ટૂંકો જવાબ વાળ્યો.

'કોઇ પણ સારા કુટુંબની સ્ત્રી છાપામાં આવું ન જ લખે.' વ્હેપે કહ્યું.

'પણ આ પત્ર મારી માએ લખ્યો જ નથી.' સિંહે મક્કમપણે ઉત્તર દીધો.

'તો તારી માનું નામ, શું છે તે કહે.' વ્હેપે પૂછ્યું.

સિંહે જવાબ આપવાની ચોખ્ખી ના પાડી. પેડલ કહે કે તેણે એક વખત સિંહે ઘેર લખેલા પત્રના સરનામા પર 'મ' અક્ષરથી શરૂ થતું નામ વાંચ્યું હતું. બધા કહે સિંહ જૂઠો. તેણે આપણી સ્કુલની વાત ઘેર લખેલી, અને તેની માએ તે વાત છાપામાં આપી. સિંહે ફરીને મક્કમપણે કહ્યું કે 'તે વાત તદ્દન જુઠી છે. મારી મા એવું કાંઈ કદિ લખે જ નહિ.' વ્હેપ કહેઃ 'એ જૂઠો છે; નાખો એને નીચે.'

બસ, વ્હેપના હુકમની સાથે જ બેચાર છોકરા સિંહ પર તૂટી પડયા. એકે ડિક્ષનરી લઈને તેના માથા પર મારી. સિંહનો પગ લથડયો અને તે નીચે પડયો

તેવા જ છોકરા તેના ઉપર ચડી બેઠા. બધા કહેઃ 'બોલ, તારી માનું નામ શું?' સિંહ કહે કેઃ 'તેનું નામ ગમે તે હોય, પણ તેણે આ પત્ર લખ્યો જ નથી.' મોટા ચાર છોકરાની સામે એક પરદેશી છોકરો શું કરે? તેના વાળ ફેંદાઇ ગયા, કોટનાં બટન તૂટી ગયાં, ચોપડીઓ વેરણછેરણ થઇ ચારે બાજુ ઉડવા લાગી, ચહેરો લાલચોળ થઇ ગયો અને આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. એટલામાં દૈવયોગે ડેન લોજનો કેપ્ટન અને હેડબોય ગેરેટ ત્યાં થઇને નીકળ્યા. તેણે એક હાકલ પાડી કે તરત વ્હેપ અને બધા છોકરા સિંહને છૂટો મૂકી ઊભા થઈ ગયા.

'કાં સિંહ, શું હતું?' ગેરેટે સિંહને માથે હાથ ફેરવતાં પૂછ્યું. સિંહે ફરિયાદ કરવી વ્યાજબી ધારી નહિ અને 'કાંઇ નહિ' એમ કહી પોતાનાં પુસ્તકો ભેગાં કરવાં લાગ્યો. ત્યાં વ્હેપ એકદમ આગળ આવી છાપું બતાવી ગેરેટને કહેવા લાગ્યોઃ 'જુઓ, આપણી સ્કુલને માટે સિંહની મા કેવું લખે છે તે.'

'કોઈ છોકરાની મા અથવા બાપ છાપામાં ગમે તે લખે; પણ તેનું વેર લેવાનું કામ તને કોણે સોંપ્યું છે?' લેખ વાંચતાં વાંચતાં ગેરેટે કહ્યુંઃ 'તું શા પરથી માને છે કે આ વાત આપણી જ સ્કુલને માટે છે, અને લખનાર બાઇ સિંહની મા થાય?'

'સિંહ પોતાની માનું નામ કહેવાની ના પાડે છે,

માટે આ તેની માજ હોવી જોઇએ.' વ્હેપે દલીલ કરી.

'તારી રીતભાત હવેથી બરાબર નહિ માલમ પડે તો તને શી સજા કરવી તે મને બરાબર આવડે છે. જાઓ અહીંથી.' ગેરેટે રોફ માર્યો અને છોકરા ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. માત્ર સિંહ જ પોતાની ચોપડીઓ ભેગી કરવા રોકાયો હતો. તે જ્યારે જવા માટે તૈયાર થયો ત્યારે ગેરેટે તેને પૂછ્યું: 'સિંહ, આ પત્ર તારી માએ લખેલો છે ?'

'ના, મારી મા કોઇ દિવસ આવી બાબત પર લખે જ નહિ, અને આ પત્ર તેણે લખ્યો જ નથી.' સિંહે સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો.

'જો, હવેથી પેલા રખડાઉ છોકરા તને હેરાન કરે, તો મને કહેજે; હું બંદોબસ્ત કરીશ.' ગેરેટે કહ્યું.

સિંહ ઉપકાર માની પોતાની ઓરડીએ ગયો.

આ પ્રમાણે ગેરેટના અકસ્માત આવવાથી સિંહ પોતાના પંજામાંથી છટકી ગયો એ વાત વ્હેપને જેટલી દુઃખકર થઈ તેના કરતાં લેડી વોરનના ભત્રીજો, એક સારો ક્રિકેટીઅર અને પોતાના વર્ગનો નાયક, એવો પોતે–તેની આબરૂ ગેરેટે બધાની સમક્ષ ધૂળ ભેગી કરી નાખી, અને તે પણ હિંદુસ્તાનના એક છોકરા સમક્ષ, એ વાત તેને વધુ દુઃસહ થઇ પડી.

ડેન લોજના હેડબોય, ક્રિકેટ ટીમના કેપ્ટન અને પોતાનાથી ઉંમરમાં બમણા મોટા ગેરેટ પર વેર લેવાનું

તો અશક્ય હતું, પણ આ અપમાનનો બદલો નાના સિંહ પર લઇ પોતાનો ક્રોધ શમાવવો તે બાબત પર વ્હેપ કૃતનિશ્ચય થયો, અને જે છાપામાંથી પોતાને સિંહને પજવવાનો ખોરાક મળ્યો હતો તે છાપાનો તેણે આશ્રય શોધ્યો. દરરોજ વહેલો ઊઠી સવારે 'ધ પબ્લિક વોઈસ' અથથી ઇતિ સુધી વાંચી જવાની તેણે ટેવ પાડી. એક દહાડો સવારે છાપામાંની એક હકીકત વાંચતાં જ તે ધ્રૂજી ઊઠયો. છાપાના કાગળ જેવો તેનો ચહેરો સફેદ થઇ ગયો અને છાપું એવા તો જોરથી હાથમાં પકડયું કે જાણે તેના ટુકડેટુકડા કરી નાખશે. કલાસમાં જવાની તો તેની હિંમત જ રહી નહિ અને તે સીધો સ્કુલના ડોકટર પાસે ગયો.

'કેમ વ્હેપ, શું છે?' ડોકટરે પૂછયું.

'ટાઢ વાય છે અને તાવ આવ્યો લાગે છે. મને આજ વર્ગમાં ન જવાની રજા અપાવો.' વ્હેપે કહ્યું.

'કેટલો તાવ છે તે માપી જોયું?' ડોકટરે પૂછયું.

'હા, એકસો ને વીસ ડીગ્રી!' વ્હેપે અડાવ્યું.

ડોકટર સહેજ હસ્યો અને કોઇની પણ શરમ ન રાખે તેવું થર્મોમિટર વ્હેપના મોંમાં મૂકી જોયું.

'તને બીલકુલ તાવ નથી; તારે કલાસમાં જવું જ પડશે.' થર્મોમિટર જોતાં ડોકટરે જણાવ્યું, ને ફિક્કો પડી ગએલો વ્હેપ હવે કલાસમાં શું કહેવું તે ગોઠવતો ધીમે પગલે કલાસ તરફ વળ્યો.

વ્હેપની ચિંતાનું કારણ માત્ર તે જ સવારે 'ધ પબ્લિક વોઇસ'માં પ્રસિદ્ધ થએલો એક પત્ર હતો. તે તેનાં માનવંતાં ફૂઇબા લેડી વોરને લખ્યો હતો અને તેમાં જણાવ્યું હતું કે મીનાક્ષી સિંહના પત્રને પોતે અક્ષરેઅક્ષર મળતાં છે. અને તે બાબત પર વિશેષ સખ્ત ટીકા કરી લખ્યું હતું કે આ લેખ સાથે હું મારા પોતાના સરનામાનું કાર્ડ મોકલું છું!

'કાં, તમે વાંચ્યું?' કલાસમાં દાખલ થતાં વ્હેપે સૌને પૂછ્યું.

'હા, મેં વાંચ્યું; પણ તે તદન તરકટી હોવું જોઇએ. તમારાં ફૂઇબા આવું લખે જ નહિ.' પેડલે બચાવ શોધી કાઢી વ્હેપની ખુશામત કરી. બીજા બધા વિદ્યાર્થીઓએ આ સૂચના ઉપાડી લીધી.

'હું તો તે વાંચીને બહુ જ ખુશ થયો છું. તમારે વ્હેપની જેટલી ખુશામત કરવી હોય તેટલી કરો; પણ લેડી વોરનનો પત્ર બરાબર જ છે.' બારણામાં આવી ઊભા રહેલા નાના સિંહે ઉપરનું વાકય ઉચ્ચાર્યું. આટલું લાંબું વાકય તે આજદિન પર્યંત કદિ બોલ્યો ન હતો!

'મારાં ફૂઇબા કદિ લખે જ નહિ. તેં જ તારે ઘેર, અમે તને કેવો હેરાન કરીએ છીએ તે લખેલું, તેથી તારાં માએ લેડી વોરનના નામથી આ બીજો પત્ર છપાવ્યો છે. તદન તરકટ અને જુઠાણું છે.' વ્હેપે ગુસ્સે થઇ સિંહને કહ્યું.

'પણ પત્ર સાથે સરનામાનું કાર્ડ મોકલેલું છે તે કાંઇ બીજું કોઇ બનાવી શકે નહિ.' સિંહે દલીલ કરી. દલીલ એવી હતી કે વ્હેપને તેનો કાંઇ ખાસ જવાબ જડયો નહિ. પેડલ પણ કાંઇ બીજી બારી શોધી શકયો નહિ. સૌ છોકરા અંદરઅંદર કોણીઓ મારી વ્હેપની બગડી જતી બાજી જોવા ઉત્સુક થયા.

'તું પણ જૂઠો છે, અને તારી મા પણ હલટ છે. તમે બંનેએ મળી આ કાવતરૂં મારી વિરૂદ્ધ કર્યું છે. તમે નીચ અને........'

પરંતુ વ્હેપ પોતાનું આ વાકય પૂરૂં કરી શકયો નહિ. એકાએક સિંહે તરાપ મારી વ્હેપના મોઢા પર એક એવો તો સજ્જડ તમાચો માર્યો કે વ્હેપ નીચે ગબડી પડયો. બીજા છોકરા હવે હિંમતમાં આવી 'શાબાશ, સિંહ, શાબાશ !' બોલવા લાગ્યા. આટલા નાના છોકરાની આ હિંમત જોઇ બધા ચકિત થઈ ગયા. સિંહ આવેશમાં ધ્રૂજતો હતો. પોતાને થતા અપમાનની અથવા હરકતની તેને બહુ નહોતી પડી, પણ જ્યારે પોતાના માતુશ્રીના નામને પણ ગમે તેમ વપરાતું જોયું ત્યારે તેનો ગુસ્સો હાથમાં રહી શકયો નહિ અને તેણે વ્હેપ પર હુમલો કર્યો. એક નાના છોકરાને હાથે પોતે ગબડી પડયો તથા પોતે જેને પોતાના માનતો હતો તે વિદ્યાર્થીઓ પણ સિંહને શાબાશી આપવા લાગ્યા, એ જોઇ વ્હેપ ખૂબ શરમાઇ

ગયો. સિંહ પર તેને ખૂબ ઝાંઝ ચડી, પણ શું કરવું તે સૂઝયું નહિ. પોતે સિંહની માનું વિના કારણ કરેલું અપમાન તે ભારે ગુનો છે એમ તો તેને પણ લાગ્યું. ગેરેટે આપેલી ધમકી પણ યાદ આવી અને છાપામાં આવેલો પત્ર લેડી વોરને લખેલો નીકળે તો માસ્તરો શું કહેશે એ વિચારની પરંપરાથી માર ખાધેલા કૂતરાની જેમ લપાતો લપાતો બેન્ચ પર જઈને તે બેસી ગયો અને પેડલ સાથે છાનોમાનો વાત કરવા લાગ્યો, તથા શું કરૂં કે સિંહ પોતાને જીંદગીભર યાદ કરે તેના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.

ઉપરની બીના બન્યા પછી આઠ દિવસે ડેન લોજમાં આગામી મેચની તૈયારી થવા લાગી. સવારસાંજ ક્રિકેટની પ્રેકિટસ જોસભેર શરૂ થઈ અને વ્હેપ પણ પોતાના નાના મંડળમાં કદાચ પોતે આ વખતે રમવામાં ચૂંટાશે એમ વાતો કરવા લાગ્યો. એક સવારે તે નાસ્તો કરતો હતો એવામાં તેને ખબર મળ્યા કે હેડબોય ગેરેટ અને કેટલાક મોટા વિદ્યાર્થીઓ તેને બોલાવે છે.

'બરાબર, કદાચ મને ટીમ તરફથી રમાડવાનો હશે.' વ્હેપે પાસે બેઠેલા બીજા વિદ્યાર્થીઓને વાત કરી અને ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં જલદી નાસ્તો પૂરો કરી ગેરેટના ઓરડા તરફ ઉપડયો. તે દરરોજ 'ધ પબ્લિક વોઈસ' વાંચતો, પણ આજે તેણે તે વાંચ્યું ન હતું, કારણ કે આખા વર્ષમાં પોતે ક્રિકેટ મેચોમાં કેટલા રન કર્યા હતા

તેના સરવાળા અને ટકા કાઢવામાં તે રોકાયો હતો.

'કેમ હ્હેપ, લેડી વોરન તારાં ફઇબા થાય, નહિ?' ગેરેટે પૂછ્યું.

'હા.'

'તેં વાંચ્યું? આ પત્રમાં તે શું લખે છે?' ગેરેટે છાપું હ્હેપના હાથમાં મૂકતાં પૂછયું.

આગલા પત્રના અનુસંધાનમાં અને તે પર કોઈએ કરેલી ટીકાના જવાબમાં તેમણે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતુંઃ

> 'મેં જે લખ્યું છે અને લખું છું તે મારા જાત-અનુભવ પરથી જ લખું છું, નહિ કે કોઇની સાંભળેલી વાત પરથી. મારો પોતાનો ભત્રીજો ડેન લોજમાં ભણે છે અને તેને લીધે ખાનગી સ્કુલોમાં કઈ પદ્ધતિ ગ્રહણ કરવામાં આવી છે, તેનો મને બરાબર ખ્યાલ છે.'

પત્ર વાંચી હ્હેપ તો સડક જ થઇ ગયો! નીચે તેનાં ફઇબાની ચોખ્ખી સહી હતી.

'સારાં માણસો છાપાંમાં આવી વાત લખી સ્કુલને ફાયદો કરવા કરતાં વધુ નુકસાન કરશે. તું તારાં ફઇબાને લખ કે તમે આવો કચરો સ્કુલ તરફ ફેંકવો બંધ કરો. અમે તારાં ફઇબાના લખાણ માટેનું વેર તારા પર લેવા નથી માગતા. પણ લખજે કે કોઈ ડાહ્યું માણસ તો આવું ન લખે.' ગેરેટે શાંતિથી કહ્યું.

'કોઇ સારા કુટુંબની સ્ત્રી આવું ન લખે.' આ વાક્ય પોતે આજથી દસબાર દિવસ અગાઉ સિંહને

કહેલું તે વ્હેપને યાદ આવ્યું; સિંહનો સહેજ સ્મિતવાળો ચહેરો યાદ આવ્યો. તેના પોતાના ચહેરા પર બીલકુલ સ્મિત હતું જ નહિ. ત્યાં તો હતી માત્ર વ્યગ્રતા. 'મારી મા આવું લખે જ નહિ.' એ વાક્ય તેના કાનમાં ગાજ્યું. પણ મારાં ફૂઇબા આવું લખે જ નહિ એમ કહેવાની હિંમત તેનામાં ન હતી. એક અજાણ્યા પત્રને માટે પોતે સિંહને પહોંચાડેલી હેરાનગત પછી 'અમે તારા પર વેર લેવા નથી માગતા' એ વાકયમાં રહેલી ગેરેટની ખાનદાની તેને સાલવા લાગી. પોતાના ફૂઇબાને તે જ રાત્રે પત્ર લખવાનું વચન આપી તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. જ્યારે તે કલાસમાં આવ્યો ત્યારે પેડલે તેને માટે કાંઇ યુક્તિ શોધી કાઢી ન હતી. છોકરાઓ એકબીજા સામું જોઈ અંદર અંદર હસવા લાગ્યા. કલ્પિત મહત્તાના ઉચ્ચ સિંહાસન ઉપર બેઠેલાં લેડી વોરન આજ ખંડિત પ્રતિમાની માફક તેમના મગજમાંથી ગબડી પડયાં હતાં. વ્હેપના લાંબા અને મજબૂત હાથની બીક પણ તેમનામાંથી જતી રહી હતી. સિંહ શાંતિથી પાસેના ટેબલ પર પોતાની માને નિયમ મુજબ પત્ર લખતો હતોઃ 'મેચ થોડા દિવસમાં શરૂ થશે. હું બહુ આનંદમાં છું, અને અહીં બધા છોકરા આનંદી ને સારા છે.'

તે જ રાત્રે બે જણુ એક જ સ્થળે બે લાંબા પત્રો લખવામાં રોકાયા હતા. વ્હેપ પોતાનાં ફૂઇબાને છાપામાં કાંઇ ન લખવા બાબત આજીજીભર્યો પત્ર લખતો હતો.

તેમના પત્રથી સ્કુલમાં પોતાની સ્થિતિ કેટલી કફોડી થઇ ગઈ છે તે તેણે અનેક વાર લખ્યું અને સ્કુલની વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ ન લખવા વિનંતિ કરી. બીજી બાજુએ ડેન લોજના હાઉસમાસ્તરે લેડી વોરનના પત્રો વાંચેલા. ડેન લોજ તો તેમને મન પ્રાણ સમાન હતી. તેથી તેમણે લેડી વોરનને છાપામાં કાંઇ પણ ન લખવા અને અહીં આવી જાતે ડેન લોજનો બંદોબસ્ત જોઇ જવા એક પત્ર લખ્યો, અને લખ્યું કે અહીં એક મોટી ક્રિકેટ મેચ થોડા વખતમાં થવાની છે તે સમયે ઘણા માબાપો અત્રે આવશે તો આપ પણ તે પ્રસંગે આવો તો અમને ઘણોજ આનંદ થશે. બંને પત્રો સાથે ટપાલમાં પડયા અને લેડી વોરન તરફ ઊપડયા.

આજે મેચ હોઇ સ્કુલમાં રજા છે. વ્હેપ રમનાર તરીકે તો ચૂંટાયો પણ અમ્પાયર તરીકે કામ કરવાનું તેને માથે આવ્યું. તેણે નાના વિદ્યાર્થીઓને સમજાવ્યું કે સારામાં સારા રમનારામાંથી અગિયાર જણ રમે અને બારમો અમ્પાયર થાય, અને એ રીતે પોતાનું મહત્ત્વ વધાર્યું. અગિયાર વાગતાં તો મહેમાનો ને પ્રેક્ષકોથી ક્રિકેટનું ક્ષેત્ર ચિકાર ભરાઇ ગયું અને ડેન લોજનો બેટ લેવાનો દાવ આવતાં રમત શરૂ થઇ. પાટિયા ઉપર રનની સંખ્યા વધતી ચાલી અને ડેન લોજના વિદ્યાર્થીઓનો ઉત્સાહ અને તાળીઓનો ગડગડાટ પણ વધતો ચાલ્યો. લાંબો ધોળો કોટ પહેરી, માથે હેટ

લગાવી, હાથમાં બેટ રાખી, વ્હેપ પણ એક ધ્યાન ખેંચે તેવું પૂતળું બની ઊભો હતો. ટોપીમાંથી તેના લાંબા કાન તરી આવતા હતા.

લગભગ બે કલાક રમત ચાલી હશે, એટલામાં હાઉસમાસ્તરના પત્રને માન આપી લેડી વેરન આવી પહોંચ્યાં. તેમણે ચારે બાજુ નજર નાખી, પણ કોઈનું ધ્યાન તેમની તરફ ન હતું. સૌનું ધ્યાન રમત જોવામાં હતું. તેઓ વ્હેપને દરેક બાજુ શોધી વળ્યાં. એટલામાં એક સજ્જડ ફટકો વાગવાથી તોપના ગોળાની માફક છૂટેલો બોલ વ્હેપ આગળથી પસાર થઈ ગયો. વ્હેપ જો ચાલાકીથી ખસી ન ગયો હોત તો તેને બોલ અવશ્ય વાગત. લેડી વેરને ઉડતો બોલ જોયો, ખસી જતા વ્હેપને પણ જોયો અને અમ્પાયરના પોષાકમાં જલદી ન ઓળખી શકાય તેવા પોતાના ભત્રીજાને ઓળખ્યો. તેનો આજીજીભર્યો પત્ર તેમને યાદ આવ્યો. તેમને એમ જ લાગ્યું કે બધા છોકરા તેને જ દડા આંટે છે, અને તે મૂર્ખ શા માટે ખસી જતો નથી! ડેન લોજ, તેના માસ્તરો અને છોકરા તરફનો તેમનો તિરસ્કાર વધ્યો અને સીધાં, કોઈ પણ માણસની બૂમ ન સાંભળતાં, જ્યાં વ્હેપ ઊભો હતો ત્યાં ચાલ્યાં. બેચાર છોકરા તેમને અટકાવવા દોડયા, પણ રોફ અને હાથના ઇશારાથી તેમણે તેમને દૂર કર્યા. પ્રેક્ષકવર્ગ આ એક નવીન તમાશો જોઇ ચકિત થઇ ગયો.

લેડી વોરને પોતાની જીંદગીનો મોટો ભાગ દૂર દેશાવરમાં કાઢેલો હોઇ અને તે સમયમાં ક્રિકેટની રમત તે દેશોમાં બહુ પ્રસરેલી ન હોઈ તેના કાયદા અને રીતથી તેઓ તદ્દન અજ્ઞાત હતા. એટલે ચાલતી રમતે ક્રિકેટક્ષેત્ર પર જવાય કે નહિ તેની વિવેકબુદ્ધિ તેમનામાં ન હતી. તેઓ તો સીધાં વ્હેપ પાસે ગયાં અને તેનો કાન પકડી તેને ક્ષેત્રની બહાર લઇ આવ્યાં. ક્ષણભર રમત બંધ રહી. વ્હેપની કલાસના બધા વિદ્યાર્થીઓ અને હાઉસમાસ્તર પણ શું બન્યું તે સમજવા માટે ત્યાં દોડી આવ્યા.

‘મૂર્ખ, તને એટલી પણ ખબર પડતી નથી કે ત્યાં ન ઊભા રહેવાય ? સૌ હેરાન કરે તેમ શા માટે હેરાન થાય છે ?’ લેડી વોરન વ્હેપને ઠપકો આપતાં હતાં !

‘આ લેડી વોરન ? વ્હેપ:જેનાં બહુ બણગાં ફૂંકતો તે ? હું નથી માનતો કે તેમને શેતરંજ બીલકુલ આવડતી હોય.’ પેડલ બીજા મિત્રોમાં આ ચર્ચા કરતો હતો. એવામાં સિંહ પણ દોડતો દોડતો શું થાય છે તે જોવા ત્યાં આવ્યો. લેડી વોરને તેને જોતાં જ વ્હેપનો કાન મૂકી દીધો.

‘આપ નામદારની તબિયત કેમ છે ? મહારાણીશ્રીનો મારા પર પત્ર છે અને આપની ખબર કાઢવા મને લખ્યું છે.’ નીચા નમી સ્હેજ માર્ગ આપી લેડી વોરને સિંહને સમાચાર પૂછયા !

હાઉસમાસ્તર સિવાય બધા સિંહ સામું મોઢાં ફાડી

જોઇ રહ્યા! આવાં કડક લેડી વોરન શા માટે સિંહ આગળ આટલાં નરમ થઈ ગયાં તે કોઇને ન સમજાયું. સિંહ આગળ વ્હેપ સૌને એક મગતરા જેવો દેખાવા લાગ્યો.

તે રાત્રે ખાણા વખતે મોટા છોકરાઓના આગ્રહથી નીચેની બીના હાઉસમાસ્તરે સર્વેને નિવેદન કરી. 'હિંદુસ્તાનના એક મોટા રાજ્યનો સિંહ—એટલે પ્રતાપસિંહ—ભાવી રાજા છે. તેના પિતા હયાત છે, છતાં કેટલાંક ખાનગી કારણોથી ગાદી પર નથી અને તેનાં મા રાજ્ય ચલાવે છે. અને તે જ ખાનગી કારણોને લીધે પ્રતાપસિંહ કોણ છે, તેમના પિતા કોણ છે ઈત્યાદિ હકીકત અમે ના૦ બ્રિટિશ સત્તાની સૂચનાથી ખાનગી રાખીએ છીએ, કે સિંહને કોઇ આગળ કાંઈ ખુલાસો કરવો પડે નહિ. તે એકના એક પુત્ર હોઇ તેમનાં માતા બહુ જ અધીર છે, તેથી સિંહ દર અઠવાડિયે પોતે બહુ જ સુખી છે તેવો પત્ર ઘેર લખે છે, કે તેમનાં મા આનંદમાં રહે. લેડી વોરનના પતિ પ્રતાપસિંહના પિતાના સમયમાં તેમના રાજ્યના એક વફાદાર નોકર હતા અને લેડી વોરન પ્રતાપસિંહનાં માના ખાસ મિત્ર છે. હું માનું છું કે તમારી જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે આટલી હકીકત બસ થશે.'

'ત્યારે મીનાક્ષી સિંહ કોણ ?' પેડલે પૂછ્યું.

'અરે, તે તો એક બંગાળી બાનુ, જેઓ અહીં કેળવણીનો અભ્યાસ કરવા આવેલાં છે.' હાઉસમાસ્તરે ખુલાસો કર્યો.

નાના ભેરી* ને તેની બે નાનકડી બહેનોએ આખો દિવસ પોતાનાં માબાપને બોલાવવા વ્યર્થ ચીસો પાડયા કરી હતી. મધ્યાહ્નના પ્રખર તાપમાં ઉંચે આકાશમાં ગલનાં ટોળાં ઉડતાં હતાં, કઠોર સ્વર કરતા કાગડાઓ પર્વતની ધારો ઉપરથી પસાર થતા હતા. ડરપોક અને એદી ટીસો ભુરા આકાશમાં ઉડતો હતો;--આ પ્રત્યેક તરફ ફરી ફરીને નાના ભેરીએ ચીસો પાડયા કરી, પણ કોઈએ તેની દરકાર કરી નહિ. આખો દિવસ ડોક ખેંચી ખેંચી રાહ જોઇ, પણ શિકાર પકડેલા પોતાના માબાપના એ પરિચિત પીળા પંજા આકાશમાંથી નીચે ઉતરતા જણાયા નહિ. ગળું સૂકાઇ જાય તેટલી બૂમો પાડવા છતાં પવનમાં પસાર થતી

---

*જેને આપણે બાજ કહીએ છીએ તેમાં ઘણી જાતો છેઃ બાજ, ભેરી, લગડ, બાદશાહ, શિકારો, ચરક વગેરે. આ બધામાં ઉડવાની ઝડપમાં ભેરી શ્રેષ્ઠ હોય છે. પંખીઓમાં કબૂતરો પણ ઉડવામાં શ્રેષ્ઠ મનાય છે. જો કોઇ તેનો શિકાર કરી શકે એમ હોય તો તે ભેરી.

નાની વાદળીના પડછાયા જેવો કોઈ ઓળો તેમના ઉપર ઉતરતો લાગ્યો નહિ. ચીસો પાડી પાડીને નાના ભેરીનો સાદ બેસી ગયો.

પેશાવર પાસેની સુલેમાન પર્વતની એક ધારના માળામાં ભેરીએ ઈંડાં મૂકયાં હતાં. ઉત્તરમાં હિંદુકુશનાં ઉન્નત શિખરો ગગન સાથે વાતો કરી રહ્યાં હતાં, અને દૂર દૂર હિમાલયનાં ભવ્ય શૃંગો વર્ષાઋતુમાં વાદળના થર ઉપર થર જામ્યા હોય તેવાં દેખાતાં હતાં. આ પર્વતની એક બાજુ નીચે ઉંડી ખીણમાં કાબુલ નદીનો પાતળો પ્રવાહ વહેતો હતો. અને દૂર પૂર્વમાં તેનો સિંધુ સાથેનો સંગમ ઘણો જ ભવ્ય લાગતો હતો. હવે તો ઇંડાંમાંથી ત્રણ બચ્ચાં થયાં હતાં અને તેમને થોડાં થોડાં પીંછાં પણ આવ્યાં હતાં. આજે એ ત્રણ બચ્ચાંએ તેમનાં માબાપની રાહ જોવામાં આખો દિવસ ચિત્કાર કર્યો હતો; પણ વ્યર્થ !

માળામાં ચોમેર વિખરાયલાં પડેલાં કબૂતર, ટીટોડી, સસલાં, મરઘાં વગેરે અનેકનાં જૂનાં સૂકાં હાડપિંજર નાનકડા ભેરીએ ચુંથી જોયાં. પણ કાંઇ ખાવાનું જડયું નહિ. માળામાંથી ડોક લંબાવી તેણે નીચે જોયું પણ એ ભયંકર નીચાણમાં વહેતો કાબુલનો પ્રવાહ જોઇ તે ડરી ગયો અને ડોક પાછી ખેંચી લીધી. હંમેશના ચિત્કાર સાંભળી દૂરથી સામો ચિત્કાર કરતો તેનાં માબાપનો અવાજ આજે આવ્યો નહિ, અને ધીમે ધીમે

દૂરની ભૂરી, વેરાન પર્વતની શિખરમાળા પાછળ સૂર્ય અસ્ત પામ્યો.

એ નાનકડા બચ્ચાને શી ખબર કે સ્ટોરકીપર રહેમતુલ્લાની ગોળીનો ભોગ થઇ તેની મા પેશાવરના કેન્ટોન્મેન્ટમાં પડી છે, અને તેનો બાપ રહેમતુલ્લાની જાળમાં સપડાઇ ઝેરી ખોરાક ખાઇ મરી ગયો છે! પૂર્વમાં કારાકોરમ, પશ્ચિમમાં ઠેઠ હેરાત, ઉત્તરમાં માઉન્ટ ગુડવિન અને દક્ષિણમાં છેક મુલતાનની એક દિવસમાં સફર કરનાર, રહેમતુલ્લાનાં કબૂતરનો સંહારક એ ભેરી આજે નથી. તેના મૃત્યુથી આજુબાજુ પાંચસો માઇલમાં ફરતાં નાનાંમોટાં પક્ષીઓ નિર્ભય બની ગયાં છે, અને રહેમતુલ્લાની પોતાનાં પાળેલ કબૂતરો માટેની ચિંતા આજે નિઃશેષ થઇ છે. પણ બીજી બાજુ સુલેમાન પર્વતની ધારના ગાળામાં ત્રણ બચ્ચાં માબાપની રાહ જોઇ, ચીસો પાડી, માબાપની પાંખની હુંફ વગરનાં થાકયાંપાકયાં ને ભૂખ્યાંતરસ્યાં એકબીજાને વળગી નિદ્રા કે મૂર્છામાં પડયાં છે.

પર્વતના ભુખરા પ્રદેશમાં સૂર્યોદય થયો. ગાળીઓમાં જામી ગએલો અંધકાર ધીમે ધીમે પીગળી કાબુલના પ્રવાહ સાથે દૂર દૂર વહી જતો ભાસવા લાગ્યો. પૂર્વમાં સિંધુનું પાણી સૂર્યકિરણોથી ચમકારા મારવા લાગ્યું અને પક્ષીઓ પોતપોતાના ખોરાકની શોધમાં ઉડવા લાગ્યાં. નદીકિનારે કલકલિયો માછલાંની શોધમાં પાણી

ઉપર સ્થિર થવા લાગ્યો; નદી વચ્ચે અડગ ઊભા રહી બગલાંઓ ધ્યાન ધરવા લાગ્યા; બતકાંઓ નદીની ઊંચી ભેખડો ઉપર બેસી ભીની પાંખો પસારી તડકામાં સૂકવવા લાગ્યાં; દૂર ઝાડીમાં કાગડા, કાબર અને ચકલાંએ શોર મચાવી મૂક્યો, અને નીલકંઠ તથા કાળાકોશી પક્ષીઓએ ઝાડની ઉંચી ડાળો ઉપર પોતપોતાનાં શિકારનાં સ્થાનો પસંદ કરી લીધાં. આ પ્રમાણે બધે ખોરાકની તૈયારીઓ થઇ રહી હતી, પણ નાના ભેરી અને તેની બે બહેનો માટે કોઈ કાંઈ ખાવાનું લાવે તેમ હતું નહિ.

અચાનક ઉપરથી માળામાં એક પત્થર પડ્યો. ભેરી મૂર્છામાંથી જાગ્રત થયો. ત્યાં તો બીજો પત્થર પડ્યો. ભેરી બીધો. પછી તો કાંકરાનો જાણે વરસાદ વરસ્યો. કાંઇક ખખડાટ સંભળાયો. ભેરીએ બચાવ માટે પંજો ઉંચો કર્યો. પાસેના માળામાંથી ગલનાં ટોળાં કીકિયારી કરીને ઉડ્યાં, ટીસો કકળાટ કરતો ઉંચે ઉંચે ગોળ ઉડવા લાગ્યો અને કાગડાઓ દૂર રહ્યા રહ્યા શું થાય છે તે જોઇ રહ્યા.

એવામાં માળા પાસેથી એક પાતળી વસ્તુ લટકી. નાનકડા ભેરીનો શ્વાસ ભયથી રૂંધાઇ ગયો. એ પાતળી વસ્તુને વીંટળાઈ બે પગ નીચે ઉતરતા દેખાયા; અને પછી તો હાથ ઉપર હાથ સેરવતો એક જુવાન છોકરો એ ભયાનક ખીણમાં અદ્ધર લટકતો દેખાયો. તેની બંને બગલ નીચેથી તેણે એક દોરડું બાંધ્યું હતું.

તે દોરડું ઠેઠ પર્વત પરની સો ફીટની ઉંચાઈએથી એક પહેરેગીર ધીમે ધીમે નીચે ઉતારતો જતો હતો. છોકરાનો ચહેરો અને હાથ શ્રમથી લાલચોળ થઇ ગયાં હતાં અને ડાબે ગાલે દોરડું ઘસાવાથી લોહી ટપકતું હતું.

આ છોકરાનું નામ અબ્દુલ હતું. તે લાહોરની કોલેજમાં ભણતો હતો અને રજા ગાળવા પેશાવર આવ્યો હતો. અહીં તેના બાપ લશ્કરી અમલદાર હતા. અબ્દુલ સાહસિક તેમજ શરીરે મજબૂત હતો. એક દિવસ પર્વતોમાં ફરતાં તેણે આ ઉંચી ધારોની બખોલમાં ભેરીનો માળો જોયો, અને તેને તેનાં બચ્ચાં હાથ કરી પાળવાની ઇચ્છા થઇ. પણ આ કામ સહેલું ન હતું સીધી ભીંત જેવી એ ધાર બસો ફીટ ઉંચી હતી. માત્ર જ્યાં ભેરીએ ઈંડાં મૂકયાં હતાં ત્યાં આગળ, પત્થરની એક નાની કરાડ બહાર નીકળી ઝરૂખા જેવું થયું હતું. નીચે તમ્મર આવે એટલી ઉંડાઇએ કાબુલ નદી વહેતી હતી અને આજુબાજુ પ્રચંડ સીધી ધારો આવેલ હતી. એટલે કોઇ પણ રીતે ભેરીને માળે પહોંચી શકાય તેમ ન હતું. તેના બાપનો વિશ્વાસુ સિપાઈ ઇમાની એક વખત નદીમાંથી આ ધાર ચડેલો. તેણે અબ્દુલને સલાહ આપી કે આ કામ કરવા જેવું નથી. પણ અબ્દુલ ડગે તેવો નહોતો. તેણે તો કોઇ પણ રીતે ભેરીનાં બચ્ચાં હાથ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. અંતે ઈમાનીએ તેની આટલી તીવ્ર ઇચ્છા જોઇ મદદ કરવા

વચન આપ્યું.

ભૂખ અને ભયથી નાનકડો ભેરી એવો તો નબળો થઇ ગયો હતો કે તે શૂન્ય થઇને પડી રહ્યો. તેણે હવામાં અદ્ધર લટકતી મનુષ્ય–આકૃતિ જોઇ અને બીકથી એક પંજો પોતાની બહેનની ગરદન ઉપર દબાવ્યો. પણ તેનું તેને કશું ભાન હતું નહિ. પક્ષીનાં બચ્ચામાં સ્નેહ જેવું કાંઇ હોતું નથી. કેવળ પોતાની જાતનું જ રક્ષણ કરવાની વૃત્તિ હોય છે. જો ભેરી મોટો હોત તો એ કાંઇક બીજું જ કરત.

જુવાન નીચે ઉતરતો અટકયો. હવે તે બરાબર ભેરીના માળાની સામે આવી પહોંચ્યો હતો. તે લટ-કતો હતો ત્યાંથી માળાની કોર થોડે દૂર હતી. ત્યાં પહોંચવા સારૂ તેણે ધીમે ધીમે દોરડાને હીલોળે ચડાવવું શરૂ કર્યું અને પાંચેક મિનિટના પ્રયત્ન પછી હીંચકો એટલો મોટો થયો કે તેનો હાથ માળાવાળી કોરને અડકવા લાગ્યો. ભેરી આ લટકતી આકૃતિ સામે જોઇ જ રહ્યો. ઉપરથી તેના માળામાં ધૂળ અને પત્થરો ધડાધડ પડયા જ કરતાં હતાં.

આખરે અબ્દુલે ધારની કોર પકડી નીચે એકાદ ખરતી પત્થરની કોર ઉપર પગ ટેકવ્યો. આ સાહસ અને શ્રમથી તે આખો કંપતો હતો. ભેરીનું બચ્ચું તેનાથી માત્ર ત્રણ ફુટ દૂર હતું. ડાબે હાથે તેણે કોર પકડી હતી ને જમણે હાથે દોરડું પકડયું હતું; અને

તે પણ તેના શરીરની કંપારી સાથે ધ્રૂજતું હતું.

હવે અબ્દુલને ઘડીભર એમ થવા લાગ્યું કે આ જોખમ ન ખેડયું હત તો ઠીક હતું. તેનું અરધું કૌવત તો આટલા યત્નમાં ખપી ગયું હતું, અને કાંઈ પણ યત્ન કર્યા સિવાય જો તે પાછો ફરે તો હજુ ઉપર પહોંચી શકે તેમ હતું. પણ ભેરીથી ત્રણ જ ફુટ દૂર આવીને પાછા જવું તેને ન ગમ્યું.

માળાની કોર ઉપર ચડવા માટે તેને જમણો હાથ છૂટો કરવાની જરૂર હતી. બે હાથ છૂટા હોય તો જ તે માળાવાળી જગ્યા ઉપર ચડી શકે. પણ એમ કરવા જતાં જો દોરડું સરકી જાય તો? તો પછી પાછા ઉપર કેવી રીતે ચડવું? તેને શરીરે બાંધેલા એક દોરડા વડે તો ઇમાની તેને ઉપર ખેંચી શકે તેમ હતું નહિ. અને કદાચ ખેંચતાં તે દોરડું પણ પણ પત્થર સાથે ઘસાઇ ઘસાઈને તૂટી જાય તો?

સો ફૂટ નીચે કાબુલ નદી વહેતી હતી; સો ફૂટ ઉંચે પત્થરની કાળમીંઢ ધારો ઝઝુમી રહી હતી. અને તેની વચ્ચે, માત્ર આઠનવ ચોરસફૂટ જગ્યા જેટલા ગાળામાં પોતે અંતરિયાળ રહી જાય! આ વિચાર આવતાં તેનું દિલ થડકયું–તેને કમકમાં આવ્યાં.

ફરી એક વાર ભેરીને લીધા સિવાય પાછા ઉપર ચડી જવાનો તેને વિચાર થયો. પણ તરત જ હિમ્મતથી ખભા હલાવી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે મરૂં તો ખેર, પણ

ભેરી લીધા વિના તો પાછા નથી જવું. તેની નસોમાં સાહસિક અને ઝનૂની અસ્સલ કાબુલી લોહી વહેતું હતું. તેના પૂર્વજોએ મોતના મોંમાં માથાં નાખી મોટાં-મોટાં કામો કર્યાં હતાં. લાહોર કોલેજની શાંત તાલીમ પછી પણ એ જૂનો વારસો હજુ અદૃશ્ય થયો નહોતો. વળી તેને ઈમાનીની શક્તિ અને વફાદારીમાં અડગ શ્રદ્ધા હતી. એક દોરડું તેના હાથમાંથી છૂટી જાય અને બીજું દોરડું જાહલ થાય તો ઈમાની તેને માટે જરૂર કાંઈ ઉપાય તો કરે જ. આ શ્રદ્ધાએ તેની હિમ્મતને ટેકો આપ્યો, અને જમણા હાથમાંથી દોરડું છોડી માળાવાળી બખોલની ધાર પકડી પેટભર થઈ તે બખોલમાં ચડી ગયો. દોરડું પણ તેના ખભા અને ડોકની વચ્ચે ભરાઇ રહ્યું એટલે ઉપર ચડવા વિષેની ધાસ્તી રહી નહિ.

શ્વાસ જરા સમાયો અને શ્રમિત સ્નાયુઓ સ્વસ્થ થયા એટલે તેણે માળામાં નજર નાખી. નાનો ભેરી ધાસ્તીથી આંખો મીંચી પડયો હતો. તેને તેણે લઇ સાથે આણેલી પોતાને ખભે લટકતી ટોપલીમાં મૂકી દીધો અને બાકીનાં બે બચ્ચાંને તેમનાં માબાપના સંતોષ ખાતર રહેવા દીધાં.

ઘડીભર થાક ખાઈ અબ્દુલે ઉપર ચડવાનો વિચાર કર્યો. આંખે અંધારાં આવે એવા નીચેના ઉંડાણ તરફ તથા છાતી પર તોળાઇ રહેલી ખડકની ધારો પર

હિમ્મતથી તેણે એક ઉતાવળી દૃષ્ટિ ફેંકી અને પોતે કેવું ભયંકર સાહસ ખેડયું હતું તેનો ખ્યાલ આવતાં ભય અને અભિમાનની મિશ્ર લાગણીથી તેને આખે શરીરે ફરીથી એક તીણી કમકમાટી પસાર થઈ ગઇ.

તરત તેણે દોરડું મજબૂત પકડી હીંચકો ખાધો અને પાછો પ્રથમની માફક ખીણમાં લટકવા લાગ્યો. હાથ ઉપર હાથ મારતો તે ઉપર ચડતો જાય ને ઇમાની તેને ખેંચતો જાય. વચ્ચે ધારનો એક પત્થર જરા વધારે આગળ પડતો હોવાથી શરૂઆતમાં તેને ચડતાં બહુ આકરો પ્રયત્ન કરવો પડયો. ઈમાની તેને સીધે-સીધો ઉતાવળે ખેંચી શકે તેમ ન હતું. કેમકે તેમ કરતાં પત્થર અબ્દુલને અફળાવાની તથા દોરડું ઘસા-વાની ધાસ્તી હતી. અંતે મહા મુસીબતે એ નાનકડું લાગતું કપરૂં વિઘ્ન પણ વટાવ્યું અને ફાટેલું પાટલુન, પરસેવે ભીનું થએલું શરીર તથા લોહીલોહાણ ચહેરો લઇ અને આળી થએલી હથેલીઓ ચચવાળતો તે ઉપર પહોંચી ઇમાની સામે જઈ ઊભો ત્યારે હેત અને શાબાશીના ઉમળકાથી એ અનુભવી વૃદ્ધ પહેરેગીર તેનો બરડો થાબડયા સિવાય રહી શકયો નહિ.

પહેલા ચાર દિવસ તો ભેરી આ નવા વાતાવરણમાં ખાધાપીધા વિના શૂનમૂન થઇ પડી રહ્યો. પણ પછી તે ધીમે ધીમે અબ્દુલનો એટલો બધો હેવાયો થઈ ગયો કે તેના વગર રહે જ નહિ. તેને જુએ કે ઊડીને

ખભે બેસી જાય, પાંખો ફફડાવે, ખાવા માટે ચાંચ પહોળી કરે અને ઝીણો ઝીણો અવાજ કરે. આથી તેને પિંજરામાં પૂરવાની જરૂર રહી જ નહિ. તે છાપરા ઉપર અથવા ફળિયામાં સિલ્વર ઓકનું એક ઝાડ હતું ત્યાં બેસી રહેતો.

હવે તો એ ત્રણ માસનો થવા આવ્યો હતો અને તેનું રૂપ ખીલ્યું હતું. તેની છાતી ઉપર કાળાં પીછાંની સુંદર લીટીઓ તરી આવી; તેની પીઠ અને માથું રાખોડિયા રંગનાં થયાં; તેની બેસવાની ઢબમાં રૂઆબ આવ્યો; તેની આંખોમાં ખૂનરેજીની ચમક આવી; અને તેની વાંકી ચાંચ ચોખ્ખા ઓપેલા પોલાદની હોય તેવી મજબૂત બની. આમ તેને અચ્છો નમુનેદાર ભેરી બનેલો જોઇને અબ્દુલનો હરખ તો માતો ન હતો. તેણે હવે તેને તાલીમ આપવાનો વિચાર કર્યો. પોતાના બાપની લશ્કરી પલટણના જાણીતા વિમાન ઉપરથી તેનું નામ અબ્દુલે 'ફોકર' પાડયું.

તાલીમ માટે અબ્દુલ હંમેશાં તેને લઈ બહાર પર્વતોમાં જાય. તેની આંખ ઉપર અંધારી ચડાવી એક મરેલું કબૂતર દૂર ટાંગે, અને પછી અંધારી ખસેડી ફોકરને તે શિકાર બતાવે. થોડુંક ઊડે, પછી ચાલે, અને પંજા વતી કબૂતરને પકડી તેના ઉપર ચડી બેસે અને પંજા વતી તેની છાતી ચીરે. તેની આવી ધીમી રીતથી અબ્દુલને સંતોષ થયો નહિ. તેથી તેણે મરેલા

કબૂતરને દોરી વતી બાંધી તે દોરીનો છેડો લાકડી સાથે બાંધ્યો. એક લાકડી વતી આ કબૂતરને તેણે ગોળ ફેરવવા માંડ્યું અને ફ્રૉકર્રને તેના ઉપર છોડવાની વ્યવસ્થા કરી. આથી ફ્રૉકર્રમાં હિમ્મત તથા ચપળતા આવ્યાં અને તેની ચાલાકી તથા ઝડપ વધ્યાં. પણ હજી તે કબૂતર પર ઉપરથી હુમલો કરી તેને દાબી દેવાને બદલે નીચેથી હુમલો કરતો અને પંજા વડે તેને પકડતો.

એક સવારે અબ્દુલ, આગલી રાત્રે થએલા નાટકના ઉજાગરાથી મોડે સુધી ઉંઘતો હતો; એવામાં ત્યાં ભેરી ફ્રૉકર્ર આવ્યો. તેને ભૂખ લાગી હતી. તેણે અબ્દુલને જગાડવા ઘણા અવાજ કર્યા, પણ અબ્દુલે તો પડખું ફરી ઘોરવાનું જારી રાખ્યું. અંતે થાકીને ફ્રૉકર્ર બારી-માંથી ઉડ્યો અને સિલ્વર ઓક પરની પોતાની હંમેશની જગ્યાએ આવીને બેઠો. ભૂખ પણ કકડીને લાગી હતી. એવામાં તેણે ઝાડ પર એક કબૂતરને ઉડતું જોયું અને ફ્રૉકર્ર તેની પાછળ ઉપડ્યો.

આ કબૂતર પણ પેલા સ્ટોરકીપર રહેમતુલ્લાનું જ હતું, જેણે ભેરીનાં માબાપનો જાન લીધો હતો. રહેમ-તુલ્લા પેશાવરનો પ્રખ્યાત વેપારી હતો. સરકારી લશ્કરને તે બધો સામાન પૂરો પાડતો; ઉપરાંત લડાઇના વખતમાં સંદેશા લઈ જવા–લાવવાના કામ માટે જાતજાતનાં કબૂતરો પણ પાળતો તથા તેમને તાલીમ આપતો. તેની પાસે કેટલાંક તો બહુ જ ઝડપથી ઉડનાર તથા ધારેલે

સ્થળે સંદેશો પહોંચાડે તેવાં ઉમદા કબૂતરો હતાં. ફૌર્કર જેની પાછળ પડયો હતો તે તેના ઉમદા સટમાંનું જ એક કબૂતર હતું. એકાએક તેનાં માણસોએ ભેરીની બૂમ કરી. પણ રહેમતુલ્લા બહાર આવીને જુએ ત્યાં તો ફૌર્કર તેના કબૂતરને નીચેથી પકડી કયાંનો કયાં ચાલ્યો ગયો ! રહેમતુલ્લાએ આ ભેરીને પણ ઠાર કરવાના સોગંદ લીધા.

સોગંદ ઘણી વાર શક્તિ કરતાં ગુસ્સાના પરિણામ રૂપે નીકળે છે. તેને કંઇ પ્રતિજ્ઞા જેટલું ગૌરવ આપી શકાય નહિ. એક વખત અકસ્માત ગોળીબારથી ભેરી માર્યો એટલે કાંઇ નિશાનબાજ બની જવાયું ? પચ્ચીસ વાર દૂર દોડતું ગધેડું પણ ચૂકી જાય એવી તો રહેમતુલ્લાની નિશાનબાજી હતી ! અને ફૌર્કરને રહેમતુલ્લાના સોગંદની શી ખબર કે પરવા હતી ? એણે તો એક વાર સ્વાદ ચાખ્યો એટલે વારંવાર તેના મકાન ઉપર ભમવા માંડયું. ધીમે ધીમે રહેમતુલ્લાનાં કબૂતરો ઓછાં થવા લાગ્યાં.

કેટલીક વાર તો ફૌર્કર ઊંચે ચડતો અને પછી કલાકના બસો માઇલની ઝડપે, બંદૂકની ગોળીની પેઠે નીચે પડી રહેમતુલ્લાનાં સીત્તેર કબૂતરોમાંથી ધારેલું કબૂતર ઉઠાવી વિજળી માફક ગુમ થઇ જતો ! રહેમતુલ્લાની બંદૂકની ગોળીનો તેને મન કાંઇ હિસાબ નહોતો.

દિવસે દિવસે તે શિકારના કામમાં વધુ ને વધુ પાવરધો થતો ગયો, અને પોતાની શિકાર કરવાની રીતમાં નવીનતા લાવતો ગયો. જે કબૂતરને મારવું હોય તેના ઉપર પહેલાં નીચેથી હલ્લો કરે અને ધીમે ધીમે તેને ઉંચે ને ઉંચે લઇ જાય. પછી તેને પોતાની ઝડપ-માંથી બચી જવા દઈ નીચે ઉતરવા દે. જ્યારે તે બંને

વચ્ચે અંતર વધે, ત્યારે તે માથું નીચું કરી, પાંખો જાણે શરીરે ચોંટાડી દીધી હોય તેમ શરીર સંકોચી તેના ઉપર પડતું મૂકે. ખરતા તારાની જેમ પંદર સેકંડે એક માઈલની ઝડપે સુસવાટ કરતો કરતો તે નીચે ઉતરે—પડે ! એક સુસવાટો, એક ઝડપ અને આંખના પલકારામાં તો શિકારને પગમાં પકડી ફોકર અદૃશ્ય ! બંદૂકથી કોઇ તેને આંટી શકે નહિ; કોઈ પણ જાતના અવાજથી તે બીએ નહિ.

રહેમતુલ્લાનાં કબૂતરો દિવસે દિવસે ઓછાં થવા લાગ્યાં અને તેનો ગુસ્સો ભભૂકતો ગયો. ઘણો યે ધુંઆ-પુંઆ થાય, પણ શું ચાલે ? રહેમતુલ્લાનું એક ખાસ કબૂતર હતું. ફોકર સાથે તેને બેત્રણ વખત ભેટો થએલો, પણ તે બહુ અનુભવી અને ચપળ એટલે બચી ગએલું. તે ઊડતું હોય અને કયાંય ફોકર દેખાય કે તરત તે નજર ચૂકાવી મકાનમાં છૂપાઇ જાય. પણ એક વખત ફોકરે તેને ઓચીંતું સપડાવ્યું ને પછી તો પોતાનીરીત મુજબ નીચેથી હુમલો શરૂ કરી તેને અદ્ધર ને અદ્ધર ઊડાવ્યું. ઝપાટાબંધ કબૂતર ઉંચે ચડતું હતું અને ફોકર તેને હંફાવવા માટે વધુ ને વધુ ઝડપ વધારતો તેને અદ્ધર ચડાવ્યે જતો હતો. દોઢેક માઇલ ઉંચે ખેંચી ગયા પછી ફોકરે તેને નીચે ઉતરવાને સગવડ આપી. કબૂતર થોડુંક નીચે ઉતર્યું હશે, ત્યાં તો ફોકરે માથું નીચું કરી પત્થરની માફક તેના પર

પડતું મૂકયું. પરંતુ કબૂતર પણ ચાલાક હતું. ચપળ-તાથી થોડુંક ખસી જઈ તેણે ફ્રોકરની ઝડપ ચુકાવી દીધી! અદ્‌ભુત ચાલાકીથી શરીર વાળી લઇ, પાંખો પહોળી કરી ફરીથી ફ્રોકર ગુલાંટ મારી અદ્ધર ચઢયો અને પાછું પડતું મૂકયું. ફરીથી કબૂતર તેનો હુમલો ચુકાવી છટકી ગયું. આમ દરેક વખતે કબૂતર ખસી જાય અને ફ્રોકર ચૂકે.

આમ કરતાં કરતાં તો તેઓ ઠેઠ રહેમતુલ્લાના મકાન પાસે આવી પહોંચ્યાં. ફ્રોકરે પોતાની બધી શક્તિ તથા યુક્તિ અજમાવી છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યો અને કબૂતરને નીચે જવા દઇ ઘણી જ ઝડપથી તેના ઉપર પડતું મૂકયું. આ વખતે આજુબાજુની બૂમોથી રહેમ-તુલ્લા બહાર આવી પહોંચ્યો હતો. હમણાં કબૂતર સપડાયું એમ સૌને થયું; પણ નહિ. કબૂતર ચાલાકીથી ખસી ગયું અને ફ્રોકર આજે ત્રીજી વાર માત્ર ચાર ઇંચે ચૂકયો. પોતે કેવા ભયમાં છે એ પરિસ્થિતિ તો તે કળી ગયો હતો એટલે ઝડપથી ગુલાંટ મારી જોત-જોતાંમાં તે અદૃશ્ય થઇ ગયો અને રહેમતુલ્લાનું સૌથી વધુ કીમતી કબૂતર, જેને તે 'રાજા' કહેતો તે, બચી ગયું.

રહેમતુલ્લાએ હવે તેને બંદૂકથી નહિ, પણ દગાથી મારવાનો વિચાર કર્યો. જેમ આ ફ્રોકરના બાપને તેણે ઝેર દઇ માર્યો હતો તેવી જ રીતે આને પણ મારવા માટે તેણે એક મરેલા કબૂતરમાં ઝેરી માંસ ભરી ઝાડ

પર ટીંગાડયું. પણ ફોર્કર જેનું નામ! એ કંઈ આવી જાળમાં ફસે? એવા અજીઠા મરેલા ખોરાકથી તે લોભાય તેવો ન હતો. તેને તો કબૂતરરાજાને પકડવામાં જ ખરી મઝા પડતી હતી. તેણે તો એ મરેલા કબૂતર તરફ નજર સરખી પણ ન કરી. રહેમતુલ્લાની આ યુક્તિ નિરર્થક ગઇ.

પછી રહેમતુલ્લાએ એક બીજી યુક્તિ કરી. તેણે એક નાની કાઠી (લાકડી) કબૂતરરાજાને પગે લટકતી બાંધી અને તેના ઉપર લાસો (બહુ જ ચીકણો પદાર્થ-વડ-પીપળાનું દૂધ) ચોપડયો. હંમેશના નિયમ મુજબ ફોર્કર રાજાની શોધમાં તેના મકાન ઉપર દેખાયો એટલે તેણે રાજાને હવામાં છોડયો,—એમ ધારીને કે રાજા ઉપર હુમલો કરતાં ભેરી પેલી કાઠી ઉપર ચોટી જશે અને બંને નીચે પડશે.

રહેમતુલ્લાના હાથમાંથી છૂટીને રાજા હજી પૂરો ઉંચે પણ નહોતો ચડયો, એટલામાં તો ફોર્કરે તેના ઉપર પડતું મૂકયું. રાજા આ ઓચિંતા હુમલાથી એવો તો ગભરાયો કે ખસી શકયો નહિ. ફોર્કરે તેને પકડયો. કાઠી તો નીચે જ લટકતી રહી ગઇ અને પંજામાં રાજાને પકડી રહેમતુલ્લાથી માત્ર ચાળીસ વાર ઉંચે થઇને ઊડી નીકળ્યો. રહેમતુલ્લાના હાથમાં બંદૂક તૈયાર હતી. એ અવાજ કર્યા વિના કેમ રહે? તેણે બાર કર્યો,—પણ ચૂકયો. માત્ર એક જ છરો ફોર્કરના પગમાં વાગ્યો. ફોર્કરે

ગુસ્સાથી ચિત્કાર કર્યો, મરેલા રાજાને પડતો મૂકયો અને ઊડી ગયો.

ઘાયલ થએલો ફ્રેંકર ઊડયો, ઊડયો તે બસ ઊડયો જ. નદીઓ પર નદીઓ અને મેદાનો પર મેદાનો તે ઓળંગી ગયો. પર્વતની અનેક શિખરમાળાઓ વટાવી ગયો. મધ્ય એશિયાનાં વિશાળ રણ જેવાં મેદાન, તેમાં કયાંક કયાંક ઝાડનાં ઝુંડ, અને ઉંચેથી ખાબોચિયાં જેવાં લાગતાં સરોવરો તેણે વટાવ્યાં. કીડીની હાર જેવી લાગતી દોડતી રેલગાડીના આછા ધુમાડા તેણે જોયા; પેન્સિલના લીટા જેવા ઉંચેથી દેખાતા ટ્રેનના પાટા અને બંને બાજુ રેતીનાં ઉજ્જડ મેદાન તેણે જોયાં. મોટે મોટે અંતરે આવતા સમરકંદ અને બુખારા જેવાં મોટાં શહેરોની મસ્જિદો, મિનારાઓ, સફેદ ઘુમ્મટો અને માલ ભરી જતાં ઉંટની હારોની હારો તેની નીચે સીનેમાની ફિલ્મની માફક પસાર થઈ ગઈ. પણ તે તો ગુસ્સામાં ઊડયે જ જતો હતો;--કલાકના ૧૨૦ માઇલની ઝડપે નીચેનો પ્રદેશ પસાર થઇ જતો હતો !

ઊડતાં ઊડતાં તે ખાજ મેળવ્યે જતો હતો. હવે તો તેણે પોતાની નીચે જમીનને બદલે સાગર જેવું વિશાળ કાસ્પિયન સમુદ્રનું પાણી ઉછળતું જોયું અને તેની ઉપર નાનીમોટી સ્ટીમરો તથા ઉંચેથી સફેદ બતકાં જેવાં દેખાતાં વહાણો ડોલતાં જોયાં. પશ્ચિમ કિનારા ઉપર, ભૂરા

આકાશને રંગવા મથતી ચીતારાની પીંછીઓ જેવી બાકુનાં ગ્યાસતેલનાં કારખાનાંની અનેક ચીમનીઓ ધુમાડાના ગોટેગોટા અદ્ધર ફેંકી આકાશને કાળું કરવા મથી રહી હતી તે તેણે જોયું. આ બધું જોતો તે તો પશ્ચિમ દિશામાં ઊડયે જ જતો હતો. ડાબી બાજુએ ઈરાનનો ઉચ્ચ પ્રદેશ અને જમણી બાજુએ કોકેસસ પર્વતની અડગ ધારો આવી રહી હતી. પોતે કેટલું ઊડયો તેનું તેને ભાન રહ્યું ન હતું.

ડાર્ડનલ્સમાં ભેરી

અંતે તે એક બહુ જ વિચિત્ર પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો. અહીં વારંવાર મોટી મોટી મેઘગર્જના જેવા અવાજ સંભળાતા હતા અને ધુમાડાના ગોટેગોટા અદ્ધર ચડતા હતા. રાત્રિના અંધકારમાં પ્રકાશના મોટા મોટા થાંભલા * આખા આકાશને ટેકો દેતા હોય તેમ ઊભા થતા ને પ્રચંડ ગર્જનાઓ સાથે પાછળ અગ્નિના ભડકા દેખાતા. એક તો વળી તેણે બહુ જ અજાયબ જેવું જોયું. બે મોટાં રાક્ષસી પક્ષીઓ× આવેશથી સામ-સામાં લડતાં હતાં. અંતે એક ભયંકર અવાજ પછી તેમાંથી એક નીચે પડયું. તેમની ઝડપ તો પોતાનું પણ માન મૂકાવે એવી લાગી. એ વિચિત્ર પક્ષી–રાક્ષસને બરાબર નિહાળવા તે હિમ્મત કરીને સહેજ અદ્ધર ચડયો, ત્યાં અચાનક એક કબૂતર તેની નજરે ચડયું. તેના ઉપર તે ઉતર્યો. ત્યાં તો તેણે એક મોટા મકાનના છજામાં બીજાં ઘણાં કબૂતરો જોયાં. આ જ મકાન તેણે પોતાના વાસ તરીકે પસંદ કર્યું.

પછી તો ગર્જનાઓ એટલી બધી વધતી ગઈ અને રાત્રે પેલાં રાક્ષસી પક્ષીઓનો ફડફડાટ એટલા તો જોરથી સંભળાતો જતો હતો કે ફોકર આ બધી ધમાલથી કંટાળી ગયો. આ બધું શું છે તે તો એ કાંઇ સમજી શકયો નહિ; પણ તેનો કંટાળો એટલો બધો વધી ગયો કે થોકબંધ કબૂતરોનું ભોજન હંમેશ

* સર્ચલાઈટ × એરોપ્લેન

તૈયાર મળે એવું આ લાલચભર્યું સ્થાન પણ છોડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ ઘણે દૂર, ઉંચે બહુ જ ઝડપથી પસાર થતું એક કાળું ટપકું તેણે આકાશમાં જોયું. તેની તીક્ષ્ણ આંખો, એ શું છે તે બરાબર સમજી ગઈ, અને તરત તે તેની પાછળ પડયો. બે કલાક સુધી તેણે તેનો પીછો પકડી પાછળ ઊડયે રાખ્યું, અને પેલા વિચિત્ર અવાજ તથા પ્રકાશવાળું સ્થળ તો જોતજોતામાં અઢીસો માઇલ પાછળ રહી ગયું ! આ પ્રમાણે બ્રિટિશ નૌકાના હુમલાથી અસ્તવ્યસ્ત થએલી ડાર્ડેનલ્સની સામુદ્રધુની અને તે પરના ગેલીપોલી બંદરનું પોતાનું સ્થાન ફ્રેંકરે થોડા નિવાસ પછી છોડયાં અને સીધું ફરી પૂર્વ દિશામાં પેલા કાળા ટપકા પાછળ વહેતું મૂકયું.

ત્યાં તે રોજનાં બે કબૂતરોનો શિકાર કરી, પેટ ભરી દિવસ ને રાત નિરાંતે સૂઇ રહેતો. આખો દિવસ આજુબાજુ મોટી મોટી ગર્જનાઓ તથા ચિત્રવિચિત્ર અવાજો સંભળાયા કરતા. રાત્રે ગર્જનાના કડાકા અને અને અગ્નિના ભડાકા ઉપરાંત મોટા મોટા પ્રકાશના સ્થંભ દિવસ જેવું અજવાળું કરી મૂકતા. એક વખત તો આખી રાત એટલું બધું અજવાળું રહ્યું કે તે એક કબૂતરનો શિકાર પણ કરી શકયો.

ધીમે ધીમે એ ટપકાએ પક્ષીની આકૃતિ પકડી. તે એક માદા ભેરી હતી. તેણે ફ્રેંકરને કયારનો પોતાની

પાછળ આવતો જોયો હતો, પણ તેની કશી દરકાર કર્યા વિના મિજાજમાં એ ઊડયે જ જતી હતી. ફોર્કર પણ એનો કેડો મૂકે એવો ન હતો. ફોર્કર હવે તો તેની લગોલગ થઇ ગયો હતો. અંતે માનિનીએ માન મૂકયું. ફોર્કરની ઉદ્ધતાઇથી તે છંછેડાઈ હતી. તેણે ધુંધવાટથી તેના તરફ જોયું, અને જોતાંવેંત ખીજથી, ગુસ્સાથી જોશભેર તેના પર તૂટી પડી. તેના ઓચિંતા હુમલાથી ફોર્કર જરા લથડયો, પણ તરત જ શરીર સંભાળી લઇ તેની પાછળ પડી તેને ફરી પકડી પાડી.

ફરીથી ભેરી માદા તેના પર ધસી. ફોર્કરે તેનો હુમલો ઝીલી લીધો. બંનેની ચાંચો મળી, પાંખો ફફડી અને માદા ભેરીએ પ્રેમનો એક તીણો અવાજ કર્યો. ફોર્કરે તરત તેનો ઉત્તર તેવા જ ચિત્કારથી વાળ્યો. બંનેએ સાથોસાથ પૂર જોસથી ઊડવું ચાલુ રાખ્યું.

રસ્તામાં ફોર્કર જાતજાતનાં પક્ષી મારતો જાય અને બંને નાસ્તો કરે. આ પ્રમાણે તેઓ કેટલું ઊડયાં ને તેમાં કેટલો સમય લાગ્યો તે તો ન કહી શકાય, પણ રહેમતુલ્લાની ગોળી ખાઇ જે રસ્તે ફોર્કર પશ્ચિમ તરફ દોડયો હતો તે જ રસ્તે તેઓ બંને પાછાં ફરતાં હતાં.

અંતે એક સાંજે બંને પેશાવર પાસેની સુલેમાન પર્વતની ધારના પેલા ગાળામાંના માળામાં ફરી ઉતર્યાં. સ્મરણથી, પ્રેરણાથી કે અકસ્માત, ગમે તેમ, પણ ફોર્કર પોતાના અસલ બાપીકા માળામાં વાસ કરવા નવવધુને

લઇ આવી ચડયો હતો. એમને જોઈ ત્યાંના જૂના પાડોશી એદી ટીસાએ એક ચીસ પાડી, ગલનાં ટોળાં અદ્ધર ઊડયાં. પાસેની ધાર ઉપરથી કાગડાએ કઠોર અવાજ કર્યો અને નીચે ઉંડાણમાંથી નદીમાંથી મગર ઉંચે જોઇ રહ્યા.

મનુષ્યમાં તો માત્ર એક જ જણે તેમને આવતાં જોયાં હતાં. ખૈબરઘાટના માર્ગ ઉપર પહેરો ભરતો, એક હાથમાં દૂરબીન અને બીજામાં બંદૂક ઝાલી ઊભેલો એ મનુષ્ય બીજું કોઈ નહિ, પણ અબ્દુલનો વૃદ્ધ ને વિશ્વાસુ સાથી ઇમાની હતો.

સાયંકાળની રાહ જોતા બંને સિંહ તલઆવળિયાથી ઢંકાએલી બોડમાં પડી રહ્યા હતા. મહાસાગરના પ્રચંડ મોજાંની માફક એક ઉપર એક આવી રહેલી ગિરિની ધારો, તેમના પડખામાં થઇને વહેતી શાંત નદીઓ અને છૂટાછવાયા વેરાએલા માલધારીના નેસડા સૂર્યના પ્રખર તાપમાં ગંભીર મૌન ધારણ કરી રહ્યાં હતાં. અને આ સર્વની ઉપર સામ્રાજ્ય ચલાવતો હોય તેમ ગગનભેદી ગિરનાર દૂર દેખાતો હતો.

બોડ એવી તો સરસ રીતે આવેલી હતી કે તેમાંથી બંને સિંહ ઘણે દૂર જોઈ શકતા હતા. વીસ વીસ ગાઉ ફરતું એકેય સ્થળ એવું ન હતું જે તેમને અજાણ્યું હોય. એક પણ નાળું કે કોઇ વોકળો સરખો એવાં ન હતાં જ્યાં તેમણે કાંઈક ને કાંઇક પરાક્રમ કર્યું ન હોય. સામે પથરાઇ રહેલી બાવળની ઘેરી કાંટ, મલપતી વહેતી માલણ નદીની કરાળ ભેખડો, નાંદીવેલાની ખીણો અને ક્ષિતિજ ઉપર દેખાતાં ગામડાનાં શિખરો એ સૌ એક પછી એક અવનવાં સ્મરણો તાજાં કરા-

વતાં હતાં. આ દૃશ્ય ઉપર ચપળ પહેરેગીરની પેઠે સ્થિર દૃષ્ટિ નાખતા અને આતુરતાથી સાંજ પડવાની રાહ જોતા બંને સિંહ ચુપચાપ આખો બપોર પડી રહ્યા.

સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ નમતો ચાલ્યો. પર્વતો, વૃક્ષો અને નદીની ભેખડોના ઓળા લંબાવા લાગ્યા. ચરીને પાછાં ફરતાં ભેંસોના ખાડાં, પાસેનાં ગામડામાંથી માલ વેચી પાછી ફરતી માલધારીઓની સ્ત્રીઓ અને નજીકને ગામે સાંજ પહેલાં પહોંચી જવા દોડતાં મુસાફરોનાં ગાડાં અહીંતહીં દેખાવા લાગ્યાં.

અંતે સાયંકાળ—શિકાર મેળવવાનો ખરો સમય—આવી પહોંચ્યો જોઈ મોટો સિંહ **સાવજો** બોડમાંથી ઊઠયો, આળસ મરડયું, એક લાંબુ બગાસું ખાધું અને ધીમે ધીમે પાસેની નાની બોડમાં પોતાનો પુત્ર કેસરી પડયો હતો તે તરફ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં નીચેના પરિચિત પ્રદેશ ઉપર એક તીણી સર્વગ્રાહી દષ્ટિ ફેંકી તેણે સિંહાવલોકન કર્યું.

પરિચિત ? અરે, આ પ્રદેશ તો એને બહુ પરિચિત હતો. એક પણ ઝાડ, કોઇ પણ કાંટ, એકેય નદી, કે ખીણ સરખી પણ એવી ન હતી કે જેની તેને પિછાન ન હોય, જેનું કાંઈ ને કાંઈ સંસ્મરણ તેના જીવનમાં ન હોય. ચોમેર બંધાઇ રહેલી વીસ માઇલ ઘેરાવાની ક્ષિતિજરેખા વચ્ચે પથરાએલો એ પ્રદેશ તેના પરાક્રમી

જીવનની રંગભૂમિ સરખો હતો. પશ્ચિમમાં સાયંકાળના લાંબા ઓળા ઊભા કરતી નાંદીવેલાની ધારોનાં પડખાંમાં સૂતેલી બાવળની ગીચ કાંટમાં તે જન્મ્યો હતો; ઉત્તરમાં એક ગાઉ પર ઉઘાડા સપાટ દડમાં તેણે નાનપણમાં સૌથી પ્રથમ શિકાર એક ચિત્રળનો કર્યો હતો; પૂર્વમાં, કોઈ અબધૂત જટાધારી જોગી જેવા એક વડલાની અંધારઘેરી છાયામાં એક સિંહણ સુંદરીના પ્રેમનો તેને પ્રથમ પરિચય થયો હતો તથા તે પ્રેમને જીતી તેને પોતાની અર્ધાંગના બનાવવા માટે એક બીજા સિંહ સાથે તેને તુમુલ દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવું પડયું હતું. અને દક્ષિણમાં વહેતી રાવલને તટે આવેલા નેસ પર એક કાળરાત્રિએ હુમલો કરતાં તેણે પોતાની સ્ત્રી તથા બે બાળકો ગુમાવ્યાં હતાં. તથા આહીરના ભાલાના જખમમાંથી પોતે મહા મહેનતે બચ્યો હતો. એ ઘાનો ડાઘ હજુ તેના ભુખરા પીળા બરડા ઉપર સ્પષ્ટ તરી આવતો હતો.

તે હવે વૃદ્ધ થયો હતો. યુદ્ધના વ્રણથી અંકિત થએલી ચામડીમાંથી બહાર નીકળી આવતાં તેનાં જાડાં માંસલ ગાત્રો, ગુંથવાઈ ગયેલી જટિલ કેશવાળી, અનેક યુદ્ધમાં કસાએલા ને ઘસાએલા તેના પીળા પંજા અને કોટ કાઢીને બેડાળ રીતે ઊભા રહેવાની ઢબ સ્પષ્ટપણે તેની વૃદ્ધાવસ્થા કહી આપતાં હતાં. આજનો શિકાર કેમ મેળવવો તેનો વિચાર કરતો તે ઊભો હતો.

પાસે જ નાનો કેસરી ઊભો હતો. કાળજૂના કોઈ વડલાની પાસે ઘેઘુર ફૂટતો કોઈ આંબો શોભે તેમ પોતાના વૃદ્ધ પિતા પાસે તે શોભતો હતો. તેની આંખોમાં જુવાનીનું નૂર ચમકતું હતું. તેની ફૂટતી જતી કેશવાળી અને આછા કેસરિયા રંગની ચમક મારતી ચામડી નીચેથી કસાતાં આવતાં માંસલ ગાત્રો, શાંત સરોવરના જલ પર મંદ પવનથી નૃત્ય કરતી તરંગમાળાની માફક, જુવાનીના તરવરાટથી નૃત્ય કરી રહ્યાં હતાં.

બંને ભૂખ્યા થયા હતા. રાત્રિનું આગમન હવે સાવજાને માત્ર એક અચ્છા શિકારનું વાળુ અને પછી નિશ્ચિંત આરામ, એટલું જ સૂચવતું હતું. પણ કેસરીને તો રાત્રિના પવનની એક પછી એક વહેતી પ્રત્યેક લહર કાંઈ અણુચિંતવી ને અવર્ણનીય લાગણીઓ પ્રગટાવી હતી. તેના મનમાં કેવળ સુંદર શિકાર, ક્ષુધાશાન્તિ અને આરામનાં સ્વપ્ન ન હતાં. કિશોર વયમાંથી યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતા ને થનગનાટથી ઊભરાતા તેના અંતરમાં તો ખોરાક માટે સંહાર નહિ, પણ પરાક્રમ માટે સંહાર, જીંદગી નિભાવવા માટે શિકાર નહિ પણ યુદ્ધને માટે શિકાર,—સાહસ માટે તલપી રહેલા પંજાની ચળ ઉતાળવા માટે શિકાર,—ઊભરાતી શક્તિને શમાવવા માટે શિકાર, આરામની અભિલાષાને માટે શિકાર નહિ પણ પ્રવૃત્તિના પ્રસંગ તરીકે શિકાર,—

આવી આવી અનેક અકથ્ય લાગણીઓ ઉભરાતી હતી.

આકાશ વધુ ને વધુ ઘેરૂં થતું ચાલ્યું. પશ્ચિમમાં લટકતી એક આસમાની વાદળીને સોનેરી કોર મૂકતો મૂકતો સૂર્ય ક્ષિતિજની નીચે સરી પડયો. ધીમે ધીમે વિવિધરંગી બધી ચીજો એક જ રંગ ધારણ કરવા લાગી અને એક બાજુથી આવતા પવનની ગંધે શિકારની શોધમાં સાવજો અને કેસરી બોડમાંથી નીચે ઉતર્યા. પૂર્વમાંથી તેમને હરણના ટોળાની ગંધ આવી. ખૂનીના ઓળાની માફક લપાતા લપાતા તેઓ એ તરફ ઉપડયા. પણ આજ રાત્રે તેમના નસીબમાં શિકાર ન હતો. મરેલાં જનાવરનાં મડદાં શોધતાં બે શિયાળવાં તેમને જોઈને નાઠાં, તેથી હરણના ટોળાંને આ ખૂનીઓના ઇરાદાની ખબર પડી ગઇ અને આખું ટોળું બીજી બાજુ ઉપડી ગયું.

એટલામાં તેમને રોઝની ગંધ આવી અને તેઓ એ દિશા તરફ વળ્યા. પણ ત્યાં તો પવન બદલાયો અને રોઝને તેમની ગંધ પહોંચવાથી તેઓ નાઠાં. હવે દક્ષિણ દિશામાં સામે પવને શિકાર શોધવાનો તેમણે નવો યત્ન શરૂ કર્યો, પણ કમનસીબે પવન પાછો બદલાયો અને આજુબાજુમાં બબ્બે ગાઉ સુધી તેમની હાજરીની જાણ બધાં પ્રાણીઓને થઈ ગઈ. આમ ને આમ મધરાત સુધી જાતજાતની યુક્તિપ્રયુક્તિઓ વાપરી નદીનાળાં, ખીણો, ઝાડીઓ વગેરે અનેક

સ્થળોમાં તેઓ શિકારની શોધમાં ભટકયા પણ કયાંય લાગ ફાવ્યો નહિ. આજે તેમનું નસીબ ફરી બેઠું હતું.

વદ સાતમનો ચંદ્ર આકાશમાં ચડી આવ્યો ને તેના ભૂરા શીતળ પ્રકાશમાં ગીરનો પ્રદેશ રંગાઇ ઊઠયો. સાવજો તેના લાંબા અનુભવ ઉપરથી સારી રીતે સમજતો હતો કે આવા પ્રકાશમાં ને આજના જેવા અનિશ્ચિત પવનમાં શિકાર મેળવવો એ તદ્દન અશકય હતું. એ તો ભૂખ્યા કરતાં થાકી વધુ ગયો હતો અને બોડે જઇ આરામ લેવાનો વિચાર કરતો હતો. એટલામાં તેની તીવ્ર અનુભવી ઘ્રાણેન્દ્રિય અને શ્રવણેન્દ્રિયથી તેને સમજાયું કે કેસરીએ કાંઇક શિકાર શોધ્યો છે અને હંમેશના નિયમ મુજબ તેને હાંકી સામેની બાવળની ઝાડીમાંથી પોતાની તરફ લાવે છે. કયું જનાવર આજનો શિકાર બની ચાલ્યું આવે છે તે પણ તેને ગંધ ઉપરથી સમજાયું. તેની સખ્ત ગંધ હવામાં પ્રસરી ગઇ હતી અને લેશમાત્ર ભય વિના તે ઝાડીની ડાળો ભાંગતું, પોતે જ્યાં ઊભો હતો તે ઉઘાડા મેદાન તરફ આવતું હતું.

ઝાડીના છાંયામાં પોતાનું શરીર છૂપાય એટલા માટે સાવજો સહેજ પાછળ હઠયો અને શિકારની રાહ જોતો તદ્દન બેદરકારીથી ઊભો રહ્યો. તેમની હંમેશની શિકાર કરવાની પદ્ધતિ તો જુદી હતી. તે પ્રમાણે વર્તે તો તો તેણે એકદમ બહાર આવી ગર્જના કરવી, કે જેથી પેલું પ્રાણી આ અજાણ્યા હુમલાથી ચમકીને

વિહ્‌વળ બને અને તેની આ ગફલતનો લાભ લઈ કેસરી તેના ઉપર તૂટી પડે.

શિકાર કરવાની આ જ પદ્ધતિ તેમણે છેલ્લા કેટલાક માસથી ગ્રહણ કરી હતી. બાપદીકરાના સંબંધે તેમને વિશેષ નિકટ આણ્યા હતા. કેસરીની મા મરી ગઇ ત્યારે કેસરી સાવજાને તદ્દન અજાણ્યો હતો; પણ તે શિકાર કરતાં શીખેલો હતો. સાવજાને પણ આટલી જ જરૂર હતી. કેમકે તેને સ્પષ્ટ સમજાઇ ગયું હતું કે પોતે વૃદ્ધ થતો જાય છે, દાંતની સફેદી અને જડબાનું જોર ઓછું થતું જાય છે, શિકારનો પીછો પણ હવે પોતે બરાબર લઇ શકતો નથી. અને આ હિસાબે હવે થોડા વખતમાં મોટા શિકાર પડતા મૂકી ચોરીછૂપીથી ભરવાડોના નેસમાં પેસી ઘેટાંબકરાંનો શિકાર શોધવાના પોતાને દહાડા આવશે. અથવા પોતાના જેવાં વૃદ્ધ ઢોર ઉપર ગુજારો કરવો પડશે. આ સ્થિતિમાં તેને કેસરી બહુ ઉપયોગી થઈ પડયો. તેની બુદ્ધિ અને અનુભવ તથા કેસરીનું શરીરબળ બંનેનો મેળ કરીને તેઓ દરરોજ શિકાર મેળવવા લાગ્યા. કેસરી શિકાર શોધી કાઢી તેને હાંકતો હાંકતો સાવજા તરફ ઘસડી લાવે એટલે સાવજો અચાનક ત્રાડ મારીને બહાર પડે. આમ નવી બાજુથી હુમલો થતો જોઇ શિકારનું જનાવર ગાભરૂં બની ધ્યાન ચૂકે ત્યાં તો કેસરી સહેલાઈથી તેના ઉપર તૂટી પડે. આ

પ્રમાણે પોતાનાં જઠર, જડબાં અને જીર્ણ પંજાઓને બીલકુલ તકલીફ આપ્યા સિવાય સાવજો ખોરાક મેળવ્યે જતો હતો. જીવન ટકાવી રાખવા સિવાયની બીજી બધી લાગણીઓ તેનામાંથી જતી રહી હતી. શિકાર કર્યા સિવાય જીવી શકાતું હોય તો શા માટે શિકાર કરવો? જો કેસરીના મજબૂત પંજા સંહાર કરી શકતા હોય તો શા માટે પોતાનાં જડબાંને જોખમમાં નાંખવાં ?

સામી ઝાડીમાં એકાએક ડાળ ભાંગી; કેસરીનો હુંકાર સંભળાયો; સામેથી બીજો રણકો થયો. ત્યાર પછી ઘડીભર બધે શાંતિ પ્રસરી રહી. હવામાં તીવ્રતાથી પ્રસરતી શિકારના પ્રાણીની ગંધથી સાવજો સચેત થયો. એ ગંધ પરથી તેણે જાણ્યું કે પોતાનો આજનો શિકાર પાડો–ગીરનો ભેંસો છે. પોતાની માફક આ ભેંસો પણ વૃદ્ધ હશે અથવા માંદો હશે એટલે શિકાર સહેલાઈથી થશે એવી આશા તેણે બાંધી. નહિતર પહાડ જેવા ને સશકત ગીરના ભેંસા સાથે યુદ્ધ કરવામાં કેટલું જોખમ છે એ વાત તે અનેક અનુભવો ઉપરથી સારી રીતે સમજતો હતો.

ઝાડીની ડાળોનો કચ્ચરઘાણ વાળતું, ઊંડો ઊંડો મેઘ ગર્જતો હોય એવો ઘેરો અવાજ કરતું તે પ્રાણી નસકોરાં ચઢાવી હવા સૂંઘતું ને છીંકોટા નાખતું, સાવજા તરફ પીઠ અને કેસરી તરફ પોતાનાં અણીવાળાં શીંગડાં ધરી મેદાનમાં આવી ઊભું. સાવજાની ધારણા

ખોટી પડી. વૃદ્ધ કે અશક્ત નહિ, પણ પૂરેપૂરી જુવાનીમાં ખીલતો પાડો ચંદ્રના પ્રકાશમાં દેખાયો.

કાજળનો પર્વત હોય, ભર્યા અષાઢી મેઘની કોઈ સજળ વાદળી હોય, ગિરનારનું શ્યામ શિખર હોય, જાણે કોઈ કાબેલ શિલ્પીએ કાળમીંઢ ખડકમાંથી શક્તિની પ્રતિમા કોરી કાઢી હોય તેવો, નીલગિરિના હાથી જેવો એ પાડો ચંદ્રના પ્રકાશમાં માથું નીચું કરી, જમની દાઢ જેવાં પોતાનાં શીંગડાં કેસરી સામે માંડી સ્થિર ઊભેલો સાવજે જોયો અને આજના શિકારની કટોકટી તે પામી ગયો. પાડાની પીઠ પોતાના તરફ હતી. તે પૂતળાની માફક સ્થિર ઊભો હતો. તેનું ધ્યાન કેસરી તરફ હતું. સાવજો ઊભો છે તેની તેને ખબર પણ ન હતી. માત્ર એક જ છલંગ, પાડાની ગરદન પોતાના જડબામાં અને તુરત શિકાર,-આવા વિચાર સાવજાને આવ્યા. આજથી ચારેક વર્ષ ઉપર જ્યારે એ સશક્ત હતો, જ્યારે એને માદા ને બચ્ચાં હતાં, જ્યારે જુવાનીનું જોમ એનામાં હતું ત્યારે આવો પ્રસંગ આવ્યો હોત તો સાવજે જીંદગીને જોખમે પણ એ પ્રમાણે જ કર્યું હોત. પણ આજે તો તે વિચારશીલ વૃદ્ધ થયો હતો; જેને પોતે પરાક્રમ કરી રીઝવે એવી કોઈ પ્રિયતમા આજે ન હતી; ખોરાક મેળવવા માટે કેટલું જોખમ ખેડવું તેના સરવાળા બાદબાકી કરતાં તે આજે શીખી ગયો

હતો. ગિરના ભેંસાનો શિકાર એટલે કેટલું જોખમ તે વાત તેને મન આજ દીવા જેવી ચોખ્ખી હતી. એટલે તેણે વિચાર કરી વ્યુહ બદલ્યો.

કેસરી કયાં ઊભો છે તે એ ગંધથી પારખી શકયો. ધીમે રહી તેની પાસે સરકી જઈ બેવડા જોરથી હુમલો કરવાનો તેણે વિચાર કર્યો અને આગળ ડગલું ભરવા ધીમેથી પોતાનો પંજો ઉપાડયો.

પણ ત્યાં તો, બંદુકની ગોળી આવે તેમ, પૂર્વ દિશામાંથી તેને કશીક ગંધ આવી. એ ગંધથી તેનું લોહી ઘડીભર થંભી ગયું અને પછી વેગથી ફરવા લાગ્યું. તેનાં રૂંવાડાં ઊભાં થઇ ગયાં, વૃદ્ધાવસ્થા વિસરાઈ ગઈ, સરવાળા બાદબાકીના હિસાબો કયાંય અદૃશ્ય થઇ ગયા. તેણે ગરદન ફેરવી તે દિશામાં જોયું, તો એક જુવાન નાજુક સિંહણને, ઝાડીમાંથી નીકળી, આ યુદ્ધની આખી સ્થિતિ સમજી, સાવજા અને કેસરીના પરાક્રમની તુલના કરવા અને વરમાળ પહેરાવવા ચંદ્ર-પ્રકાશમાં ધીમેકથી આતુર પગલાં માંડતી જોઇ. આ સુંદરીને જોતાં જ સાવજો જુવાન બની ગયો, તેનું ઠંડુ પડતું લોહી જુવાનીના આવેશથી ઉછળવા લાગ્યું તેના અંગેઅંગનાં તંતુઓ જાણે નવા ચેતનથી ઉત્તે-જિત થઇ ગયાં. તેણે ઝાડીમાં જયાં જુવાન કેસરી હતો તે તરફ જોયું, પછી ફરી વાર સિંહણ તરફ નજર નાખી, તો 'વિજય કરે તેને વરમાળ આરોપું'

એ જમાનાજૂનું નારીજાતિનું પરમ વાકય કહેતી હોય તેવી એ સુંદર લાગી.

પશુયોનિના કુદરતી સ્વભાવ પ્રમાણે, સિંહણની હાજરીથી તે કેસરી સાથેનું પિતાપુત્ર તરીકેનું પોતાનું સગપણ વિસરી ગયો. હવે તો એકે ઝપાટે પાડાને મારી વિજયગર્જના કરી સિંહણસુંદરીને પ્રસન્ન કરવા તે ઇંતેજાર થઇ ગયો. અને તરાપ મારવાની યોગ્ય તકની રાહ જોતો તે ઊભો. કેસરીએ ઝાડીમાંથી માથું બહાર કાઢયું. તે સિંહણને જોઈ શકતો ન હતો, પરંતુ ગંધથી તેને પણ પૂર્ણ ભાન હતું કે પોતાનું પરાક્રમ જોવા કોઇ સુંદરી નજીકમાં ઊભી છે. પાડો તેને અજવાળામાં આવેલો જોઈ પહેલી જ વાર જરા પાછો હઠયો, માથાની દિશા સહેજ ફેરવી અને પોતાનાં પોલાદી શીંગડાં લગાર વધુ નીચાં કર્યાં. તેને પૂરેપૂરી ખાતરી હતી કે ગમે તેવું જોરાવર પ્રાણી પણ પોતાનાં શીંગડા તરફ કદિ હુમલો કરવાનું નથી. પણ આમ સહેજ પોતાનું સ્થાન ફેરવતાં, દૂર ઊભેલી સિંહણ પર તેની નજર ગઇ. આથી એ બંને હુમલો ન કરી શકે માટે તે થોડો પાછો હઠયો અને બંને પર નજર રહી શકે એવી રીતે માથું ઢાળી ઊભો.

પાડાની આ નવી વ્યૂહરચનાથી સાવજને મનમાન્યો હુમલો કરવાનો અવકાશ મળ્યો. તીર છૂટે તેમ, તે ચાર છલંગે પાડાની નજીક આવી પહોંચ્યો અને આંખના

પલકારામાં એક તરાપે પાડાની કાંધ ઉપર ચોટી પડયો. ચંદ્રપ્રકાશમાં વિકરાળ દેખાતા તેના દાંત પાડાની ગરદનમાં ઊંડા ઉતરી ગયા, લોખંડના તાળાં વસાય તેમ તેના ચારે પંજા પાડાના શરીરમાં પરોવાઇ–વસાઇ ગયા અને તેનું કદાવર શરીર પાડાના શરીર ઉપર ચોંટી ગયું.

પણ આ તો હજી યુદ્ધની શરૂઆત જ હતી. સાધારણ ગાય કે ભેંસને તો આટલો હુમલો પંચત્વ પમાડવાને પૂરતો થાય; બકરાં, ઘેટાં અને હરણિયાંના તો એક ત્રાડે જ રામ રમી જાય; ઘોડાં કે ડુક્કરના પગની નળીઓ આટલા વજનથી જ ભાંગી જાય; પણ આ તો ગિરના સામર્થ્યની સાક્ષાત મૂર્તિ હોય એવો પાડો! એને આ હુમલો કાંઇ હિસાબમાં ન હતો. સાવજના પંજા તથા દાઢ માત્ર તેના ચામડાં અને માંસમાં જ પ્રવેશી શકયાં હતાં; મર્મસ્થાનને સ્પર્શ પણ કરી શકયાં ન હતાં. સાવજના વજન કે હુમલાની અસર તેના ઉપર કાંઇ પણ થઇ નહિ; માત્ર સહેજ પીડા થઈ. પણ એથી તો તેનો ગુસ્સો વધ્યો. આવા સ્થૂળ દેહવાળા પ્રાણીમાં ન કલ્પી શકાય તેવી સ્ફુર્તિથી તે ગોળ ફર્યો, પાછલે પગે ઊભો થયો, બરડાની કમાન વાળી અને ચારે પગે એવો તો ઊછળ્યો કે સાવજના પંજા તેના શરીરમાંથી ઢીલા પડી ગયા, તેનું આખું શરીર હવામાં વીંઝાવા લાગ્યું, તેના

દાંત અને ગરદન તૂટુંતૂટું થવા લાગ્યાં અને પાડાની કાંધમાં ચોટેલી તેની દાઢો કચડાટી સાથે હચમચી ગઇ. કોઇ પહેલવાન નાનાં બચ્ચાંને ફેરવે, કોઇ ધોબી લુગડાંને ઝીંકે તેમ તે હવામાં વીંઝાયો અને નીચે ઝીકાઇ જશે તેમ તેને ઘડીભર થઇ ગયું.

પણ આ તમાશો જોતી સિંહણ હવે બે ડગલાં પાસે આવી ઉભી. તેને જોતાં જ સાવજામાં પાછો આવેશ આવ્યો. લાલસા, ઇર્ષા, પ્રબળ કામના પ્રદીપ્ત કરતી, જીવનશક્તિની મૂર્તિ સમી તે તેને ભાસી. તેણે પાડાના શરીર ઉપર ચોંટવા ફરી યત્ન કર્યો. તે ચોંટે નહિ ત્યાં તો પાડાએ તેને ફરી વાર હવામાં ફેરવ્યો. પણ સાવજો ચાલાકીથી પોતાના આગલા બે પગ પાડાને બરડે અને પાછલા બે પગ તેના પાછલા સાથળમાં ભેરવી ટકી રહ્યો.

પ્રથમથી જ સાવજો સારી રીતે સમજતો હતો કે પોતાનું આ યુદ્ધ પાડા સાથે નથી, પણ કેસરી સામે છે. સિંહણને પસન્ન કરવા બંને યત્ન કરી રહ્યા હતા. ગિરના પહાડી પશુકાયદામાં પિતાપુત્રના સંબંધ જેવું કાંઈ ન હતું. પાડાને બીજી બાજુથી ચોંટવાનો લાગ જોતો કેસરી હુંકારા કરતો તેમની ચોમેર ફરતો હતો. તેણે બે વખત તરાપ મારી, પણ પાડાની લાતથી તે પાછો પડી ગયો. નિરાશાના ચિત્કારભરી તેણે એક ગર્જના કરી.

આ ગર્જના સાવજાને સાવચેતીનો પડકારો હતો. આજ દિવસ સુધી પરસ્પર સહાયના સિદ્ધાંત ઉપર ટકી રહેલો પિતાપુત્રનો સંબંધ ક્યાંય

અદૃશ્ય થઈ ગયો અને જ્યારે પાડા ઉપર ત્રીજી વારની તરાપ મારી કેસરીએ સાવજાને નીચે પાડી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ક્રોધની જ્વાળામાં આ સંબંધે ઈર્ષાનું સ્વરૂપ પકડ્યું. સાવજે એક પંજો ઉંચકી કેસરીને એવો તો લગાવ્યો કે તે નીચે ગબડી પડ્યો.

આ જોઈ સિંહણે ઘૂરકીને પોતાની પસંદગી બતાવી.

આ બંને વચ્ચેના દ્વંદ્વનું પ્રોત્સાહન પોતે હતી તે એ સારી પેઠે સમજતી હતી. શિકારના ખોરાકની લાલચ બંને સિંહોની માફક તેને પણ તુચ્છ હતી. નહિતર શા માટે તે દૂર ઊભી રહીને જુએ? શા માટે બાપ-દીકરાને એકબીજા સામા થવા દે? પોતે જ આ હુમલામાં શા માટે ન તૂટી પડે? ને પછી તો પાડાની મગદૂર શી હતી કે ત્રણેના બળ સામે ટકી શકે?

પણ સ્ત્રીની પસંદગી માટે તો 'નર સામે નર' એ જમાનાજૂનો સૃષ્ટિક્રમ છે. કોઈ પણ જાતના પક્ષપાત સિવાય જોરાવરને વરમાળ પહેરાવવા અને નિર્બળનો ત્યાગ કરવા તે ઊભી હતી. એક જુવાન હતો અને બીજો વૃદ્ધ! પણ તેને મન એવું કાંઇ ન હતું. જે જોરાવર હોય, જે બીજાથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકે તેવો હોય, સહેલાઇથી ખોરાક મેળવી શકે તેમ હોય, તે તેની પસંદગીનું પાત્ર. જેમ કોઇ તટસ્થ પ્રેક્ષક, ક્રિકેટની રમતમાં બાઉન્ડરીનો સખ્ત ફટકો અને બીજી ક્ષણે લાકડીઓ ઉડાડી દેતો બોલરનો બોલ બંને સરખા ઉમંગથી જુએ, તેમ જ સિંહણે, કેસરીને નીચે ગબડી પડતો અને બીજી જ ક્ષણે તેને સાવજને પૂરજોરથી નીચે પાડવા યત્ન કરતો સરખા હર્ષથી જોયો. ટપકતા તાજા લોહીની ગંધ તેને મન સુવાસ હતી. અને પંજાની થપાટો, ખરીઓની બખડાટી ને ગર્જનાના રણકાર તેને મન મધુર સંગીત હતું. વિજેતાને વરમાળ પહેરાવવા

ઊભેલી સુંદરી સમી તે બંનેને ભાસતી હતી.

સિંહલદ્વીપનો કો મદઝરતો માતંગ પણ ન ઝીલી શકે તેવા આ બે સિંહોના હુમલા પાડો ઝીલ્યે જતો હતો. હવે તો તેનું ચામડું ઠેકઠેકાણેથી ચીરાઈ ગયું હતું અને તેમાંથી માંસના લોચા બહાર નીકળી પડયા હતા; લોહીથી તે તરબોળ થઈ ગયો હતો. છતાં એ બબ્બે સિંહોના વજનને ન લેખવતાં તે ચારે પગે ઉછાળા મારી તેમને નીચે ઝીંકી દેવા ભીષણ પ્રયત્નો કરતો હતો.

પાડાના આ રીતના ઉછળવાથી સાવજો બે ત્રણ વાર લથડી પડયો હતો. હવે તો તેનાં જડબાંમાંથી પુષ્કળ લોહી વહેતું હતું. ધીમે ધીમે તેને પોતાનું જોર કમ થતું લાગતું હતું. તેને તો બે બાજુથી યુદ્ધ કરવાનું હતું. તેનો એક તરફનો ખભો કેસરીએ ઉતરડી નાખ્યો હતો અને દરેક ક્ષણે તેના પર વધારે ઝપટ મારી કેસરી તેને નીચે પાડવા યત્ન કરી રહ્યો હતો. યૌવન અને જરાની વચ્ચે આ યુદ્ધ હતું. સિંહણ બહુ જ રસપૂર્વક આ તમાશો નિહાળી રહી હતી.

સાવજે જોયું કે હવે વધુ સમય રાહ જોવામાં સાર નથી. પાડાને મારવો હોય તો હવે પળ બે પળમાં જ નિકાલ લાવી દેવો જોઈએ, નહિતર પોતે નિર્બળ થઈ જશે. આમ વિચારી પાડાની ગરદનમાં એક સખ્ત બચકું ભરવા તેણે પોતાનું મોઢું ઉઘાડયું. પણ બરાબર તે જ ક્ષણે પાડો ફરીથી ચારે પગે

ઉછળ્યો અને કેસરીએ, સાવજાએ કરેલા જખમમાં પોતાની દાઢો જોસથી બેસાડી સાવજાના પડખામાં પંજાની એક જબરી થાપટ મારી. સાવજો નીચે દડી પડયો, ને શ્રમ તથા અનેક વ્રણના રૂધિરસ્રાવથી નિર્બળ થએલો પાડો, કોઇ મોટું વૃક્ષ વાવાઝોડામાં તૂટી પડે તેમ તેના શરીર પર તૂટી પડયો. સાવજો અને પાડો બંને એક જ ક્ષણે મરણ પામ્યા.

ભયંકર મેઘગર્જના અને મૂશળધાર વરસાદ પછી છવાય તેવી શાંતિ ગિરના એ પ્રદેશમાં છવાઇ ગઇ. મધરાતના ચંદ્રના દૂધ જેવા અજવાળાથી વધારે ગહન બનતી એ શાંતિમાં, પાડાના પ્રચંડ શરીર ઉપર પંજો મૂકી વિજેતાના ગર્વથી ગરદન ઊંચી રાખી કેસરી ઊભો હતો.

વિજેતા ? હા; બીજાના પરાક્રમ પાછળ જીત મેળવનારને આપણે વિજેતા કહીએ, તો. કેસરીએ ગિરની ધારોમાં પડછંદા પાડતી એક ગર્જના કરી. ખોરાકની મીઠી ગંધથી પૂંછડી પટપટાવતી સિંહણ તેની પાસે જઇને ઊભી. પોતાને પ્રસન્ન કરવા સાવજાએ તુમુલ યુદ્ધ કર્યું હતું તેનો તો તેને હિસાબ સરખોયે ન હતો. હવે તો તે ભૂખી હતી. તેને ખોરાક જોઇતો હતો. કેસરીએ ખોરાક તેની આગળ રજુ કર્યો. તેણે ફરી પૂંછડી પટપટાવી પસંદગી બતાવી.

વિજય અને લક્ષ્મી શું આથી ઓછાં નગુણાં અને અંચળ હોય છે ?

કૅપ્ટન સ્કોટે પેન્સિલથી લખેલી એ ચિઠ્ઠી વાળીને ધીમેથી તેના કવરમાં પાછી મૂકી અને બરફના પ્રચંડ વેરાન તરફ શૂન્ય દૃષ્ટિ નાખી. તેના મિત્રો તેની સામે જોઇ રહ્યા, અને તેના સખ્ત ચહેરા ઉપરથી ધાર્યું કે કેમ્પબેલની ચિઠ્ઠી અવશ્ય કાંઇક ખરાબ સમાચાર લાવી છે.

'એમંડસન વ્હેલ્સના અખાત પાસે છે.' થોડી વાર રહી કૅપ્ટન સ્કોટ બોલ્યો. સ્કોટ આ આખી ટૂકડીનો આગેવાન હતો. તેની બુદ્ધિ અને શકિત પર સૌને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. ઉત્તર ધ્રુવની શોધથી તેણે આ બંને ગુણો સાબિત કરી બતાવ્યા હતા. તે અત્યારે પોતાની એક ટોળી સાથે દક્ષિણ ધ્રુવની શોધમાં, દક્ષિણ ધ્રુવથી ૭૦૦ માઇલ દૂર આવેલા કેપ ઈવાન્સમાં આવી પહોંચ્યો હતો, અને આગળ વધવાની તૈયારી કરવામાં રોકાએલો હતો.

'શું કહો છો ?' જાણે વાત માની ન શકાતી હોય તેમ બધા ચમકીને એકી સાથે બોલી ઊઠયા.

'હા; કેમ્પબેલ તેને મળ્યો હતો. એ લખે છે કે એમંડસન પાસે દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી પહોંચવા માટે પુષ્કળ કુતરા છે. હું નહોતો ધારતો કે તે એટલા બધાને સહીસલામત બરફમાં લઈ જઈ શકશે. પણ તેમ થશું ખરૂં.' કેપ્તન સ્કોટે ખુલાસો કર્યો.

'દક્ષિણ ધ્રુવે પ્રથમ પહોંચવાની શરતમાં આપણી સામે જીતવાનો તેને કેટલા ટકા સંભવ છે?' આ આકરી શરત જીતવાની લાગણીથી ચમકતી આંખોવાળા ચેરી જિરાર્ડે પ્રશ્ન કર્યો.

'બધા જ ટકા તેના પક્ષમાં છે. એક તો તે ધ્રુવ તરફ આપણાથી ૬૦ માઈલ આગળ છે; એટલે ધ્રુવે પહોંચતાં રસ્તામાં આવતી પર્વતની ધારોએ પહોંચવામાં તે આપણી આગળ દસ દિવસ થાય. બીજું, ટટ્ટુ કરતાં કુતરાં શિયાળો ઉતરતાં મુસાફરી માટે જલદી તૈયાર થઈ શકે. હવે આપણે તો શેકલ્ટને નક્કી કરેલા તથા જોએલા રસ્તે જવાના છીએ. એટલે માર્ગમાં શું આવવાનું છે તે બરાબર જાણીએ છીએ. એમંડસન તો તદ્દન નવે જ રસ્તે જાય છે. એટલે તે રસ્તો કદાચ સહેલો પણ હોય;—અથવા અતિ વિકટ પણ નીકળી આવે. આ બધો વિચાર કરતાં મને એમ લાગે છે કે જીતના ટકા તેની તરફેણમાં છે.' સ્કોટે વિગતવાર જવાબ આપ્યો.

'ત્યારે આપણે શું કરીશું?—જલદી કૂચ કરી

આગળ થવાનો યત્ન ?' એટકિન્સને પૂછ્યું.

'ના ના; તે તો બને જ નહિ. આપણો કાર્યક્રમ એવો તો ચોક્કસ કરેલો છે, બધી વિગતો એટલી નક્કી કરી રાખી છે કે ઉતાવળ કરવા જતાં આપણે જોખમમાં આવી પડીએ. આપણા દેશની આબરૂ જાળવવા જેટલું બનશે તેટલું કરશું. જો નોર્વેજીઅનો આપણને આ શરતમાં હરાવે તો તે યશ તેમનો છે. અને ખરૂં પૂછો તો આ સાહસની અને તેના પરિણામની જ કિમ્મત છે; નહિ કે તેની પાછળ રહેલ માન અને પ્રશંસાની.' સ્કોટે વિચારપૂર્વક જણાવ્યું.

'તો હવે આપણો કાર્યક્રમ શો ?' ચેરી જિરાર્ડે પૂછ્યું.

"પ્રથમની માફક જ. જાણે કે આપણે કાંઇ સાંભળ્યું જ નથી. આપણે તો નક્કી કરેલા કાર્યક્રમ પ્રમાણે પર્વતની ધારાએ પહોંચીએ ત્યાં સુધી—અને આગળ પણ—મુકરર કરેલાં સ્થળોએ ખોરાક તથા બળતણ મૂકતાં જવું. અને પછી ખાસ, ચુનંદા, અમુક, મજબૂત માણસો જ મારી સાથે ધ્રુવની શોધ માટે આગળ ધપે; બાકીના પાછા વળે; કેમકે ઠેઠ સુધી બધાને ચાલે તેટલો ખોરાક આપણી સાથે ખેંચી જવો અશકય છે.' સ્કોટે ખુલાસો કર્યો.

શેકલ્ટને શોધેલે રસ્તે થઇ દક્ષિણ ધ્રુવ પહોંચવાના અને ત્યાં બ્રિટીશ સામ્રાજ્યનો વાવટો રોપવાના વિચારથી આખું ઇંગ્લંડ ખળભળી ઊઠયું હતું. આખા

સામ્રાજ્યમાંથી વીણી કાઢેલા ૬૫ ચુનંદા, સાહસિક યુવાનોના આ સંઘને વિપુલ સામગ્રીઓથી અને વિજ્ઞાનની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધોનાં સાધનો વડે સજ્જ કરી, ઉત્તર ધ્રુવની શોધના સાહસો માટે પંકાયલા બાહોશ શોધક કેપ્ટન સ્કોટની સરદારી તળે દક્ષિણ ધ્રુવ માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. એ ૬૫માં એકે એવો નહોતો કે જેણે દુનિયાનો એક નહિ તો બીજો ભાગ ન શોધ્યો હોય. વળી ઓછી સામગ્રી તથા સગવડવાળા નોર્વેના સંઘને હરાવવા માટે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યે પોતાના તમામ ભંડારો આ સંઘ આગળ ખુલ્લા મૂકી દીધા હતા. દક્ષિણ ધ્રુવે પ્રથમ પહોંચવા માટે આ કાંઇ નાનુંસૂનું આકર્ષણ નહોતું. છતાં સંઘના દરેક માણસની જિંદગી માટે પોતે જોખમદાર છે તે વિચાર આગળ માન અને પ્રશંસાના વિચારો સ્કોટે દૂર મૂકી દીધા હતા. ખરી મરદાનગીથી જરૂર કામ કરવું, પણ કીર્તિ, માન અને પ્રશંસાના લોભથી તો દૂર જ રહેવું, એ તેનો સિદ્ધાંત હતો.

શિયાળાના લાંબા મહિનામાં આ સંઘ કેપ ઈવાન્સમાં જ પડી રહ્યો. આજુબાજુ સફેદ બરફ અને નિષ્પ્રાણ નિર્જનતા તેમને ઘેરી રહી હતી. કેમ્પબેલના છેલ્લા પત્ર પછી તેમણે નોર્વેના સંઘ બાબત કાંઈ સાંભળ્યું નહોતું. કેપ ઈવાન્સથી ૭૦૦ માઇલ દૂર દક્ષિણ ધ્રુવ આવી રહ્યો હતો. આ અંતરની વચ્ચે બરફની સફેદ

જમીન, બરફથી છવાએલા પર્વતો, બરફથી ઢંકાએલી ગુફાઓ અને ખીણો તથા ચારે બાજુ આવી રહેલી સફેદ ક્ષિતિજરેખાઓ સિવાય બીજું કાંઈ જ દૃષ્ટિગોચર થતું નહોતું. બરફની રજને આમતેમ વાવાઝોડામાં ઉડાડી સર્વત્ર બરફનાં સફેદ મોજાં બનાવી મૂકતો સખ્ત ઠંડો પવન સતત વાયા કરતો હતો. આ બરફ એવો તો પોચો હતો કે સ્લેજ-ગાડી પણ તેમાં મહા મુસીબતે ચાલી શકતી હતી. વળી ગાડીના આરા અને ધરીમાં બરફના કણો એવા તો સજ્જડ ચોંટી જતા કે કૂતરા કે ટટ્ટુ પણ તેને ખેંચતાં હતાશ થઇ જતાં.

આ સાહસમાં તેમની ફતેહનો એકમાત્ર આધાર ખોરાક અને બળતણની વ્યવસ્થા ઉપર હતો. દર દસ માઇલને અંતરે બળતણ તથા ખોરાક એવી રીતે ગોઠવતાં જવાં કે પાછા ફરતાં કાંઇ અડચણ ન આવે. કેપ ઈવાન્સમાં એક મજબૂત છપ્પર ઊભું કરવામાં આવ્યું હતું અને તેની અંદર આ આખા સંઘને પૂરાં બે વર્ષ ચાલે એટલો ખોરાક ભરવામાં આવ્યો હતો. વળી ટટ્ટુઓ માટે વિજ્ઞાનની રીતે ખાસ તૈયાર કરેલ જોગાણ પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં લાવવામાં આવ્યું હતું. સને ૧૯૧૧નું લગભગ આખું વર્ષ ધ્રુવ ઉપરની ચડાઇની તૈયારીમાં તથા જાણીતા માર્ગ પર ખોરાક ગોઠવવાના કામમાં કેપ ઈવા-

ન્સમાં પસાર થયું. મનુષ્યબુદ્ધિ જેટલી કરી શકે તેટલી સગવડો કરવામાં આવી હતી. વર્ષનો એવો સમય પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો કે જ્યારે ઠંડી અને વાવાઝોડાં ઓછાં હોય. પણ કુદરત કયે વખતે શું કરશે તે કોણ કહી શકે?

અંતે, સને ૧૯૧૧ની ૧લી નવેમ્બરે કૂતરા, ટટ્ટુ અને માણસોનો એક સંઘ લાંબી હારમાં દક્ષિણ ધ્રુવની શોધમાં કેપ ઇવાન્સથી ઊપડયો અને પાછળ રહેલાં માણસોએ ફતેહની ગગનભેદી ગર્જનાથી તેને વિદાયગીરી આપી.

કેપ ઇવાન્સથી પર્વતોની ધારો સુધી ખોરાક ગોઠવવાના કામમાં ઘણાં ટટ્ટુ મરી ગયાં હતાં;—માત્ર નવ જ બાકી રહ્યાં હતાં. તેમાંનું એક ટટ્ટુ તો મજલને ચોવીસમે દિવસે જ મરી ગયું. પછી તો એક પછી એક મરણને શરણ થવા લાગ્યાં. તેનો ઉપયોગ કૂતરા અને માણસોના ખોરાકમાં કરવામાં આવ્યો. રસ્તો ઘણો જ ખરાબ હોવા છતાં આ સંઘે તા. ૧૧મી ડિસેમ્બર સુધીમાં સારી મજલ કરી. હવે કૂતરા સ્લેજ–ગાડી ખેંચવાનું કામ કરી શકે તેમ નહોતું, તેથી તેમને મિ. મીઅર્સ સાથે પાછા મોકલવામાં આવ્યા અને બધો સામાન ત્રણ સ્લેજ–ગાડીમાં ગોઠવી તે ખેંચવાનું કામ બાકી રહેલાં બાર માણસોએ માથે લીધું. આ બાર માણસોમાંથી પણ પર્વતની ધારોએ પહોંચ્યા પછી તો માત્ર

ચાર અથવા પાંચને જ પસંદ કરવાના હતા; કેમકે છેલ્લી મુસાફરીમાં જેમ માણસો થોડાં, તેમ સાથે લઇ જવાનો ખોરાક પણ થોડો, એટલે ખેંચવાનું વજન પણ થોડું. અને બધી ફતેહનો આધાર થોડા વજન અને સારા ખોરાક ઉપર જ હતો. અગિયાર દિવસ પછી એક સ્લેજ–ગાડી અને ત્રણ માણસોને પાછાં મોકલવામાં આવ્યાં; અને ૪થી જાન્યુઆરીએ બે ગાડી ને નવ માણસો દક્ષિણ ધ્રુવથી ૧૫૦ માઈલ દૂર આવેલ પર્વતની ધારોએ પહોંચ્યાં.

અહીં હવે નવમાંથી પાંચ માણસની પસંદગી કરવાની હતી–જેમને કદાચ દક્ષિણ ધ્રુવ શોધવાનો યશ મળે. આ કામ કેપ્ટન સ્કોટ માટે ઘણું જ કઠિન હતું. આટલે દૂર અને ધ્રુવની આટલે નજીક આવ્યા પછી કોઈને પાછા ફરવાનું કહેવું એથી વધુ નિરાશાજનક બીજું શું હોઇ શકે? પણ આ પાંસઠે જણમાં સાચા ખેલાડીનો જુસ્સો હતો. તેમાંના એકેને અંગત માનની પરવા નહોતી. પરવા હતી માત્ર કાર્ય પાર પાડવાની, દેશની આબરૂ જાળવવાની. વધુ વિકટ કામ તો હવે જ હતું. અહીંથી ધ્રુવ સુધીનો મુલક તદ્દન અજાણ્યો હતો. શેકલ્ટન આથી સહેજ જ આગળ ગયો હતો. તેઓ લગભગ ૧૦૦૦૦ ફૂટ ઉંચે આવી પહોંચ્યા હતા, છતાં પર્વતની ધારો હજી વધુ ને વધુ ઉંચે જતી હતી, અને તે કેટલી ઉંચાઈએ પહોંચશે

તેની કોઈને ખબર નહોતી. જેમ જેમ ઉંચે જાય તેમ-તેમ ઠંડી અને તોફાન વધતાં જતાં હતાં. ગાડી ખેંચવા માટે હવે ટટ્ટુ કે કૂતરાં નહોતાં. વળી જતી વખતે ખાવા માટે તથા વળતાં પણ કામમાં આવે એ માટે સાથે બે વખતનો ખોરાક લઈ જવાનો હતો. લોખંડી સ્નાયુઓ અને મજબૂત શરીર જ માત્ર આ સફર માટે પૂરતાં નહોતાં. કાર્ય સિદ્ધ કરવાના અડગ મનોબળની એથી પણ વધારે જરૂર હતી આ 'બધો વિચાર કરી સ્કોટે પોતાની પસંદગી કરી. તે પોતાના ચારે મિત્રોનાં વર્ણન આપતાં લખે છે કેઃ

(૧) **ડૉ. વિલ્સનઃ** સને ૧૯૦૪માં ઉત્તર ધ્રુવની શોધમાં મારો સાથી હતો. મેં તેના જેવો ઉત્તમ, ચારિત્ર્યવાન માણસ કદિ જોયો નથી. જેમ જેમ તેનો સહવાસ વધે છે તેમ તેમ તેને માટે માન વધે છે.

(૨) **બાવર્સઃ** કદમાં સૌથી નાનો છે, છતાં સૌથી વધુ મજબૂત તે છે. તેના નાના મજબૂત શરીરને કોઈ ચીજ ઈજા કરી શકતી નથી. તેની શક્તિ અગાધ છે ને અમને તે એક ખજાના રૂપ છે.

(૩) **ઈવાન્સઃ** સૌથી વિશેષ જોરાવર છે. સ્લેજ–ગાડી તેના જેટલી કોઈ ખેંચી શકતું નથી. તે પોતાનું કામ જલદી પૂરું કરી બીજાને મદદ કરવા હંમેશાં તૈયાર હોય છે.

(૪) **ઓટ્સઃ** ઓટ્સની પસંદગી પ્રથમ ટટ્ટુની માવજત માટે કરવામાં આવી હતી. ટટ્ટુ સંબંધી તેનું જ્ઞાન ઘણું છે. તે ટટ્ટુ સાથે જ બધો વખત રહે છે; કેટલીક વાર સૂએ છે પણ સાથે. જ્યારે ટટ્ટુ મરી ગયાં ત્યારે ઘડીભર એમ લાગ્યું કે હવે આ સંઘમાં તેની જરૂર નથી. પણ સ્લેજ–ગાડી ખેંચવામાં પોતે સૌમાં ઉત્તમ છે એવું તેણે થોડા જ વખતમાં બતાવી આપ્યું, અને તેથી છેલ્લી પસંદગીમાં તેનું નામ આવ્યું.

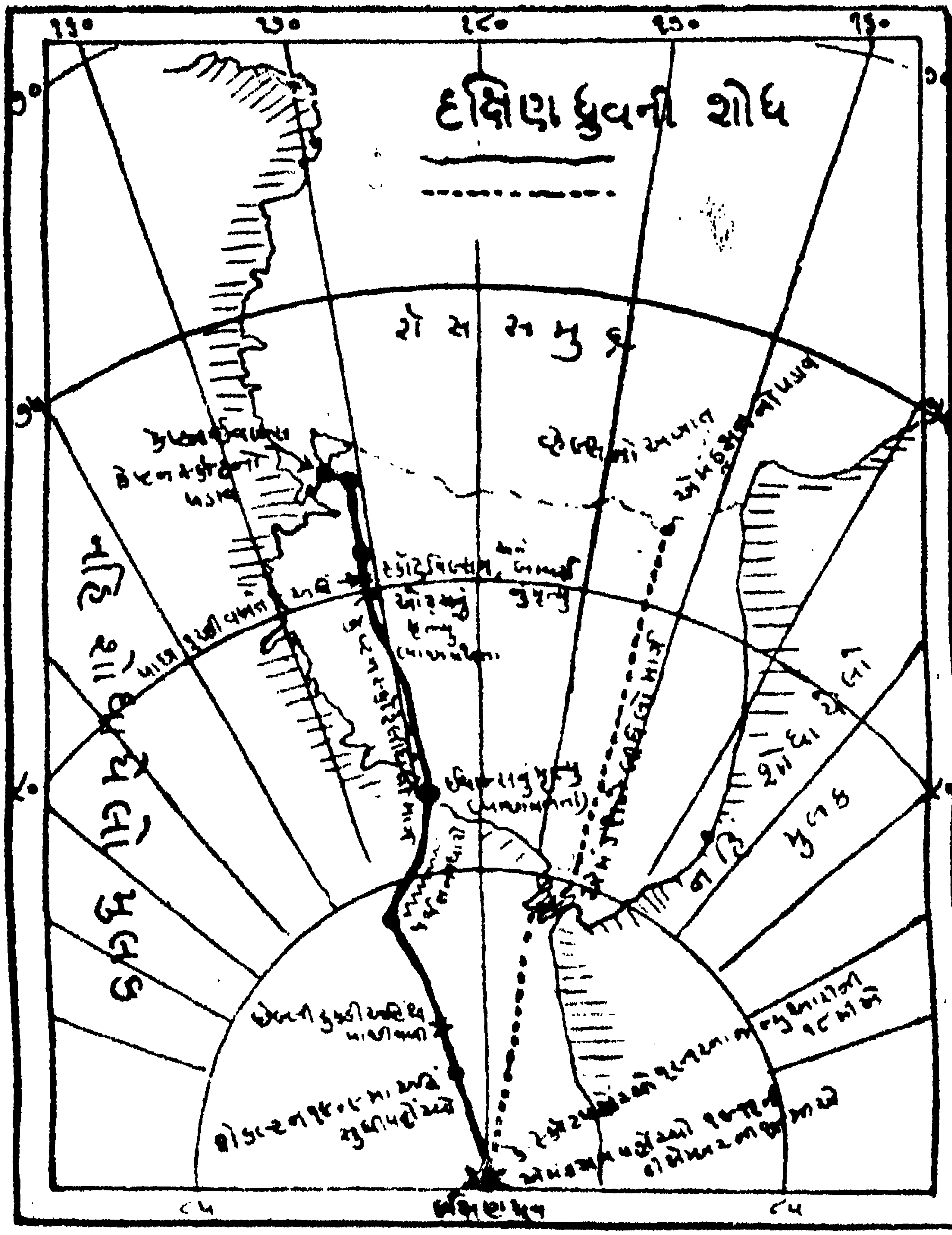
દક્ષિણ ધ્રુવથી માત્ર દોઢસો માઇલ દૂરના એ પડાવથી, બાકીનાં માણસોની છેલ્લી ટૂકડી પાછી ફરી અને એક ગાડી અને આ પાંચ જણાએ મુસાફરી શરૂ કરી. હવે જ તેમને ખરી મુશ્કેલીનું ભાન થવા લાગ્યું. બરફનો વરસાદ ધીમો ધીમો પડયા કરતો હતો. સખ્ત ઠંડો પવન જોસભેર ફૂંકાતો હતો. ખોરાક ભરેલી સ્લેજ–ગાડી વજનમાં બહુ જ ભારે થઇ ગઇ હતી અને અવારનવાર તે બરફમાં ઊંડી ઉતરી જતી હતી. કોઇ કોઇ વાર તો બરફની ધારોમાં ઉંધી વળી જાય તેમ થતું હતું. રસ્તો ખરાબ હોવાથી તેમને ચાલવાને લગભગ કૂદવું પડતું હતું; અને કેટલીક વાર બરફનાં તોફાન એવા તો જોરથી શરૂ થતાં કે તેમને રાવટી ઊભી કરી લાંબા વખત સુધી તેમાં જ ભરાઇ રહેવું પડતું. આવા સંજોગોમાં, આ પાંચ સાહસિક વીરો, જાણે પાંડવો હિમાચળ ગળવા જતા હોય એમ, મહા-

મુસીબતે પણ હિમ્મતભેર દર અગિયાર કલાકે માત્ર બાર માઇલને હિસાબે આગળ વધતા હતા. એટલામાં સ્લેજ-ગાડી સમી કરતાં ઇવાન્સનો હાથ ઘવાયો. અને તેમાં ઠંડી દાખલ થવાથી પીડા અસહ્ય થઇ પડી.

જેમ જેમ તેઓ આગળ જતા ગયા તેમ તેમ ગાડીનો ભાર ઓછો થતો ગયો; કેમકે દર દસ માઇલે તેઓ ખોરાક અને બળતણ માટે પેટ્રોલ મૂકતા જતા અને પાછા ફરતી વેળા એ સ્થળ જલદી જડે એટલા માટે તેના ઉપર પત્થરનો મોટો ઢગલો કરતા જતા. હવે તો તેઓ પર્વતની ઊંચામાં ઊંચી ધારે પહોંચી ગયા હતા, અને આગળ રસ્તો ઢાળવાળો હોઈ ગાડી ખેંચવાનું સહેલ હતું. છતાં સૌ એટલા બધા નબળા પડી ગયા હતા કે હલકી થએલી ગાડી અને ઢોળાવનો રસ્તો પણ તેમનું કામ સહેલું કરી શકયાં નહિ. ૧૬મી જાન્યુઆરીએ તેઓ ધ્રુવથી માત્ર ૨૭ માઇલ દૂર હતા. માત્ર બે જ મજલ—અને ફતેહ તેમની સમક્ષ હતી!

હવે એમંડસનની ટૂકડીની વાતો વારંવાર થતી હતી. 'નોર્વેજીઅનો કયાં ગયા હશે? તેઓ ધ્રુવે પહોંચ્યા હશે કે નહિ? તેમનો નવો માર્ગ કેવો નીવડયો હશે?' આ બધા તેમની હંમેશની ચર્ચાના વિષયો હતા. તેમના રસ્તામાં ઘણા દિવસોથી કોઈ માણસ ચાલ્યું હોય કે ધ્રુવ તરફ ગયું હોય તેવી નિશાની સરખી પણ મળી આવતી નહોતી. આથી દક્ષિણ ધ્રુવની

શોધનો યશ પોતાના જ દેશને મળવાની તેમને આશા બંધાઇ.

આ ઉત્સાહમાં બીજે દિવસે વહેલી સવારે તેમણે દડમજલ કૂચ શરૂ કરી. બપોર થતાં સુધીમાં તો તેઓ ધ્રુવથી ૨૦ માઇલ દૂર આવી પહોંચ્યા. એટલામાં બાવસે

દૂર એક કાળું ટપકું જોયું. પ્રથમ તો તેણે તેને કુદરતી રીતે ગોઠવાએલો પત્થરનો ઢગલો માન્યો, પણ તેમના દિલમાં તો ચોક્કસ એમ જ થયું કે તેમની આશા ધૂળ ભેગી મળી ગઇ હતી. થોડો વખત આગળ ચાલ્યા પછી તેમની ચોક્કસ ખાતરી થઇ કે તે એક દંડ સાથે બાંધેલો કાળો વાવટો છે. હવે તો આજુબાજુ જમીન ઉપર સ્લેજ–ગાડી અને માણસોનાં પગલાંની પુષ્કળ નિશાનીઓ જણાવા લાગી.

આટલું જોખમ ખેડયા પછી અને આટઆટલી મુશ્કેલીઓ વેઠયા પછી આ નિરાશાનો ઘા ઘણો ભારે હતો. તે રાત્રે તેઓને બીલકુલ ઊંઘ આવી નહિ. ધ્રુવની નજીક આટલા બધા આવ્યા તો હવે નોર્વેના વાવટાની અડોઅડ બ્રિટીશ વાવટો પણ રોપવો જ જોઇએ એમ તેમને લાગ્યું. અને બીજે દિવસે તેઓ બરાબર દક્ષિણ ધ્રુવ ઉપર પહોંચ્યા.

ધ્રુવથી બે માઇલ દૂર તેમણે એક નાનો તંબૂ જોયો. તેમાં પાંચ નોર્વેજીઅનો સ્કૉટને માટે એક પત્ર મૂકી ગયા હતા. તેમાં ધ્રુવ સંબંધી બરાબર અક્ષાંશવાર વર્ણન તથા પાંચે શોધક નોર્વેજીઅન વીર નરોનાં નામ હતાં.

આ લોકોએ બીજો આખો દિવસ આજુબાજુમાં પસાર કર્યો. સાચા ખેલાડીની ઉદારતાથી સ્કોટે પોતાની ડાયરીમાં એમંડસન માટે આ પ્રમાણે નોંધ કરીઃ ‘નોર્વેજીઅનોએ બરાબર દક્ષિણ ધ્રુવ શોધી

કાઢયો છે. હું માનું છું કે દક્ષિણ ધ્રુવ દરિયાની સપાટીથી ૯૫૦૦ ફીટ ઉંચે છે.'

બ્રિટીશ સામ્રાજ્યનો વાવટો રોપી, નિરાશ થએલા આ પાંચ સાહસિકોએ 'દક્ષિણ ધ્રુવે પોતે થોડા મોડા પહોંચ્યા' એ સમાચાર દેવા પાછી કેપ ઈવાન્સ તરફ ૭૦૦ માઇલની લાંબી મુસાફરી શરૂ કરી. કુદરતની પણ એક બલિહારી જ ને, કે આજ દિવસ સુધી અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં દક્ષિણ ધ્રુવ અભેદ્ય અને દુર્ગમ રહ્યો; અને જ્યારે પહોંચ્યા ત્યારે છેલ્લા એક જ માસમાં બે પ્રજાના પાંચ પાંચ માણસો ત્યાં પહોંચી શકયા !

નિરાશ હૃદયે અને નિર્બળ પગલે સ્કોટની ટૂકડીએ આવ્યા હતા તે જ રસ્તે પાછી મુસાફરી શરૂ કરી. દિવસે દિવસે ખોરાકનો ભાર ઓછો થતો હતો અને પાછળથી પવન ફૂંકાતો હતો, એટલે ચાલવામાં વિશેષ અનુકૂળતા આવતી; છતાં રસ્તાની મુસીબતો તો તેની તે જ હતી. પહેલા સો માઈલ તો જોતજોતાંમાં પૂરા થઇ ગયા. માત્ર ઇવાન્સને નાકે ઠંડી લાગી ગઇ હતી તે જ ચિંતાનું કારણ હતું.

પણ ૨૧મી જાન્યુઆરીએ બરફનું મહા ભીષણ તોફાન શરૂ થયું. છેક બપોર સુધી તેમને તંબૂમાં ભરાઈ રહેવું પડયું. બપોરના ચાર કલાકમાં તેઓ માત્ર છ માઇલ જઇ શકયા. તેઓ ધારેની ટોચે પહોંચ્યા ત્યારે

ઈવાન્સ અને ઓટસ લોથપોથ થઈ ગયા હતા. અને ડૉ. વિલ્સનની આંખોમાં ઠંડીને લીધે સખ્ત પીડા શરૂ થઇ હતી.

આટલેથી જ તેમની મુસીબતો કંઈ અટકી નહિ. દક્ષિણ ધ્રુવનાં હિમ–કટિબંધનાં તોફાનોએ તો તેમનો સજ્જડ પીછો લીધો. સખ્ત ઠંડી સાથે એવો જોશભેર પવન ફૂંકાતો હતો, ઝીણી રેતી અને બરફનાં કણ એવાં તો ઊડતાં હતાં અને સૂર્ય વગરના વિચિત્ર પ્રકાશમાં વસ્તુઓ એવી તો વિચિત્ર સ્વરૂપમાં દેખાતી હતી કે આ સાહસિકોને જાણે મોત ગળી જવા ધસ્યું આવતું હોય તેવું ભાસતું હતું.

આટલી મુશ્કેલીઓ હજુ જાણે પૂરતી ન હોય તેમ ડૉ. વિલ્સનનો પગ મરડાયો અને તે સ્લેજ–ગાડી ખેંચી શકે તેમ રહ્યું નહિ. બરફથી ઢંકાએલા એક ખાડામાં સ્કોટ પડયો અને તેનું આખું શરીર જખમી થયું. ઇવાન્સનો હાથ હજુ સારો થયો ન હતો, ત્યાં એને વિશેષ ઠંડી લાગવાથી તે તદ્દન નકામો થઈ ગયો. વળી તે એક મોટા ખાડામાં પડી ગયો, જેમાંથી તેને મહા મહેનતે બહાર કાઢી શકાયો. ફરી વાર તે અને સ્કોટ બીજા ખાડામાં પડી ગયા; અને ત્યાર પછી ઇવાન્સ એવો તો લોથપોથ થઇ ગયો કે તે માંડ માંડ પાછળ ચાલતો, બીલકુલ બોલતો નહિ અને તેનો હંમેશનો હસતો ચહેરો ગમગીન થઇ ગયો હતો. અંતે ઓટસના પગને

પણ ઠંડી લાગી, તેમાં ફરતું લોહી અટકી ગયું અને સખત શૂળ શરૂ થયું.

૨૧ દિવસમાં તેઓ પર્વતની ધારો ઓળંગી ગયા અને સ્કોટે આશા બાંધી કે હવે ઠંડી કાંઇક ઓછી થશે અને તોફાન શાંત પડશે. દિવસે દિવસે ઈવાન્સની તબિયત ખરાબ થવા લાગી. અત્યાર સુધી તો તેમને મૂકેલો ખોરાક જડતો હતો, પણ ૧૧મી ફેબ્રુઆરીએ તેઓ અતિ વિકટ માર્ગે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બરફ બહુ જ પોચો અને લપસણો હતો ને ખાઇઓ આડી-અવળી એવી તો આવી રહી હતી કે તેમાંથી માર્ગ શોધવો બહુ જ મુશ્કેલ હતો. પ્રકાશ એવો તો વિચિત્ર હતો કે કોઇ વસ્તુનો અસલ આકાર કે રંગ દેખાય જ નહિ; બધી વસ્તુઓ ઘણા જ વિચિત્ર આકારની દેખાતી હતી. આ સ્થિતિમાં બીલકુલ આગળ ચાલી શકાય તેમ નહોતું. તેથી તેમને મૂળ દિશા પડતી મૂકી રસ્તાની બીજી બાજુ ગ્રહણ કરવી પડી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે જ્યારે આગળ જતાં તેઓ મૂળ રસ્તે આવ્યા ત્યારે ત્યાં મૂકેલો ખોરાક તેમને જડયો નહિ. પરિણામે, ઈવાન્સની તદ્દન ખરાબ તબિયતે અને ખોરાકની તંગી અને ભયંકર તોફાને તેમને હતાશ કરી મૂકયા. રાત્રે થોડોક ખોરાક લઇ ચા પીને તેઓ પડી રહ્યા ને બીજી સવારે આગળ ચાલ્યા.

હવે તો ઇવાન્સ સૌની સાથે ચાલી પણ નહોતો

શકતો. પડવાથી તેના મગજ ઉપર બહુ જ ખરાબ અસર થઈ હતી. તે કાંઇ પણ ફરિયાદ નહિ કરતાં સૌને આગળ ચાલ્યા જવા આગ્રહ કરતો હતો. બપોરે તેઓ બધા ચા માટે અટકયા ત્યારે ઇવાન્સ પાછળ કયાં ય દેખાતો નહોતો; તેથી બે જણા તેની શોધમાં ગયા; બે માઇલ ઉપર તે બરફમાં પડયો હતો. ઠંડીથી તેનું શરીર બહેર મારી ગયું હતું અને તેને બીલકુલ ભાન નહોતું. સ્લેજ–ગાડીમાં નાખી તેને કેમ્પમાં લાવવામાં આવ્યો; પણ તે જ રાત્રે, તેમનામાં સૌથી વધુ મજબૂત એવા ઇવાન્સનો આત્મા તેનું શરીર છોડી ચાલ્યો ગયો.

હવે ! એક માંદા માણસનો બોજો ઓછો થયો હતો, પણ એટલેથી જ કાંઈ મુસીબત ઓછી થઈ નહિ. કુદરતી રીતે જ્યારે હવા સારી હોવી જોઇએ ત્યારે ઠંડી અને તોફાન તેમનાં દુશ્મન બની ઊભાં. વળી તેમણે ખોરાક પણ એવી રીતે ગોઠવ્યો હતો કે તે મેળવવા માટે અમુક મજલ તો કરવી જ જોઇએ, ને એ કરવાની તાકાત હવે તેમનામાં ઓછી થતી જતી હતી. આ બધું સહન કરવા અને ગાડી ખેંચવા માટે સારા ગરમાગરમ ખોરાકની જરૂર હતી. પણ દુર્દૈવવશાત્ બન્યું એવું કે જયાં જયાં તેમણે પેટ્રોલ મૂકયું હતું ત્યાં ત્યાં બધે વાસણ પરનાં ચામડાનાં વાઈસર ખવાઇ જતાં તે ઊડી ગયું હતું; એટલે હવે સ્ટવ સળગાવી ખોરાક ગરમ

કરવાની તો આશા જ નહોતી. પરિણામે તેમનું બળ ધીમે ધીમે ઓછું થવા લાગ્યું.

ઓટ્સના પગને લાગેલી ઠંડીએ હવે ભયંકર સ્વરૂપ પકડવા માંડયું. એક પગલું ભરતાં પણ તેને અસહ્ય વેદના થતી. માર્ચની શરૂઆતમાં પોતાની ડાયરીમાં નોંધ કરતાં સ્કોટ જણાવે છે કેઃ 'ઓટ્સ હવે કદિ સ્લેજ ખેંચી શકે તેમ હું માનતો નથી. દરેકને ભાગે એટલું બધું કરવાનું છે કે અમે એકબીજાને કાંઇ જ મદદ કરી શકતા નથી. અમે ઠંડા પડતા જઇએ છીએ. ગરમ કપડાંની આરપાર ઠંડો પવન અમને કંપાવે છે. તંબૂમાં હોઇએ છીએ તેટલી વાર અમે બધા આનંદ કરીએ છીએ. પણ આ રમત તો હવે પૂરી રમ્યે જ છૂટકો. આવી આકરી રમત અમે કદિ રમ્યા હોઈએ એવું મને યાદ નથી. અમે આ ત્રાસદાયક રસ્તો મહા મહેનતે કાપીએ છીએ. થાકેલા, ઠંડીથી કંપતા, કંગાલ છતાં બહારથી હસવાનો યત્ન કરતા અમે લથડતા લથડતા આગળ ચાલ્યે રાખીએ છીએ. અને બીજું તો શું? પ્રભુ સહાય કરો.'

તા. ૧૪મી માર્ચે ઓટ્સને પગની પીડા બહુ જ વધી. તે વારંવાર પોતાના સાથીઓને વિનવવા લાગ્યો કેઃ 'તમે બધા ચાલ્યા જાઓ. તમે મારી સાથે ધીમે ચાલશો તો ખોરાકવાળે સ્થળે વખતસર નહિ પહોંચો અને ભૂખ તથા ઠંડીથી મરી જશો. આગળ જશો

તો તેલ જડશે ને તમે જીવશો. હું તો નહિ જ ચાલી શકું.' પરંતુ 'મરવું કે જીવવું, પણ સૌએ સાથે' એ આ સાહસિક નરોનો સિદ્ધાંત હોઇ તેમણે તેને છોડી જવાની ચોખ્ખી ના પાડી. પોતાના સાથીઓનું મકક્મપણું જોઈ ઓટ્સે ચાલવા માટે પોતાનાથી બનતો યત્ન કર્યો. પડતો આખડતો, દરેક પગલે થતી અસહ્ય વેદના સહન કરતો તે મહા મહેનતે તેમની સાથે રાવટીએ પહોંચ્યો. આ મહેનતથી તેની તબિયત રાતમાં બહુ જ બગડી. સવારે વધુ ખરાબ થવાની બીક હતી. 'પોતાની સાથે રહેવાથી", પોતાના મિત્રો વિના કારણ મરી જશે; પોતે જો નહિ ચાલી શકે તો તેઓ બધા સાથે બેસી રહેશે અને નજીકના ખોરાકના સ્થળે પહોંચાશે નહિ; અને સાથે જે થોડોઘણો ખોરાક ને તેલ છે તે થઇ રહેશે ત્યારે સૌને માટે મૃત્યુ સિવાય બીજું શું? તેમને બચાવવા મારે પોતે મરવું જ જોઇએ:'— આવા વિચાર કરી, વહેલી સવારે જ્યારે બહાર જોસથી બરફ પડતો હતો ને તોફાની પવન ફૂંકાતો હતો ત્યારે તે ઊઠ્યો; સૂતેલા મિત્રોની છૂપી વિદાય લીધી અને પડતા બરફમાં ને ભયંકર તોફાનમાં ચાલ્યો ગયો— મિત્રોને બચાવવા. ગયો તે ગયો; તે કદિ પાછો ફર્યો જ નહિ!

પણ હાય, તેનું આ બલિદાન નિરર્થક ગયું!

ખોરાકનું મથક વનટન ડીપો અગિયાર માઇલ

દૂર રહ્યું ત્યાં સુધી તો તેઓ જેમતેમ કરીને પહોંચ્યા. તેમની પાસે હવે એક જ દિવસ ચાલે તેટલું તેલ હતું અને બધાને સખ્ત ઠંડી લાગી ગઇ હતી. ઠંડીથી સ્કોટનો પગ નકામો થઈ ગયો હતો. તેવી જ સ્થિતિ વિલ્સન અને બાવર્સની પણ હતી. છતાં વિલ્સને અગિયાર માઈલ જઇ ખોરાક ને તેલ લઇ આવવાનું બીડું ઝડપ્યું.

વહેલી સવારે બધાએ ઉપડવાનું નક્કી કર્યું. પણ સવાર પડતાં બરફનું તોફાન એવા તો જોરથી શરૂ થયું કે તેઓ તંબૂ છોડી શકે તેમ રહ્યું જ નહિ. તેમણે આખો દિવસ તોફાન મટવાની રાહ જોઇ, પણ નિષ્ફળ! બીજે દિવસે પણ તોફાન તો ચાલુ જ રહ્યું. સ્કોટની ડાયરીમાં તા. ૨૮ અને ૨૯મી માર્ચ એ છેલ્લી તારીખો નીકળે છે. તે લખે છેઃ 'અમે દરરોજ નીકળવા તૈયાર થઇએ છીએ, પણ તંબૂની બહાર તેનું તે ભયંકર તોફાન મચી રહ્યું છે. ખોરાક અને તેલ અગિયાર માઇલ દૂર છે, પણ ત્યાં પહોંચાય કેમ? અમે બધા નબળા અને ઠંડા પડતા જઇએ છીએ અને મૃત્યુ દૂર હોય તેમ લાગતું નથી. હું હવે વધુ લખી શકતો નથી. અફસોસની વાત છે.'

*

આઠ મહિના સુધી જ્યારે દક્ષિણ ધ્રુવના આ શૂરવીર શોધકોના કાંઇ જ સમાચાર આવ્યા નહિ, ત્યારે મદદ માટે સર્જન એટકિન્સનની સરદારી નીચે એક

ટૂકડી નીકળી પડી. તેમણે વનટન ડીપોથી દક્ષિણે અગિયાર માઇલ દૂર એક તંબૂમાં ત્રણ મડદાં જોયાં જાણે નિદ્રાધીન હોય તેમ સ્કોટ, વિલ્સન અને બાવર્સ ત્રણે સૂતા હતા. સ્કોટ સૌથી છેલ્લો મરી ગયો હોય તેમ લાગતું હતું; કેમકે તેણે બધી ડાયરી અને નોંધ પોથી પોતાના ખભા નીચે ગોઠવી હતી અને ઓઢવાનું લુગડું દૂર કરી પોતાના મિત્ર વિલ્સનને બાથ ભીડી તે સૂતો હતો.

આમ આ વીર સાહસિકો, દક્ષિણ ધ્રુવની પરમ શીતળ શાંતિમાં, પોતાના સાહસની પછવાડે એ ધ્રુવના જેટલી જ અચળ અમર નામના મૂકીને મરણને શરણ થયા. જે સ્થળેથી ઓટ્સ રાત્રે મરવા નીકળી ગયો હતે તેની નોંધ પણ સ્કોટે ડાયરીમાં કરી હતી. તેને આધારે એટકિન્સને બરફમાં ઓટ્સના શરીર માટે તપાસ કરી, પણ વ્યર્થ ગઇ. એટલે લગભગ તે જગ્યા પર તેનું સ્મારક ઊભું કરવામાં આવ્યું અને તે પર નીચેનો શિલાલેખ મૂકયોઃ

'લગભગ અહીં કેપ્ટન એલ. ઇ. જી. ઓટ્સ મરણ પામ્યે છે. ૧૯૧૨ના માર્ચ માસમાં ધ્રુવથી પાછા ફરતાં, દુઃખથી ઘેરાએલા પોતાના મિત્રોની જીંદગી બચાવવા, તેણે રાજી ખુશીથી બરફના ભયંકર તોફાનમાં પોતાની આહૂતિ આપી.'

આજે પણ બરફની કાળ સમ વિકરાળ ધારોને જોતો, નવ ફીટ ઉંચો એક ક્રોસ આ શૂરા સાહસિકોન

સ્મરણાર્થે પર્વતના એક ઉંચા શિખર પર ઊભો છે. તે લેખ આ પ્રમાણે છે:

> કેપ્ટન સ્કૉટ, ડૉ. વિલ્સન, કેપ્ટન ઓટ્સ, લેફ્ટેનન્ટ બાવર્સ અને ઑફીસર ઈવાન્સ ૧૯૧૨ના માર્ચમાં ધ્રુવથી પાછા ફરતાં મૃત્યુ પામ્યા તેમના સ્મરણાર્થે.

To strive, to seek, to find, and not to yield.

મહાસિદ્ધિ માટે
મથવું, જયી થાવું; ન નમવું !

સમાપ્ત

ગાંડીવની કુમારમાળા: ૪

ગેબી સૃષ્ટિ

માણસની ઉત્પત્તિ વાંદરામાંથી થઇ એમ મનાય છે. અને એક પછી એક કેવી રીતે ને કયા કયા રૂપ મારફત એ બન્યું તેની સાંકળ પંડિતોએ ગોઠવી છે. પણ એ સાંકળમાં કેટલાક અંકોડા ખૂટે છે. એ ખૂટતા અંકોડા—પ્રાણીઓની કોઇ નવી જ ગેબી સૃષ્ટિ દુનિયામાં એક ઠેકાણે સાંપડે છે. પણ તે ઇતિહાસ દુનિયાને આપવા માટે ચાર સાહસિક વીરો કેવાં કેવાં સંકટ વેઠે છે તેની આ કહાણી જગવિખ્યાત નવલલેખક સર કોનન ડોઇલે લખી છે, અને ઘણી જ રસભરી છે.

કિંમત ૧-૮-૦

પોસ્ટેજ જુદું

ગાંડીવ